

Ашурани
Мўраев

Драк
бўронлари

Роман - эссе

ТОШКЕНТ
«O'ZBEKISTON»
2016

УЎК 821.512.133-31
КБК 84(5Ў)7
Ж 96

Жўраев, Ашурали

Ж 96 Юрак бўронлари [Матн]: роман-эссе / А.Жўраев. –
Тошкент: «O'zbekiston» НМИУ, 2016. – 208 б.

ISBN 978-9943-28-925-3

Қўлингиздаги китоб халқимизнинг буюк санъаткорларидан бири, миллий эстрадамиз тамал тошини қўйган бетакрор ва ёрқин хонада Ботир Зокиров хақида.

Китобни ўқиркансиз, бу санъаткор истеъдоди, ютуқлари, орзу-ўйлари, армонлари, изтироби, энг муҳими, матонати бирлашиб, бир бутун ШАХС қиёфасини аниқ тасаввур қилишингизга ишончимиз комил.

Кўнгилга яқин асар ва навбатдаги мутолаа завқи муборак бўлсин, азиз китобхон!

УЎК 821.512.133-31
КБК 84(5Ў)7

ISBN 978-9943-28-925-3

© Ашурали Жўраев, 2016.
© «O'zbekiston» НМИУ, 2016.

МАНГУЛИК ОСТОНАСИ

Ботир Зокиров нафақат ўзбек миллий эстрадаси асосчиси, балки ўз даври эстрада санъатининг улкан намояндаларидан биридир. У киши санъатнинг қатор жанрларида баракали ижод билан шуғулланди, бетакрор суратлар чизди, прозада илҳом билан қалам тебратди, ажойиб либретто ёзди, ўзига хос таржималар қилди, кинода томошабин қалбида қоладиган ёрқин образлар яратди.

Ўзбек халқи номини дунёга танитган улуф зотлардан бири ҳам, шубҳасиз, Ботир Зокиров эди. Шу боис шўролар даврида хорижий элларда ҳазрати Алишер Навоий билан машҳур хонанда Ботир Зокировни кўпроқ билишарди, севишарди...

Ёшлик йиллари у киши билан жуда қалин дўст ва ака-ука эдик. Жуда озода, бежирим ва маданият билан кийиниб юрарди. Агар Ботир ака кўчада кетаётган бўлса, одамлар унга ҳайрат ва ҳаяжон билан қарашар, беихтиёр унга эргашарди. Унинг шухрати жуда баланд эди. Лекин ўзи ниҳоятда камтарин ва хокисор эди. Афсуски, ўша қаттол замоннинг азоб-уқубатларини кўп чеқди. Санъатдан йироқ кимсалар унинг йўлига ғов бўлдилар. Лекин бу қийинчиликларни, тўсиқларни Ботир Зокиров катта ирода, тинимсиз ижод

қилиш билан енгиб ўтди. Қўшиқ санъати осмонида чинакам юлдуз бўлиб порлади. Ўзидан илоҳий бир санъат қолдириб кетди. У ҳамиша машхур санъаткорларнинг олдинги сафида бўлди. Ва ҳамиша шундай бўлиб қолади.

Ботир Зокиров катта талант соҳиби, юксак эҳтирос фарзанди, XX асрнинг ўта маданиятли ва зиёли кишиси эди. Бу улуг санъаткор ҳамиша ҳалол, имонли, ҳақиқатгўй бўлган, ҳар қандай шароит ва вазиятда ҳам ўз эътиқодига, ўз санъатига содиқ қолган. Шундай экан, унинг ҳаёт ва ижод йўли бизга ибратли, мерос бўлиб қолган санъатининг умри эса боқийдир. Бу беназир инсоннинг номи ва яратиб кетган қўшиқлари абадиятга дахлдор бўлиб, аллақачон мангулик остонасини забт этган.

Ёзувчи укамиз Ашурали Жўраев узоқ йиллардан буён машхур санъаткор Ботир Зокиров ҳаёти ва ижодини катта қизиқиш билан ўрганиб келади. Унинг Ботир Зокиров ҳақидаги «Юрак бўронлари» қиссаси 1989 йилда эълон қилинганди. Ёзувчи изланишларини давом эттириб, бу ўлмас мавзунини роман-эссега айлантирибди. Ўйлайманки, бу асар ҳам Ботир Зокиров санъати мухлисларига, кенг китобхонлар оммасига манзур бўлади.

**Абдулла Орипов,
Ўзбекистон Қаҳрамони,
халқ шоири**

МАЖНУН СУРАТИ

Ота-бола сертупроқ йўлдан илдам юриб боришарди. Йўлга тўкилган шағал тупроққа қоришиб кетганлиги сабаб, баъзан тупроқ фараз қилиб ташланган қадам остидан тош чиқиб қолиб, товонини эзиб юборарди. Отаси бундай чанг-тўзонли йўллардан юравериб, кўникиб кетганлиги учун ҳам бепарво. Болага эса қийин. Бунинг устига янги туфлиси чап оёғини қаттиқ сиқади. У бот-бот оқсаса-да, лекин буни отасига сездирмасликка тиришади. Аксинча илдам қадам ташлаётган отасига етиб юришга шошилади. Отаси унинг озғин қўлларидан маҳкам ушлаб:

— Тезроқ юр, ўғлим. Тагин репетицияга кеч қолмай, — дейди қадамларини тезлаштириб.

«Репетиция» сўзини эшитиши билан боланинг кўз олдига театр келади. Беихтиёр отасининг саҳнада ижро этган ролларини эслай бошлайди. Карим Зокиров театрларда саҳналаштирилган «Ҳалима», «Фарҳод ва Ширин», «Гулсара», «Бӯрон», «Майсаранинг иши» сингари мусиқали драма ва операларда асосий ҳамда бош ролларни ўйнаб, аллақачон томошабинлар олқишига сазовор бўлган эди. Айни пайт у киши машҳур ҳофиз

сифатида ҳам танилиб улгурган эди. «Суво-ра», «Дугоҳ», «Таронаи дугоҳ» ашулаларини ўзига хос услубда ва овозда ижро этиб, устоз санъаткорларнинг юксак баҳосига сазовор бўлган эди.

– Бугун яна Мажнунни ўйнайсизми, ада? – деб сўрайди у.

– Йўқ! Ҳозир янги операни машқ қил-япмиз. Премьерага, албатта, сени олиб бо-раман.

У «преьера» сўзининг маъносига ҳали тўлиқ тушунмаса ҳам отасининг ваъдасини эшитиб хурсанд бўлди. Хурсанд бўлиб ота-сига яна савол бермоқчи эди, товони тош-га тегиб, беихтиёр кўзларидан тирқираб ёш чиқиб кетди. Лаънати тош!.. Тўғриси, отаси унга янги туфли олиб келганида роса қувон-ган эди. Фақат қувонмади, ҳатто янги туфли-сини тушида ҳам кўрди. Тушида уни кўчага кийиб чиқиб, дўстларига мақтанганмиш. Сўнг кўча этагидаги чимзорда қўшни маҳалланинг болалари билан футбол ўйнаган эмиш. Роса тўп тепиб, рақиблар дарвозаси-ни бир неча марта нишонга олибди-ю, лекин туфлиси оёғини сиқаётганини мутлақо сез-мабди. «Туфлинг сеҳрли бўлса керак», дер-миш болалар чапак чалишиб. Энг муҳими, уларнинг командаси ғолиб чиқибди. Болалар нуқул унинг атрофидан айланиб, туфлисига қарашармиш. Ё тушида, ҳақиқатан, туфлиси оёғини сиқмадимикин?..

У гоҳ туш тафсилотлари, гоҳ оғриқ азоби билан бўлиб, ҳашаматли бинонинг дарвозаси қаршисига келиб қолишганини пайқамади.

— Йигитча, болалар санаторийси шуми? —
деб сўради отаси бир тавақаси қия очик дар-
воза ёнида турган новча боладан.

— Шу, — деди бола хаста овозда.

— Қабулхонаси қаерда?

Бола саволни эшитиши билан дарвоза тавақасини очиб, уларни ичкарига — қалин дарахтлар билан ўралган баланд иморат томон бошлади. Ота-бола кичик асфальт йўлақдан у билан ёнма-ён юришди.

Ботир қалин дарахтлар остида ўйнаб юрган болаларни кўриб, енгил тортиб, оғриқни бироз унутди. Новча бола уларни бинонинг биринчи қаватига олиб кириб, ўнг қўл томондаги иккинчи эшик ёнида тўхтади.

— Директорнинг хонаси шу, кираверинглар, — деди ўша хаста овозда.

Отаси оқиш рангли эшикни бир-икки қаттиқ чертиб, кейин секин очиб сўради:

— Мумкинми?

— Марҳамат, — ичкаридан аёл кишининг мулойим товуши эшитилди.

Отаси уни етаклаб ичкари кирди ва хона тўрида ўтирган ўрта ёшлардаги рус аёл билан қўл бериб кўришди.

— Клавдия Дмитриевна! — деб ўзини таништирди аёл ўрnidан туриб.

— Ботир Зокиров! — деди отаси ўзини эмас, болани таништириб.

— Жуда яхши. Қани, марҳамат қилиб ўтиринглар, — деди аёл уларга бўш курсиларни кўрсатиб.

Отаси ўтирмасдан чўнтагидан ўглининг саломатлиги тўғрисидаги аллақандай қоғоз-

ларни олиб аёлга узатди. Клавдия Дмитриевна қоғозларни бирма-бир кўздан кечириб чиқди.

— Ҳаммаси жойида, — деди у.

— Унда мен борай, ўғлим. Сен яхшилаб, ўйнаб-кулиб дам олгин. Зерикмагин. Жуда зериксанг, уйимиз бир қадам. Болалар билан уришмагин, — деди отаси унинг елкасига оҳиста қоқиб хайрлашаркан.

Отаси йўлакка чиқиши билан бир гуруҳ тарбиячилар, ўқитувчилар уни ўраб олишди.

— Ассалому алайкум, Карим ака!

— Хуш келибсиз, Карим ака!

— Бир пиёла чойимиз бор, меҳмон бўлинг.

— Ўғлингизни олиб келдингизми?.. Яхши-яхши. Ўзимиз кўз-қулоқ бўламиз...

— Қачон вақтингиз бўлса санаторийда бир учрашув қилсак.

— Раҳмат, раҳмат... Насиб қилса... — Отаси қўлини кўксига қўйиб, атрофдагилар билан тезгина хайрлашиб изига қайтди...

У отаси билан ҳамиша фахрланарди.

Ботирнинг отаси — Карим ака томонидан бобоси — Зокир тунукасоз нафақат Кўкчада, балки Тошкентда анча машҳур усталардан эди. Бу хушфەъл, самимий инсон ишдан сўнг боғ ичидаги майдонда ўтириб дугор чалишни яхши кўрарди. Баъзан ширали овозда қўшиқ ҳам хиргойи қиларди. У кишининг санъатга иштиёқи баланд эди. Шу боис ўғли Каримни санъаткор бўлишига тўсқинлик қилмади...

Онаси Шоҳиста опа томонидан бобоси — Саид Қори домла Ўқчи маҳалласида яшарди. У киши нуфузли оилада туғилган

бўлиб, бир қатор Шарқ ва Фарб тилларини яхши биларди, ҳатто фаранг ва немис тилларида эркин сўзлашарди. У киши бир қанча хорижий мамлакатларда бўлган, тарих, адабиёт ва санъатни анча пухта ўрганган эди. Саид Қори домла йигирманчи аср бошида ўз маблағи ҳисобидан дастлабки босма хоналардан бирини қурдирган. Халқни ҳам маърифатпарвар қилиш учун Яссавий, Сўфи Оллоёр, Навоий, Машраб каби шоирлар китобларини нашр эттирган...

* * *

Ҳаворанг майка кийган, баданлари, юзлари офтобда анча қорайган, сочи устарада топ-тоза қилиб олинган, қора кўзлари каттакатта «янги бола» — Ботир бир ҳафтада санаторийдагиларга қўшилиб кетди. Катта-кичик уни бирдай яхши кўриб қолди. Айниқса, унга тарбиячи — Юрий билан гуруҳ бошлиғи Анвар жуда маъқул бўлди. Унинг дастлабки кунларда ўзича уялиб, болалардан тортиниб юрганини кўрган Юрий аста ёнига чақириб, санаторийнинг яшил ҳовлисида сайр қилиб, унга тарих ҳақида ўз билганича қизиқ ҳангомалар айтиб бера бошлади.

— Биласанми, Ботир, дунёда энг зўр фан — тарих. Инсоният пайдо бўлибдики, тарих билан қизиқади, тарих билан нафас олади. Барча миллат ўз тарихини ўрганиш, бойитиш, юксакларга олиб чиқиш учун интилади. Биров қуради, обод қилади. Биров бузади, вайрон қилади. Тарих филдираги эса на ҳукмдорларга, на авомга бўйсунмай ай-

ланаверади. Эҳ-ҳе, тарихда қанчадан-қанча ажойиб мўъжизалар рўй бермаган, қанчадан-қанча маълуму машҳур жаҳонгирлар ўтмаган. Менга кўпроқ Шарқ, Ўрта Осиё тарихи ёқади. Жуда қизиқарли-да! Хуллас, тарихнинг ўз қонун-қоидаси бор... Мана, масалан, сен Эски шаҳардаги Кўкалдош мадрасасининг қайси асрда, қачон қурилганини биласанми? — деб сўраб қолди дабдурустдан Юрий.

Ботир нима деб жавоб беришини билмай довдиради. Ўзини ўнглаб олиб:

— Жуда чиройли, — деди. Лекин у «мадраса», «аср» деган сўзларнинг маъносига тушунмади. У тарих деганда Алишер Навоийнинг «Фарҳод ва Ширин», «Лайли ва Мажнун» асарларини тушунарди. Чунки отаси бу машҳур дostonларни қайта-қайта ўқиб берар, бу асарлар адабиётимизнинг ўлмас намуналари, деб таърифларди. Уни кўпроқ Мажнун қисмати қизиқтирар, унга чин дилдан ачинар, хаёлан унинг сиймосини кўз олдига келтиришга уринарди. Ҳатто отасидан эшитган қуйидаги икки мисрани ёд билади:

*Лайли, Лайли дебон чекиб ун,
Эл дер: Мажнундур, ушбу Мажнун...*

Ботирнинг жим бўлиб қолганини сезган Юрий саволига ўзи жавоб қайтарди:

— XVI асрда қурилган. Мен ҳар гал Эски-жўва бозорига тушсам, албатта, Кўкалдошни мириқиб томоша қиламан. Мўъжиза!..

Бир куни Юрий болаларни санаторийдан унча узоқ бўлмаган катта ва ваҳимали

жарлик бўйига саёҳатга олиб борди. Бу ерларда турфа жаҳонгир ва босқинчиларнинг қўшинлари билан бўлган қирғинбарот жангу жадаллар ҳақида билганича гапириб берди. Болалар тубсиз жар ёқасида туриб, баҳайбат чуқурликларга қараб кўрқиб кетдилар.

— Худди эртаклардагидек кўрқинчли, — деди биров.

— Девларнинг маконига ўхшайди, — деди бошқаси.

Болалар қанчалик кўрқмасин, баҳслашмасин, саёҳатда кўрганлари улар қалбида тарихнинг бир бўлаги сифатида муҳрланиб қолди.

Тарих шайдоси Юрий яна уларга Самарқанд, Бухоро, Хива сингари қадимий шаҳарлар тўғрисида ҳам ҳаяжонланиб гапириб берарди...

* * *

Пешин маҳали. Ҳаво иссиқ. Кўча дим... Дарвозани секин очиб ичкари киришди. Отаси одатдагидай пешонасига рўмол танғиб, қўлида кетмон — боғда юмуш билан банд эди. Салом-алиқдан сўнг Ботир дарҳол дўстини отасига таништирди:

— Гуруҳимиз бошлиғи Анвар, отаси дўхтир.

— Қайси дўхтир? Кимнинг ўғлисан?

— Мақсудовни! — деди Анвар.

— Э, Азим аканинг ўғлимисан? Жуда яхши. — Сўнг отаси Ботирга юзланди. — Хўш, бирор нарса керак бўлиб қолдими, ўғлим?

— Қоғоз билан рангли қаламга келувдик, — деди Ботир. Сўнг уйга кириб айтган нарсаларини олиб чиқди. Онаси Шоҳиста опанинг: «Чой ичиб кетинглар», деганига ҳам қарамасдан яна санаторийга югуриб кетишди.

Шу-шу, Анвар Ботирнинг бир умрлик жонажон дўстига, Зокировлар хонадонининг қадрдонига айланди. Санаторий улар тақдирини умрбод бир-бирига боғлади. Улар кейинги гал, яъни 1948 йилда ҳам Ботир билан санаторийга дам олгани бирга боришди. Ботирнинг бу гал санаторийга келиши кутилмаган байрамга айланди. Унинг ўтган йилги тортинчоқлиги йўқолиб, бироз фаоллашган эди. Чунки Ботирнинг ҳаётида қатор ўзгаришлар рўй берганди. У республика болалар уйи қошида очилган «Изостудия»га қатнай бошлади. Санаторийга ҳам альбом ва ҳар хил бўёқлар олиб келиб, бўш қолди дегунча расм чизарди. Ҳамма унинг атрофини ўраб олиб, чизаётган суратларини томоша қиларди.

Ботир расм чизиш билан бирга кўпроқ мусиқага, қўшиқ айтишга қизиқарди. Озарбайжонлик машҳур хонанда Булбул Мамедовнинг «Кўчаларга сув сепмишам...» кўшигини доим хиргойи қилиб юрарди. Болаларнинг «Ким бўлмоқчисан, Ботир?» деган саволига «Кўшиқчи бўламан», деб жавоб берарди. У ўша даврларда жаҳонга танилган Италия «Ла Скала» театрининг машҳур хонандалари Энрико Карузо, Жилли, Тето Руффо ижоди билан қизиқар, улар ҳаётидан эшитган ё

ўқиган айрим воқеаларни ҳикоя қилар, уларнинг қўшиқларидан билганича айтиб берарди. Айтгандаям итальянларга ўхшатиб айтарди. Ботирнинг эшитиш қобилияти, хотираси ниҳоятда кучли эди. Бир-икки бор эшитган қўшиғини ёдлаб, оҳангларини эслаб қолиб, мусиқасини оғзида «чалиб» куйлаб юрарди.

У биринчи қўшиғини санаторийда куйлади. Бу — ўша даврларда жуда машҳур бўлган «Аршин мол-олон» кинокомедиясида Рашид Беҳбудов ижро этган «Қайдасан, қайдасан, сени кутаман» қўшиғи эди. Қўшиқни санаторийдагилар тинглаб, олқишлар билан қабул қилдилар. Директор қўшиқни яхши куйлагани учун Ботирга китоб тақдим этди. Кейин болалар орасида Ботирнинг тақлидчилари пайдо бўлди. Баъзилар ўзича минғирлаб, хиргойи қилиб, унинг овозига тақлидан «қўшиқ» айтарди. Ботир бу ҳолни кўриб худди катта санъаткорлардай кулиб кўярди.

Ботирнинг болалиги қайсидир жиҳатлари билан баъзи улўф санъаткорларнинг болалигига ўхшаб кетади. Унинг «таржимаи ҳоли»га болалик даврини шунчаки қайд этиб бўлмайди. У қизиқувчан, тиришқоқ, қаноатли, билимдон эди. Ақли етмаган нарсага аралашмасди. Билмаган нарсасини сўраб-суриштириб, ўқиб-ўрганиб оларди. Доим нима биландир банд бўларди: ё расм чизар, ё қўшиқ ўрганар, ё шеър ёдларди. Қўлига янги китоб тушиб қолса, тамом, ўқиб тугатмагунча қўймасди. Кечалари ухламай китоб ўқигани учун кўзлари қизариб юрарди. Унга нафақат болалар, балки катталар ҳам ҳавас қилишарди.

Ботирнинг болалигида ўзига хос беғуборлик ва донолик бор эди.

Ҳа, у тиниб-тинчимас, тиришқоқ, ҳар бир нарсага ўта қизиқувчан эди. Ҳатто пластинин — елимлойдан турли ҳайвонлар, буюмлар ясарди. Унинг елимлойдан тайёрлаган дастлабки «асарлари» ҳам санаторийда ташкил этилган кўргазмада намойиш этилиб, мукофотга сазовор бўлди. У ёшлигидан мукофотга қизиқмасди. Мукофотга олган нарсаларини болаларга улашарди...

Карим Зокировга ҳам Ўрдада қурилган кўп қаватли «Мутахассислар уйи»дан жой беришди. Бу уйда таниқли санъаткорлар Ҳалима Носирова, Тамарахоним, Мукаррама Турғунбоева, Шаҳодат Раҳимова, Назира Аҳмедовалар яшарди. Улар Зокировлар хонадонининг яқин қўшнилари эди. Айниқса, машҳур ҳофиз Комилжон Отаниёзовнинг бу хонадонга келиши чинакам байрамга айланиб кетарди. Комилжон аканинг тор кўтариб келиши, авж пардаларда куйлаши нафақат хонадон эгаларини, балки уйдаги қўни-қўшниларни ҳам бир жойга жамларди. Куй-қўшиқлар рақсларга уланиб, яхшигина концерт бўлар эди.

Ботир бу қўшиқлардан бениҳоя завқланарди. Бир томонда Хоразмча бетакрор оҳанглар, ўтли нолалар, бир томондан Тошкент-Фарғона йўлида ижро этилаётган дилбар куй-қўшиқларни тинглаб, унинг ёш юраги уйлари ёнидан оқиб ўтаётган Анҳордай тўлиб-тошарди. Нимадир айтгиси, куйлагиси келарди. Унинг вужудида номаълум бир

куй, ҳеч ким айтмаган қўшиқ тўлғонарди. Бўғзидан отилиб чиққиси келарди.

Унинг қалбида бир нола вулқондай тўлиб-тошиб келарди.

Унинг юрагида бир ўлмас наво илдиз отаётган эди. Унинг вужудида ҳали айтилмаган қўшиқ туғилаётган эди. Бу унинг, ёлғиз унинг қўшиғи эди...

ДЎСТИМНИНГ ЖАҲОНШУМУЛ ЮТУҒИ

(Анвар МАҚСУДОВ ҳикояси)

— **О**анаторийдан сўнг ҳам Ботир билан тез-тез кўришиб турардик, бир-биримизникига бориб ётиб қолардик. У Ўрдадаги 21-мактабда, мен Озод кўчасидаги 46-мактабда ўқирдик. Адабиёт ўқитувчимиз Афанасий Феоктистович Крапченко иккала мактабда ҳам дарс берарди. Баъзан ё мен, ё Ботир дарслардан қийналиб қолсак, ўқитувчимиз бир-биримизга ёрдамлашишни илтимос қиларди. Бу ажойиб ўқитувчи рус адабиёти билан бирга, Шарқ ва ўзбек адабиётини ҳам яхши биларди. Бу адабиётларнинг намояндалари ижодига катта ҳурмат билан қарарди.

Ботир ҳазрат Алишер Навоий ва унинг асарлари ҳақида билганларини, отасидан эшитганларини кўп гапирар, доим қўлида буюк шоирнинг бирор асари бўларди. Болалар унга ҳатто «Алишер» деб исм ҳам қўйишганди. У бу ном билан фахрланарди.

Ҳатто бир неча йил мактаб ҳужжатларида «Алишер Зокиров» деб ҳам ёзилган. У «Лайли ва Мажнун» достонидан айрим бобларини ёд ўқирди. Мажнун образига ёшлигидан чексиз муҳаббат қўйган эди. Ўн тўрт ёшида «Мажнун» деб аталган ажойиб картина чизди. Хабарим бор, картинани узоқ вақт жуда қийналиб яратди. Лекин картина устида ишлаётган кунлари роса қувониб, ҳаяжонланиб юрди. Мажнун аста-секин унинг эътиқодига айланди.

Картинада тасвирланган манзара шундай, зилол сувли ҳовузча, унга кўм-кўк булоқ оқиб келяпти. Ҳовузча бўйида ғамгин хаёлларга чўмган, сочлари тўзғиган, кийим-боши увода Мажнун ўтирибди. Ёнида кўзлари жавдираб жайрон ётибди. Ўнг қўли билан жайроннинг бошини силаяпти. Чап қўли иягида. Тиззалари остида пайлари таранг тортилган камон. Мажнуннинг қаршисида эса бошини оёқлари устига қўйганича узала тушган шер ётибди. У ҳам гўё Мажнуннинг аҳволини кўриб ғам-ғуссага ботгандай. Картинанинг орқа тасвирида сариқ ранг берилган. Мажнуннинг синиқ чехраси, ҳасратли кўзлари киши юрагини эзиб юборади... Бу картинани Ботирнинг дастлабки «Автопортрет»и дейиш мумкин. Гарчи унинг бу картинаси бирор-бир кўргазмада намойиш этилмаган бўлса-да, ҳар қандай истеъдодли рассомнинг асаридан асло қолишмасди. У бутун вужуди билан чизган эди, ушбу ғамгин ва ҳасрат тўла расмни...

Ботирнинг яна бир катта орзуси кинода Мажнун образини яратиш эди. Уни бир сафар «Озарбайжонфильм» киностудиясида суратга олинаётган «Лайли ва Мажнун» бадиий фильми учун Мажнун ролида синаб кўришга таклиф қилишди. У синовдан муваффақиятли ўтиб, жуда хурсанд бўлиб қайтди.

— Анвар, тез етиб кел, зўр янгилик бор, — деди Бокудан келиши билан менга телефон қилиб.

Ўша оқшом у билан узоқ гаплашдик. Чунки у чинакам бахтиёр эди. Бундай қувониб, дилдан яйраган ҳолатлар унинг ҳаётида жуда кам бўлган.

— Биласанми, Анвар, худо хоҳласа, Мажнунни Навоий бобомиз қандоқ ёзган бўлсалар шундай ўйнайман. Озарбайжонлик киночилар фильмни Низомийнинг «Лайли ва Мажнун»и асосида ишлашмоқчи. Лекин мен Навоий яратган Мажнунни севаман. Шу боис бирор сўз ё ҳаракатда сохталик бўлмаслиги керак. Мажнуннинг ўлмас муҳаббатини, чексиз дарду ҳасратларини, букилмас иродасини бўйб-бежамасдан талқин қилмоқчиман. Фақат мени режиссёр тушунса бўлгани:

*Эй ишқ ўтида хасим нечуксен,
Эй бедилу бекасим нечуксен!
Ким Лайли ишқида нотавонсен,
Ишқида жаҳонға достон сен...*

Ҳамма гап ана шу ишқ достонини кўрсатишда, фильмларда ишқпараст Мажнун

бўлиб «яшашда». — У ҳаяжонланиб дам бўла-
жак картина ҳақида гапирди, дам ёниб дос-
тондан ёд олган парчаларини ўқиди. Сўнг
чуқур хўрсинди: — Эплай олармикинман?
Қўлимдан келармикин?

— Эплайсан. Ҳаммаси зўр бўлади, Ботир! —
деб унга далда бердим...

Афсуски, Ботирнинг чексиз қувончлари,
образ устидаги ҳаяжонли ўйлари, узоқ тай-
ёргарликлари бефойда кетди. Нима сабаб-
дандир уни фильм суратга олинаётганда так-
лиф қилишмади. Бу Ботирга ҳар жиҳатдан
жуда ёмон таъсир қилди... У мазкур достон-
ни кино қилиш ҳақида ўзбек кинорежис-
сёрларига кўп марта куюниб гапирди. Лекин
улар турли баҳоналарни рўкач қилиб, унинг
таклифини инобатга олмадилар... Мажнун
образини яратиш унинг бир умрлик орзуси
ва ушалмаган армони бўлиб қолди.

Ботирларнинг Ўрдадаги «Мутахассислар
уйи»да асосан эл суйган таниқли санъаткор-
лар яшардилар. Ўша даврларда санъаткор-
ларнинг бир-бирига ҳурмати, ўзаро муно-
сабати, андишаси бўлакча эди, менимча. Бу
ҳақиқий санъат муҳити Ботирга яхшигина
ижобий таъсир кўрсатди. Шундай бўлса-
да, Ботирга кўпроқ ҳовли ёқарди. Карим
ака ҳам бўш қолди дегунча ҳовлига шошар,
қўлига кетмонни олиб томорқага уннарди.
Ҳовлида турли-туман мевали дарахтлар экил-
ган бўлиб, айниқса, узум кўп эди, ҳовли эта-
гидаги ҳовуз бўйида уч-тўрт туп нок дарахти
бўлиб, уларни кади нок дейишарди. Ҳосили
салкам кадидек бўларди. Ҳовузга ёзда доим

қовун-тарвуз ташлаб қўйиларди. Супа билан ҳовли ўртасига қўйилган чорпояда Ботир иккимиз ёз кечалари бир кўрпада ухлаганмиз. Тунда кўрпамиз устига тўп-тўп этиб нок тушарди. Ойдин кечаларда узоқ вақт сирлашиб, суҳбатлашиб ётардик. Баъзан эртак айтардик, баъзан у шивирлаб шеър ўқирди. Мусика, қўшиқ, рассомлик, спорт ҳақида ўз билганимизча аралаш-қуралаш гурунглашардик. Кўпроқ у сўзларди. У ҳар бир масалага жиддий қарар, бирор-бир нарса ҳақида катталардай жиддий мулоҳаза юритарди.

1952 йили озарбайжонлик машҳур қўшиқчи Булбул Мамедов Тошкентга гастролга келди. Алишер Навоий номидаги Давлат Катта академик театрида унинг ижросида Узаир Ҳожибековнинг «Гўрўғли» операсидан парчалар намойиш этилди. Операни залнинг биринчи қаторида ўтириб томоша қилдик.

— Кўрдингми, Булбул Мамедов саҳнага чиқса, гўё саҳна янада ёришиб, ёниб кетаётганга ўхшайди, — деганди ўшанда ҳаяжонланиб Ботир.

Кейин у узоқ вақт операдан эсида қолган арияларни такрорлаб юрди... Ботирнинг ёнида доим ҳам дафтари, ҳам альбоми бўларди. Дафтарга яхши кўрган сўзларини, шеърларини, эшитган ҳикматли ибораларни ёзиб қўярди. Бирор гўзал манзарага дуч келса, шартта альбомга чизиб оларди. Шунингдек, у пластинкалар ҳам йиғарди. Уйимизда бир вақтлар Санкт-Петербургда чиққан Тўйчи ҳофизнинг иккита пластинкаси сақланарди. Уларни ҳам Ботирга совға қилдим.

Ботир ёшлигидан ўзига қарамас, ўзини ҳеч аямасди. У кўпинча бир стакан чойга ё қайноқ сувга бир қошиқ шакар солиб, нон билан еб-ичиб кетаверарди. Бу унинг ҳам эрталабки нонуштаси, ҳам тушлиги эди. Ота-онаси берган пулларни тежаб китоб, қалам, қоғоз ва ҳар хил бўёқлар оларди. Дарсларни яхши ўзлаштирмайдиган, китоб ўқимайдиган болаларни ёқтирмасди. Иложи бўлса саводсиз, такасалтанг болалар билан гаплашмас, ошхўрликларга бормасди. «Буларнинг ошқозони бошида», — дерди у ачиниб. Болалар орасида Ботирни тушунмаганлари ҳам бор эди. Лекин уларнинг камситишларига, беписанд кулгиларига у асло парво қилмасди. Вақтини кераксиз нарсаларга, ўйинларга сарфлаб юрмасди.

Ботирнинг юрагига ишқ ошно бўлди. У тўққизинчи синфни битириш арафасида Фарангис исмли бир қизни яхши кўриб қолди. Қиз ҳам уни ниҳоятда яхши кўрарди. Улар бир-бирларига хат ёзиб туришарди. Баъзан Фарангисдан келган ё ўзи ёзган хатларни Ботир менга кўрсатарди. Бу мактубларда улар фақат муҳаббат мавзуси билан чекланмасдан, балки ҳаёт, жамият ҳақида ўз фикр-мулоҳазаларини, дунёқарашларини баён этишарди. Ботирнинг хатлари кичик лирик ҳикояларга ўхшарди. Уларнинг муҳаббати булоқ сувидек тиниқ, осмон каби мусаффо эди. Лекин Ботирнинг хасталигидан хабар топган Фарангиснинг ота-онаси, акалари уни анча койишди. Уларнинг оиласи бадавлат, довруғи элга кетган эди...

1951 йили мен мактабни тугатиб, Тошкент Давлат Медицина институти (ҳозирги Тиббиёт академияси)нинг даволаш факультетига ўқишга кирдим. Ботир 1952 йили Тошкент Давлат консерваториясининг вокал факультетига имтиҳон топшириб, муваффақиятли ўтди. Фарангис Москва Давлат университетининг филология факультетида ўқий бошлади. Уларнинг орасида ягона элчи — хат бўлди. Фақат таътил пайтларидагина висол лаҳзалар насиб этарди.

Бундан яна хабар топган қизнинг ота-онаси ва акалари учрашувларни, хат ёзишларни қатъий тақиқлашди. Икки ёш юракнинг дил изҳори битилган мактублар ёқиб ташланди. Муҳаббат ришталари батамом узилди. Энди уларнинг бири Лайлига, иккинчиси ҳақиқий Мажнунга айланди.

Фарангисни унутиш Ботир учун жуда оғир кечди. Бу аламлар етмаганидек, Фарангисни ўзи севмаган, яхши кўрмаган йигитга мажбуран узатишди. Шу билан илк муҳаббатнинг умри барҳам топди...

Кутилмаганда Ботирнинг ҳаётида оғир кунлар бошланди. 1955 йилда қаттиқ бетоб бўлиб, ТошМИнинг юқумли касалликлар клиникасига ётди. Аҳволи оғир, ранги заъфарон, чўпдай озиб кетганди. Уни таниқли врач Вали Мажидов узоқ даволади. Даволаш жараёни мураккаб ва оғир кечди. Лекин Ботир руҳий тушкунликка тушмади. Унинг ҳаётга муҳаббати, иродаси кучли эди. Клиника Солор арифи бўйида жойлашган, Ботир ётган палата ойнаси Солорга қараган эди. Мен дарсдан чиқиб, албатта, уни кўргани

борардим. Қачон борсам, шовиллаб оқаетган зилол сувга термилиб, хаёл сургани сурган эди. Табиатан хаёлпараст эди, у.

— Нималарни ўйлайсан, Ботир? — деб сўрадим бир куни.

— Қўшиқ айтишни жуда хоҳлайман. Айтганда ҳам яхши, ҳам ҳеч кимга ўхшамай, фақат юракдан ўз нолаларимни куйлашни истайман, — деди кўзлари ёниб...

Ботир адабиётни жуда севар, кўп ўқир, ёзувчилар, шоирлар билан тез-тез мулоқотда бўлиб турарди. Абдулла Орипов, Шукур Холмирзаев, Учқун Назаров, Ўлмас Умарбеков унинг яқин дўстлари эди. Улар ўша даврларда бир-бирларига янги ёзган асарларини ўқиб бериб, баҳс-мунозаралар қилишарди, сайру саёҳатларга бирга боришарди.

Бир куни Шукур Холмирзаевнинг уйида йиғилдик. У туғилган юрти Бойсундан гўшт олиб келган экан. Қозонкабоб қилиш учун гўштни тўғраб, қозонга босиб, газни ёқиб қўйдик. Шукур янги ёзган ҳикоясини ўқиб берди. Сўнг узоқ баҳс-мунозара бўлди. Кабоб бутунлай эсимиздан чиқиб кетибди. Бир маҳал қозонни очсак, гўшт куйиб анча қорайиб қолибди. «Бойсунча кабоб», деди Ботир ҳазиллашиб. Бундай қизиқ ҳангома-лар уларнинг ҳаётида кўп бўлган.

Ботир машҳур адиб Чингиз Айтматовнинг ашаддий мухлиси эди. Айни пайтда Чингиз оға ҳам унинг қўшиқларини севиб тингларди. Оғанинг ҳар бир янги асари эълон қилиниши биланоқ дарҳол ўқиб чиқар ва бу мутолаа Ботир учун байрамга айланарди. У 1978 йили

Қирғизистонга «Ялла» ансамбли билан ижодий сафарга борганида Чингиз Айтматов билан учрашганини кўп марта ҳаяжонланиб гапириб берган эди. Ёзувчи уни Чўлпонотадаги далаҳовлисида алоҳида меҳмон қилган, улар узоқ суҳбатлашганлар. Айтматов унга соғлиғини асраш кераклигини қайта-қайта тайинлаган... Шунингдек, Ботир машҳур авар шоири Расул Ҳамзатов билан яқин қадрдон эди. Москвада Нозим Ҳикмат билан ҳам кўп мартаба учрашган. Шоир унинг қўшиқларини эшитиб, санъатига юксак баҳо берган. Ботир сўнгги қўшиқларидан бирини Нозим Ҳикматнинг «Агар сен ёнмасанг» шеъри асосида куйлади.

Биринчи космонавт Юрий Гагарин Ботирнинг ҳақиқий мухлисларидан эди. У 1963 йил 31 декабрь куни собиқ Иттифоқ Марказий телевидениесининг «Голубой огонёк» Янги йил базмида иштирок этиб, дикторнинг: «Энг севимли хонандангиз ким, Юрий Алексеевич?» деган саволига: «Менинг яхши кўрган қўшиқчим — Ботир Зокиров», деб жавоб берган эди. Лекин Ботир булар билан мақтанмасди. Машҳур кишиларга яқинлигини айтиб, ўзини кўтаракўтар қилишни ёқтирмасди. У жуда камтарин эди. Бирор марта мақтанганини эслай олмайман. Гердайиб, манмансираб юрадиган қўшиқчиларни жини ёқтирмасди. У қанчалар машҳур бўлса, шунчалар дарвеш эди.

Ботир бир сафар қизим Гўзал билан менинг ҳаётимни сақлаб қолган. Баҳорнинг охирлари эди. Оилаларимиз билан Зангиота туманининг Навоий номидаги хўжалиги да-

лаларига айлангани чиқдик. Ўша пайтларда пишқириб оқадиган Зоғариқ бўйида ўтириб ҳордиқ чиқардик. Мен ўшанда икки ёшли қизчам Гўзални (макаронни яхши кўргани учун Ботир ҳазиллашиб уни «Макарелла» деб чақирарди) кўтариб, ариқнинг саёз жойидан кечиб ўтмоқчи бўлдим. Лекин тез оқайётган ариқ жуда чуқур экан, аста-секин чўка бошладик. Шунда Ботир касаллигига қарамай, шартта ўзини ариққа ташлаб, бизни қутқариб қолган.

— Вой, Макарелла-ей, ҳали сувда пишиб қолардинг, — деди Ботир қўрқиб кетган Гўзални кўтариб. Ҳаммамиз кулиб юбордик...

1971 йили собиқ шўро делегацияси таркибида қирқ кун Саудия Арабистонида бўлдим. Ўша ерда ҳам Ботирнинг «Араб тангоси» мамлакатнинг ҳамма бурчакларида янгираганини ўзим эшитганман. Эшитиб ғурурга тўлганман. Кўзларимга қувонч ёшлари келган. Ўзбеклигимдан, Ботир дўстимнинг ютуғидан чексиз фахрланганман. Баъзи учрашувларда дўстим ҳақида ҳаяжонланиб гапириб берганман. Ботирнинг орзуси Шарқ мамлакатлари бўйлаб ўзбек қўшиқларини ижро этиш эди. Афсус, хасталик бунга йўл бермади...

1984 йил 28 августдан 10 сентябрга қадар «Ялла» Москвада концерт берди. Бу Ботир Зокировнинг Москвага сўнгги ижодий сафари бўлди. Ўшанда у москвалик эстрада мухлислари қалбини яна бир бор матонат билан юзма-юз забт этди. У билан ўн кун бирга бўлдим. Уч марта концертига тушдим. Ўша

ўн кун умримнинг ўн йилига татийдиган, ҳаётимдаги энг бахтиёр ва унутилмас кунлар бўлиб қолди.

У саҳнага қандай ёниб чиққан бўлса, умрининг охиригача шундай ёниб куйлади. Ҳамиша, ҳар қандай вазиятда имонига, эътиқодига, ўзлигига содиқ қолди. Ва бу буюк санъаткор ўзбек миллий эстрадасига асос солиб кетди.

«КУЙЛАМОҚ – ЯШАМОҚ ДЕМАК!»

Ботир Зокиров кундалигининг илк саҳифасини шундай сўзлар билан бошлади: «Мен ўз кундалигимни ажойиб ёшлигимнинг энг бахтиёр кунларидан — болалигимнинг илк орзулари рўёбга чиққан кунидан бошлагим келади...

Ўша куни мен Тошкент Давлат консерваторияси вокал факультети тайёрлов бўлимига муваффақиятли имтиҳон топширдим. Ўша дақиқаларда мен саҳнада туриб ҳассос ва талабчан тингловчилар қаршисида кечирган чексиз ҳаяжонларим, изтиробларим куйлашим биланоқ тумандай тарқаб кетди.

Имтиҳонлардан сўнг ўқишга қабул қилинган «аълочи»лар қаторида менинг ҳам фамилиямни айтишганида дастлабки ҳаяжонларим бамисли қувончга айланди. Ўша кундан бошлаб мен мусиқа эҳроми — консерватория талабаси бўлдим, ўша кундан бошлаб севимли машғулотимнинг сарҳадсиз уммонига шўнғидим... 1952 йил 20 август».

Лекин унинг ҳаётига алақачон шафқатсиз тамфасини босган ўпка хасталиги барча орзуларига зомин бўлди. У консерваторияда ўқишини тугатолмади. Кейинчалик Тошкент Театр ва рассомлик санъати (ҳозирги Санъат ва маданият) институтининг режиссёрлик факультетида, таниқли режиссёр Александр Гинзбург қўлида таҳсил ола бошлади. Лекин касаллик Ботирни қўшиқдан заррача ажратолмади. Талабалик йилларида у «Ёшлик» эстрада ансамблида қатнашарди. Тузалгач, яна ансамблга қайтди.

Ансамбль бу пайтлар Москвада бўладиган Бутунжаҳон талаба-ёшлари фестивалига (1957 йил) қизғин тайёргарлик кўраётган эди.

— Болам, Москвага борадиган бўлсанг, биронта янги қўшиқ ўрганишинг керак, — деди онаси Шоҳиста опа.

— Ким ўргатади ўша қўшиқни, ойижон?

— Ўзим ўргатаман, жон болам. Луиза билан бирга айтасизлар.

Шоҳиста опа бир сўзли аёл эди. Болаларидаги қўшиққа бўлган катта ҳавасни кўриб, илҳоми келди. Тез кунда «Ўзбекистон — менинг диёрим» деган шеърни ёзиб, ўзи куй басталади. Сўнг рубобни Ботирга, доирани Луизага берди. Бир ҳафта деганда қўшиқ тайёр бўлди. Шунда Ботир янги қўшиқ қанчалик қийинчиликлар билан яратилишини биринчи бор ҳис қилди...

Ака-сингил кучли ҳаяжон билан қўшиқни ширали овозда баралла куйладилар, шунда атрофни қарсақлар тутди, фестиваль қатнашчилари уларни узоқ олқишладилар.

Бу қўшиқ фестивалнинг юксак мукофоти билан тақдирланди.

Қутлуғ келган биринчи қадам уларга ишонч, куч-ғайрат бағишлади.

1958 йил «Ёшлик» ансамбли қошида Ўзбекистон Давлат эстрада оркестри тузилди. Оркестрни тузишда Ботир Зокиров фаол қатнашди. Ака-сингил оркестрда яккахон бўлиб ишлай бошладилар.

Оркестр Ботир Зокиров ижодий йўлини қатъий белгилаб берди. Бу ўзбек мусиқа ва қўшиқчилиги тарихида очилмаган қўриқ — эстрада санъати эди. Барча соҳалар каби Ботир Зокиров танлаган эстрада йўли ниҳоятда оғир, машаққатли ва изтиробларга тўла эди. Лекин у бундан асло чўчимади.

Биринчи бўлиш ҳамиша мушкулдир.

Оркестрда композиторлардан Ян Френкель, Альберт Малаховлар фаолият кўрсатишарди. Чолғучилар орасида Хитойдан қайтиб келган рус муҳожирлари ҳам бор эди. Ўша кунлар Тошкентда бўладиган Осиё ва Африка мамлакатлари ёзувчилари анжумани (1958 йил, сентябрь) ҳамда Москвада бўладиган ўзбек адабиёти ва санъати ҳафталигига (1959 йил) жиддий тайёргарлик кўрилаётган эди. Иш қизғин эди. Репертуарни яхши қўшиқлар билан бойитиш учун тинимсиз машғулотлар, изланишлар ўтказиларди.

— Болам, соғлиғингга қарагин. Ўзингни асра, — дерди Шоҳиста опа ҳар куни Ботирни ишга кузатаркан. «Хўп, ойижон», дердида, оркестрга келиши билан ваъдасини унутарди...

Композитор Ян Френкель куй-қўшиқларни қайта ишлашга — аранжировка қилишга жуда уста эди. У қайта ишлаган бир қатор Шарқ халқларининг сара қўшиқлари биринчи бор ёзувчиларнинг Халқаро анжуманида Ботир ва Луиза ижросида янгради. Икки қитъа адиблари бу ёш талантларни узоқ олқишладилар. Ҳатто ҳиндистонлик адиблар Ботир Зокиров ижросига машҳур ҳинд санъаткорлари билан тенглаштириб баҳо бердилар. Айрим чет эллик журналистлар улардан интервьюлар олди. Шунда Луиза ижро этган индонезияча қўшиқни эшитган индонезиялик кекса адиблардан бири уларни саволга тутди:

— Жуда хурсанд бўлдик. Раҳмат сизларга. Айтинглари-чи, қўшиқ сўзларининг мазмунига тушунасизларми?

— Йўқ.

— Унда сўзларнинг маъносига тушуниб, кейин куйлаш керак. Мана, масалан, сиз, — деди адиб Луизага юзланиб. — Саҳнада — қайиқда қўшиқ айта туриб ҳаракатларингиз билан чолғучи йигитга севги изҳор қиласиз. Афсуски, қўшиқ севги ҳақида эмас, бу индонезиялик оналар «алла»си-ку!

Ака-сингил хижолат тортиб, гуноҳкорлардай бир-бирига қараб олишди. Адибдан узр сўрашди. Лекин бу воқеа уларга бир умрлик сабоқ бўлди...

Москвада ўтказилган ҳафталикда эса машҳур араб композитори Фарид ал-Атрошнинг (Ян Френкель қайта ишлаган) «Араб тангоси» қўшиғи биринчи марта янг-

ради. Янгради-ю, чақмоқ янглиф Ботир Зокиров номини қўшиқсеварлар қалбига олиб кирди. Бу кутилмаган катта омад, шуҳрат ва келажакка ишонч эди. Кейинчалик бу қўшиқ хонанда репертуарининг муқаддимаси бўлиб қолди. Концертларда, гастролларда агар шу қўшиқ янграмаса, томошабинлар бараварига: «Араб тангоси!; Араб тангоси!» деб қатъий талаб қилишарди. Мазкур қўшиқ номи билан минглаб нусхаларда унинг пластинкалари чоп этилди. Қўшиқ унга оламшумул шуҳрат келтирди...

Москвадан қайтгач, оркестр бадий раҳбари ва дирижёри Альберт Малахов тўсатдан вафот этди. Эстрада санъати жонкуярининг бевақт ўлими Ботирни қаттиқ қайғуга солди. Оркестрга бадий раҳбарлик қилиш унинг зиммасига юкланди. Бу эса ундан тинимсиз изланишни, яна ҳам тер тўкиб меҳнат қилишни талаб этарди.

— Ботир чарчаш нималигини билмай, доимо ишлашни яхши кўрарди, — деб хотирлайди композитор Энмарк Солиҳов. — У меҳнат қилган сари роҳатланарди, илҳомланарди. Бошлаган ҳар қандай ишини поёнига етказмагунча тинмасди. У қисқа вақт ичида оркестр шуҳратини собиқ Иттифоққа олиб чиқди. Москва, Санкт-Петербург шаҳарларига устма-уст гастролларга борди. Нур бор жойда соя бўлганидек, ўзимизда оркестр душманлари пайдо бўлди. Улар турли баҳоналар билан оркестр фаолиятини ерга уришга кўп бор уриндилар. Маданият вазирлигининг ўша пайтдаги собиқ раҳбарлари уни бўлар-

бўлмасга ташкилотларга югуртиравериб овора қилишди. Чунки Ботир санъатни тушунмайдиган «раҳбарлар»га бўйин эгишни ёмон кўрарди. Ундайларни «санъат чиновниги» деб атарди. Ҳеч қачон уларга ялинмасди. Бу чексиз ўйинларнинг ҳаммаси унинг соғлигига ёмон таъсир қилди. Оқибатда касаллик уни жарроҳлик столига ётқизди...

Сахрога илк бора чиққан йўловчига ҳамиша қийин. Сахрога чиққан кимса азобуқубатлар билан ё йўл очади, ё ҳудудсиз сахро қўйнида ном-нишонсиз йитиб кетади. Ботир Зокиров ҳам ўтган асрнинг 60-йилларида бечора йўловчининг аҳволига тушиб қолди. Бир томондан санъатдан йироқ ғайирли кимсалар йўлини тўсиб, ғашига тегса, иккинчи томондан ўпка хасталиги ҳадеганда хуруж қилавериб, унинг тинка-мадорини қуритарди. Лекин у касалга таслим бўлишни истамади. Ажал билан олишгандек касаллик билан умрининг охиригача курашди. Шу боис гоҳ Москва касалхоналарида, гоҳ Қрим санаторийларида тез-тез ётиб даволанишга мажбур эди. Даволаниш баъзан ойлаб, баъзан йиллаб чўзиларди. Бундай пайтларда у кўпроқ картиналар чизиш билан машғул бўларди. Унинг ўша даврларда чизган «Москва манзаралари», «Қрим манзаралари» деб номланган туркум асарларини кўрсангиз, ҳаётга ташна изтиробли қалбнинг бетакрор рангларидан завқланасиз.

Ботир Зокиров қўшиқда сўз, оҳанг танлаганидек, картинада оҳори тўкилмаган рангларни топарди. Хасталик азобини тортиб

юрган кезларида чизган турли картиналарида кўпроқ қора бўёқ ажралиб туради. Лекин у қора бўёқни тушкунлик аломати эмас, балки ҳаётга муҳаббат тарзида талқин этади. Масалан, бир картинасида қалин дарахтзор оралаб кетаётган кишини тасвирлайди. Дарахтлар қора, одам қора. Лекин олис уфқда яшил, қизғиш ранглар қоришмаси кўзга ташланади. Ўша йил этган ёруғ ранглар зулмат ичидаги одамни ўзига чорляпти...

У Кремль касалхонасида ётганида ўша пайтда Москвада яшаган таниқли ўзбек композитори Икром Акбаров билан яқиндан танишди. Бу танишув Ботир Зокиров ижодида ўзига хос бетакрор ёрқин саҳифалар очди. Бу саҳифалардан икки санъаткорнинг ўзбек эстрадасига асос солган ўлмас миллий кўшиқлари абадий ўрин олди.

— Ботиржон, бир йўла тузалиб олинг. Кейин бафуржа ишлаймиз. Ҳозир жуда қийналяпсиз, — деди бир куни Икром ака иш жараёнида Ботирнинг тоби қочиб қолганини кўриб.

— Бу лаънати касал ҳеч қачон тузалмайди. Бу касал менга канадай ёпишиб олган. Мен эса куйлашим шарт. Сиз мени ўйламасдан янги куйларни ёзаверинг. Вақтни бой бермаслигимиз керак, Икром ака, — деди у оғриқ бироз босилгач.

— Мен врач сифатида қаттиқ талаб қиламанки, олдин соғлиқ, кейин кўшиқ! — деди унинг оқариб кетган ранг-рўйини кўрган Икром аканинг турмуш ўртоғи Нина Сергеевна.

— Вой, онажоним-ей, соғ одам қандай қилиб қўшиқ айтади? — деди Ботир одатдагидай ҳазил қилиб. Сўнг «Бир куни Афанди...» дея гапини латифага улаб юборди. Бир зумда Икром ака ҳам, Нина Сергеевна ҳам унинг касаллигини унутишди. Завқ-шавққа тўлиб латифагўйлик қилаётган Ботирни кўрган киши сира бемор деб ўйламасди. У шундай пайтда ҳақиқий қизиқчиларга ўхшаб кетарди.

У нафақат ўзини, балки бошқаларни ҳам касали ҳақида ўйлашга, гапиришга йўл қўймасди. Концертларини ҳаяжонланиб тинглайдиган минглаб қўшиқ мухлисларининг кўпчилиги унинг тузалмас хасталигидан беҳабар эди. Ботир касалликни яхши қўшиқ, самимий кулги ва кучли ирода билан енгарди. У учун қўшиқ малҳам эди, дори эди...

Бир гал Россиянинг Томск шаҳрига гастролга борганида концертдан сўнг бир гуруҳ томошабинлар уни саволга тутди. Улар орасида бир шошқалоқ: «Ўпкангизнинг ярми йўқми?» деб сўраган эди. Бу савол унинг суяк-суякларигача зирқиратиб юборганди. Эй, одамзод! Қўшиқни тинглаб тинчгина кетавер. Саволинг нимаси? Шу-шу, томошабинларга рўбарў келишдан чўчийди. Чўчийди эмас, уларнинг ноўрин саволларига жавоб беришга юраги бардош беролмайди. У касалини дoston қилишни истамасди.

1961 йил уни биринчи марта операция столига ётқизишди. У ўша кунларни кундалигига шундай қайд этган: «Операциядан кейинги тўртинчи кун. Яхши ва ёмон. Ёмон ва яхши. Ширин ва аччиқ. Азоб ва ёқимли...

Доимо хонам тўла дўстлар. Яхши! «Албатта, ҳали ҳаммаси яхши бўлади, албатта!» дея билдирилаётган самимий тилаклар. Асло тоқат қилиб бўлмайдиган оғриқлар хуруж қилганда эса, илк бор саҳнага чиққан кунни хотирлаш кўнгилга таскин-тасалли беради».

У қанчалик уринмасин, саҳнага илк бора чиқиб қўшиқ айтган кунини эслолмайди. Эсида фақат Кўкча дарвозасидаги ҳовлиси, олма, ўрик, ноклар фарқ пишган палла. У чорпояда юлдуз тўла осмонга ҳайрат билан термулиб ётибди. Кеча ойдин. Юлдузларга термулган сари юраги ҳапқиради, вужудида нималардир тўлқин уради. Унга тинчлик бермаётган, ярим тунда уйқусини ўғирлаб, юлдузларга ошно қилиб сеҳрлаган нарса нима бўлдикин? Лекин тилига келмаётган, номини тополмаётган ўша покиза туйғулари, юрагини қинидан чиқармоқчи бўлаётган жўшқин ҳис-ҳаяжонлари ўз-ўзидан бўғзига қуюлиб келаверади... келаверади... келаверади... Аста-секин лаблари қимирлай бошлайди. Юлдузлар ҳам гўё унинг қалбини тушунгандек, сен куйлашинг керак, қўшиқ айтишинг керак, деяётгандек туюлади. Сўнг юлдузлар билан қўшиқ бир-бирига қўшилиб кетади. Айниқса, теппасида чарақлаб турган бир юлдуз уни гўё ўзига чорлаётгандай эди. У ҳам ўша чароғон юлдуздан кўзларини узмасди. Бу унинг юлдузи эди.

Қани менинг юлдузим? Қани менинг қўшиғим?

У кўп марта адашди, қийналди, изланди, йўлидаги тўсиқларни енгиб, қайта-қайта куйлади, охири ўз қўшиғини топди.

Лекин қанчалик куйиб-ёнмасин, кўзлари тўрт бўлиб ахтармасин, ҳали-ҳануз бахт юлдузини учратгани йўқ. Тўғри, бир сафар Москвада концерт бераётганида уни залда томошабинлар орасида тасодифан кўриб қолди. Ўшанда гастролнинг охириги концерти эди. Кўриб қолди-ю, ўзини саҳнада бир зум йўқотди. Унинг кўзларига юлдуздан бўлак ҳеч ким, ҳеч нарса кўринмасди. Юлдуз бўлса залнинг бешинчи қаторида ўтириб, сочлари елкаларида паришон, ўзини батамом унутган, фақат хонанданинг мунгли қалб фарёдини тингларди. Овоз сеҳрига фарқ бўлган эди... Хонанда эса ундан кўзларини узмай, фақат у учунгина ёниб куйларди:

*Қайдасан, азизим, қаро кўзлим,
Севгили юлдузим, ширин сўзлим.
Қўлимда сенга деб қўйилган шароб,
Кўзларим йўлингда, анор юзлим...*

Концертдан сўнг юлдузини излади. Тополмади... бир неча марта унинг суратини чизишга уринди. Чизолмади. Яна қалбларни соғинчларга тўлдириб куйлади, куйлайверди, ёниб, бутун вужуди билан куйлади.

Қайдасан, азизим, қаро кўзлим...

У ҳам мактубини шу сатрлар билан бошлаган эди:

«Қайдасан, азизим, қаро кўзлим...

Биламан, азизим, бу ўтли сўзлар Сенинг дард тўла қалбингдан тўкилаётган эди. Ҳар

бир сўзни юрак тандиридан узаётирсан гўё. Сен қўшиқ куйлаётганда батамом бошқа инсонга айланасан, саҳнада гўё қўшиқ гулханларини ёқаётгандек. Қўшиқ учқунлари тингловчиларнинг юракларига чўғ ташлайди. Юракларда қўшиқ оловини ёққанлар ҳаминша бахтиёрдир.

Ҳар гал Сени саҳнада кўрганимда беихтиёр ҳушимдан айриламан. Фақат вужудимда дилбар овозинг жавлон уради, жонимга жон бағишлайди. Қалбимни олис-олис масканларга шамолдай учириб кетади. Мен эса Сенинг дилга малҳам бўладиган жозибали қўшиқларинг билан парвоз қиламан. Қаёққа учиб кетаётганимни ўзим билмайман? Мен қанчалар парвоз қилмай, Сендан олис кетолмайман, сенсиз яшолмайман. Сенсиз менга дунё йўқ, олам йўқ, ҳаёт йўқ... Сенсиз яшолмайман, Қўшиғим!

Сени соғинган, қўшиқларинг қанотида учиб юрган

Фарангис.»

«НАФАС ОЛИШ ҚАНДАЙ БАХТ»

1 964 йили Ботирни Кремль касалхонасида иккинчи марта операция столига ётқизишди. Азоб-уқубатларга тўла ўша оғир кунларни у кундалигига ёзиб борди. Бу мураккаб операция уни яна ҳаётга қайтарди. Ажалнинг совуқ қўллари бу гал ҳам суюкли хонандани мухлислар қалбидан юлиб ололмади.

15 ЯНВАРЬ:

«Афсус! Операцияни жумага қолдиришди. Салом, яна бир кўнгилсизлик! Кечаги рентген сурати ёмон чиқибди. Қимирламай ётишимни қаттиқ тайинлашди. Қўшиқни ёзиш эса чиппакка чиқяпти. Тинимсиз машғулотлар ҳайф кетди. Мана, сенга қувонч учун мукофот.

Ўпкадаги кичик тешикча катта бўлиб қолибди. Бу сўнгги машғулотлар оқибати. Барибир янги қўшиқни ёзиб ололмаяпмиз. Бунга Икром ака эмас, мен айбдорман. Чунки биз бекорга ҳаяжонландик, хавотирландик. Қўшиқ ёзилмаса майли. Ахир мен нималарни истамайман? Лаънати касал менга бўйсунмайди. Лекин уни ўз ихтиёрига қўймаслигим керак.

Оқшом Икром ака келди. Менинг сиҳат-саломатлигимни кўриб хурсанд бўлди. Қўшиқ ёзишга йиғилган барча оркестр ижрочилари менга салом айтибди...»

16 ЯНВАРЬ:

«Эртагаям операция бўлмайди. Лев Константинович Богуш касал. Кейинги сешанбагача қимирламай ётиш керак.

Кечқурун Икром ака келиб, операцияга рози бўлма, деди. Чунки ўтган сешанбада ёнимда ётган беморни олти соат операция қилишди. У нобуд бўлди. Икром ака, отамни чақириш, маслаҳатлашиш керак, деди. Икром акага мени операция қилиш зарурлигини тушунтирдим.

Ира (Эркли Маликбоева) телефон қилди. Ҳаммаси жойида, яхши, дедим.

Шарқ тарихини ўқияпман. Жуда кўп нарсаларни билмаслигим аён бўлди. Ўз тарихимни ғурурланиб, фахрланиб ўқиб-ўрганишни бошладим. Қанча-қанча очилмаган тенгсиз хазиналар. Ўз миллий маданиятимизни ҳали жуда юксакларга кўтаришимиз керак. Албатта, кўтариш керак! Қандай қилиб? Ҳамма гап шунда.

Яна кўп нарсалар ҳақида фикр-мулоҳазалар юритишга ҳали имкониятим бор.

Бир нарсани англадим. Шу пайтгача олган билимларим ҳеч нарсага арзимас экан. Ҳаммасини имкон қадар қайтадан бошлаш керак...»

10 ФЕВРАЛЬ:

«Эрталаб кўнгилсизлик бўлди. Кўчада бир одамни машина уриб, ўлдириб кетибди. Бугун касалхонага келганимга икки ой бўлса, шу муддат ичида бу иккинчи воқеа.

Аҳволим яхши эмас. Кундузи ҳикоя ёздим. Эҳтимол, бу менинг илк ҳикоямдир. Бу ҳикояни ичимдан тўқимадим. Ҳикоянинг номини «Кутиш» ё «Охунбобоев ҳайкали ёнида» деб аташ мумкин. Ҳикоя кўпгина яхши, очиққўнгил, камтар танишларим ҳақида...»

15 ФЕВРАЛЬ:

«Худога шукр! Рентген яхши чиқибди. Операцияга ярайман. Ниҳоят, эртага операция! Лекин улар аниғини айтишмаяпти. Чунки Богуш, операциядан фақатгина бир фоиз умид бор холос, деди.

Кунни бўйи Э. Межелайтиснинг «Инсон» китобини ўқидим. Китоб яхши безалган. Кра-

саускаснинг гравюралари табиий. Поэмадаги кўп фикрлар менинг дардларимга ҳамоҳанг. Ўзим очган дунёни «кўриб», ўзим уялиб кетдим, Межелайтис менга руҳ бағишлади. Нега энди ўзимдан-ўзим уялишим керак?..

Бекор хурсанд бўлдим. Ҳароратим 37,8°. Бундай иситма билан операция қилмасликлари мумкин. Бари-бари жонга тегди!»

16 ФЕВРАЛЬ:

«Тонг оқарди. Кун ўтяпти. Шафқатсиз савол эса момақалди роқдек турибди. Қанча ўй-хаёллару қанча ҳаяжонлардан сўнг! Нега ҳаяжонланяпман? Бугун бўлмаса, эртага бўлар, улгураман-ку... Эҳтимол, йўқ! Балки врачларнинг ўзлари чўчишаётгандир?

Соат 4.30. Дам олиш вақти тугади. Ниҳоят, мени чақиринди. Уколга олиб кетишиб... сўнг... хайрият, аниқ бир қарорга келинди. Елкамдан тоғ ағдарилгандек бўлди.

Соат бешда операция столида ётардим. Тепамда ҳамшира Наталья Ивановна. У қўлларимни ушлаб олган-у, кўзларимга қарашга қўрқади. У ҳадеб Сергей Яковлевич Лемишевнинг томоғидаги рақ туберкулёзни операция қилишгани ҳақида гапиради. У бошимни силаб ҳаяжонланяпти, нуқул «Молодец, Ботир», деб қайта-қайта пичирлайди.

Атрофимда жарроҳлар иш бошлади. Гўё мен ҳам уларга қўшилиб ишлай бошладим. Ўн иккигача санадим. Кейин нима бўлганини билмайман. Бу ҳолат умрбод эсимдан чиқмайди.

Кейин врачлар айтиб беришди: «Операция ўта мураккаб, жиддий ва хавфли эди... Операциядан сўнг Боғуш йиғлаб юборди...»

19 ФЕВРАЛЬ:

«Боксдан палатага ўтказишди. 10-палата. Тўрт кишимиз».

26 ФЕВРАЛЬ:

«Эрталабдан хушxabарлар: рентген яхши, уколлар бошқа қилинмайди. Ҳар қалай ваъда беришди-ку! Сайр қилиш мумкин. Тоза ҳавода. Фақат қирқ минут. О, баъзан нимадан озикланаётганимизни унутиб қўямиз. Ахир баҳорнинг илиқ, салқин табиий ҳавосини хонадаги кислородга алмаштириш мумкинми?»

Нафас олиш қандай бахт!...»

6 АПРЕЛЬ:

«Високий Горида бир юзу қирқ кун. Тамом! Соат бирдан бери озодликдаман!»

12 АПРЕЛЬ:

«Салом, Тошкент! Салом, ўғлим!»

Тошкентни баҳор нафаси тутган. Ўрик гуллабди. Отам ҳар сафар мени ҳар хил ҳолатда кутиб олади. Назаримда, у киши анча қартайиб қолибди. Онам эса ўша-ўша, шаддо ва чаққон.

Укаларим анча улғайибди. Жамшид — студент, хурсанд. Моцартдан чалади. Фаррухга қўшилиб қўшиқ ҳам айтади. Навфал билан Фаррух гитарани ажабтовур чалишиб, яхшигина куйлашяпти. Онам Навфалга ажойиб қўшиқ ўргатибдилар...»

У туфилган тупроғига соғ-омон қайтиб келганидан, ота-онаси, укалари, умр йўлдоши, дўслари ва жажжигина ўғли Бахтиёрни кўрганидан, улар билан яна дийдорлаш-

ганидан минг бора хурсанд эди. Ҳаммалари унга ҳайрат ва ҳаяжон билан термулишар, бири қўйиб, бири аҳвол сўрар, хуллас, унинг ҳаётга қайта келганидан олам-жаҳонга сиғишмасди.

У операциядан сўнг бироз рангини олдирган бўлса ҳам, лекин кўзлари оловдай чақнаб турарди. Бу кўзлар ҳаётга чексиз муҳаббат ва букилмас ироданинг рамзи эди.

У бу гал ҳам хасталик устидан ғалаба қилди. Мустаҳкам ирода, руҳий куч-қувват билан оғир операциядан соғ-омон чиқиб, ҳаётга, қўшиққа қайтди. Уни куйлашга бўлган илоҳий иштиёқ асраб қолди. Бу Ботир Зокировга Оллоҳнинг яна бир синови, инояти ва мўъжизаси эди...

У ўша йили тутган кундалигини қуйидаги умид ва ишонч сўзлари билан яқунлади: «Уч йиллик оғир хасталик ва сукут... Ўпкани тинимсиз машқ қилдиришим керак. Мен эстрадага қайтишим шарт! Шарт! Шарт! Мен қайтаман! Ҳаёт... унинг ҳар лаҳзаси қаҳрабодек гўзал... Жудаям қўшиқ айтгим келяпти!..»

Ботир жону жаҳони бўлган қўшиқни соғинган эди. Қўшиққа бўлган буюк соғинч туйғуси бу гал ҳам қаттол жарроҳ қўлидан уни омон-эсон олиб чиқди. Ҳатто профессор Лев Константинович Богуш: «Мен бу дилбар ўзбек йигитининг ҳаётдан кўз юмишини асло тасаввур қилолмайман. Уни операцияга тайёрланглар. У жонини худога эмас, менга, Богушга топшира қолсин!» — деган эди бироз умидсизликка тушиб. Гарчи профессор

ўз фамилиясининг худога уйқашлигини сўз ўйини қилаётган бўлса-да, беморнинг операциядан тирик чиқишига аниқ кафолат беролмади. Операция саккиз соат давом этди. Гўё бу дақиқалар Богуш учун ҳам, врач ва ҳамширалар учун ҳам саккиз йилга чўзилди. Энг сўнгги имкониятлар, тажрибалар ишга солинди. Уни операция қилишаётганини эшитган касалхонанинг ўнлаб беморлари, ҳамширалари йўлакда туриб, Худойимга илтижолар қилиб йиғлашарди, унинг тирик қолишини сўраб ёлворишарди, чин юракдан мадад сўрашарди. Ҳеч ким унинг ҳаётдан бевақт кўз юмишини, тўғрироғи, қўшиқнинг ўлимини истамасди. Умид ва ишончсизлик исканжасида оғриқ азобидан инграётган қўшиқнинг ҳам юраги уриб турарди...

Ботирнинг тўйиб-тўйиб, ёниб-ёниб қўшиқ айтгиси келарди. У операциядан олдин Икром Акбаров билан ҳамкорликда янги қўшиқлар яратишни кўнглига туғиб қўйганди. Энди чинакамига ишга киришиши ва ёниб куйлаши керак!

У ҳар бир янги қўшиқ устида узоқ машқ қилар, токи қўшиқ қалбини пўртанага келтирмагунча айтмасди. У билардики, хонанда юракдан ёниб куйламаса, тингловчи қалбини асло забт этолмайди. У ҳар бир янги қўшиқни камида етти-саккиз вариантдан сўнг қиёмига етказарди.

— Ботиржон, тобингиз йўқ. Чарчаяпсиз. Сизга кўп уриниш мумкин эмас-ку! — дерди унинг тинимсиз машқ қилаётганини кўрган Икром ака.

— Кўнглимдагидек чиқмаяпти, Икром ака. Томошабинни алдашга виждоним чидамайди. Келинг, тагин бир марта такрорлайликчи? — деб яна машғулотга киришиб кетарди.

У қўшиқ сўзларига жиддий эътибор берар, баъзан шеърлардан ортиқча сўзларни олиб ташлар, агар маъқул келмаса, шеърни таҳрир қилиб, қайтадан ёзарди. У, айниқса, қўшиқбоп яхши шеърларга зор эди.

— Икром ака, эътибор беряпсизми, шоир зоти кўпайган сари чинакам яхши шеър камайиб боряпти, — дерди баъзан куюниб...

Операциядан сўнг орадан икки йил ўтгач, биринчи марта гастролга яна Москвага борди. У концертга профессор Л.К. Богуш бошчилигида врачлар ва ҳамшираларни таклиф қилди. Концертга эса қанча-қанча юзлаб мухлислар билет топишолмади. Чунки қўшиқсевар Москва Ботир Зокировни жуда-жуда соғинган эди.

... У қўшиқ куйлаётиб, залга қаради. Қаради-ю, бир нуқтага термулиб куйлайверди. Бу сафар ҳам етолмаган юдуз ўша қатор, ўша ўринда ўтириб, яна уни беҳуш бўлиб тингларди. Шалоладай сочлари елкаларини тутган. Тимқора кўзлари қўшиқ сеҳридан ёнади. Вужуди қулоқ бўлиб саҳнага айланган. Саҳнада эса севимли хонандаси одатдагидай бўғзида дард билан хониш қилиб уни чорлаяпти:

*Боғимга ноз ила, ёр, кел,
Қувноқ овоз ила, ёр, кел,*

Сеники бу чаман, бу гуллар,
Сеники куйлаган булбуллар,
Куй ила, соз ила, ёр, кел.

У ҳам учиб бормоқчи, лекин қанотлари йўқ, югуриб бораётган деса мадори етишмайди, жавоб қилаётган деса нафаси тикилиб қолаверади. Қўшиқ уни батамом сеҳрлаб ташлаган. Хонанданинг қўшиқ орқали бераётган ўтли саволларига ҳаёлан жавоб беришдан ўзга чора йўқ.

«Соғ-омон тузалиб қайтдингми, Қўшиғим? Сени кутавериш кўзларим йўлларида сарғайди, қайта кўрармиканман, деб шўрлик қалбим қанчалар пора-пора бўлди, ҳасратларга тўлди. Қайдасан, қайлардасан жону жаҳоним — қўшиғим? Ёлғиз пластинканинг ҳамиша қалбим малҳами. Уни эшитавериб-эшитавериб овозингни томирларимга пайванд этдим. Лекин сени қайта кўраман, сени тинглаб яна қирғоқларига сизмаган телба дарёдай бўламан деб сира-сира ўйламагандим. Агар билсанг, сени операция қилаётганларида мен касалхонада чарх уриб, сенга Худойимдан ҳаёт сўрадим, умр тилдим. «Ё, Оллоҳ, қўшиғимни қайтар», деб ёлвордим... Ҳозир оламда мендан бахтли, мендан бахтиёр инсон йўқ. Чунки сенинг ўтли кўзларингга термулиб, нолаю аффонларингни, дарду ҳасратларингни қайтадан томирларимга, қалбимга жо қиялман, Қўшиғим. Мен бугун қайтадан дунёга келдим. Келиб яна сени кўрдим, фақат сени топдим, Қўшиғим!..

Сени соғинган, соғиниб ҳамон кутаётган,
Фарангис.»

*Дилимга ғазалим сен, ёр,
Мен айтай, гўзалим сен ёр.
Сўзимиз порласин оташдай,
Ишқимиз яшнасин қуёшдай,
Сеники бу чаман, бу гуллар,
Куй ила, соз ила, ёр, кел...*

Концерт тугаши билан Ботирни врачлар ўраб олишди. Бу сафар ҳам юлдузники кўролмади, дийдорига тўёлмади. Соғинч ҳисларини баён этмоқчи, мириқиб-мириқиб дардлашмоқчи эди. Бўлмади. У бу гал ҳам ғойиб бўлди...

— Ниманг билан қўшиқ айтдинг? Сен, ҳақиқатан, инсонмисан ё сеҳргармисан? Наҳотки, бу ўзинг бўлсанг, Ботир? — деди Лев Константинович Богуш кўзларига ёш олиб.

Ҳамширалар уни қучоқлаб, қўлларини юзларига босиб йиғлашарди. Қаршиларида тирик мўъжиза тургандек, унга қайта-қайта ҳайрат билан тикилишарди.

Бу ҳақиқий ва чинакам мўъжиза эди. Рўй берган бу илоҳий мўъжизага хонанданинг ўзи ҳам ишонмасди...

Ботир концертдан сўнг ўша оқшом дам олишдан олдин Тошкентга телефон қилиб таъби яна хира бўлди. Саҳнадаги қувончидан асар ҳам қолмади. Республика маданият вазирининг калтабин ўринбосари яна оркестрнинг янги репертуарини тасдиқламабди. Чунки яқин кунларда оркестр Болгария, Венгрия, Чехословакия мамлакатлари бўйлаб ижодий сафарга гастролга бориш учун тай-

ёргарлик кўраётган эди. Бир хаёли санъатни тушунмайдиган ўша мағзава ўринбосарга телефон қилмоқчи бўлди. Лекин кўзи ожиз одамга нуқул кўрсан, дейишдан нима фойда? Чунки ўринбосарнинг қалби кўр эди. У таъмагир бўлиб, совға-саломга ўч эди. Санъатни пуллашни касбга айлантирган каламушдай очкўз эди.

У узоқ вақт ухлай олмади. Асабийлашди. Врачларнинг жуда қатъий тақиқлашига қарамай, ҳамроҳларидан яширинча секин айвонга чиқиб, сигарета тутатди. Барибир алами босилмади. Кўз олдига ўша Мараз ўринбосарнинг жирканч башараси келаверади.

Ҳа, бу ўша Маразнинг иши. Санъатни, санъаткорни тушунмайдиган Маразнинг. Санъат остонасига қадам қўйибдики, ўша Мараз унинг қадамини пойлайди, ижод йўлларига тўсиқ бўлади. Иложини топса, ундан қуёшнинг нурларини тўсади, ойни беркитади, яна иложини топса-ю, нафас олдирмай қўйса... Нега? Нима учун?.. Йўқ, фақат у эмас, балки миллий маданият ва санъатнинг талантлари Маразнинг дастидан ҳамisha озор чекади. Кимки хушомад, лаганбардорлик қилса, кимки совға-саломни кўпроқ қилса, ўша «яхши», «истеъдодли», мукофоту унвонлар ҳам ўшаники. Эсида, қайсидир йили Ашхободга бир гуруҳ ўзбек санъаткорлари катта концертга боришди. Концерт дастури бўйича биттадан қўшиқ айтиш керак эди. Машҳур ҳофиз Комилжон Отаниёзов саҳнага чиққанида зал денгиздай қалқиди.

Хонанда бир қўшиқ билан саҳнадан чиқиб кетолмади. Мухлисларнинг олқишлари сабаб яна битта қўшиқ куйлади. Шунда ҳам саҳнани зўрға тарк этди. Тарк этди-ю, саҳна ортида қўлларини белига қўйиб, безрайиб турган Маразга дуч келди.

— Нега иккита айтасиз? Нега «қонун»ни бузасиз? — ўшқира бошлади у, таниқли хонандага юзланиб.

— Авваламбор, бу қонун эмас. Мухлисларни ҳурмат қилиш керак. Иккинчидан, олсанг номерингни оласан, қўлимдаги торни олармидинг? Ҳа, сани... — деди ҳофиз жаҳл билан. Ва ўша куниёқ самолётга ўтириб, жўнаб кетди.

Қилғилиқни қилган Мараз эса, хонандани кейинги концертларда сўраган юзлаб мухлисларига: «Касал бўлиб, кетди», дея ёлғон гап тарқатди. Шунақа юзсиз, имонсиз эди бу Мараз!

Мана, неча йилдирки, Мараз унга ҳам тинчлик бермайди. Гоҳ репертуарни, гоҳ ижодий сафар режаларини тасдиқламайди. Минг азоб-уқубат билан тасдиқлатганларини ҳам икки кундан сўнг, яна кўраман, эшитаман, деб йўққа чиқаришга уринади. Санъатни тушунса, тўғри маслаҳат берса, йўл-йўриқ кўрсатса, яхшику-я, лекин тушунмай ҳаммани қон қилади. Шуниси ёмон.

Ботир санъатни тушунмайдиган бундай мараз «чиновник»лардан жуда безор бўлган эди. Улар нафақат эстрада, балки миллий қўшиқ санъати ривожига ҳам кескин тўсқинлик қилишарди. Қизиқ! Сени ўзга

юртларда роса олқишлаб, эъзозлашса-ю, ўз юртингда оёқости бўлиб, қадр топмасанг. Ҳар қадамда изингни, сўзингни пойлашса, ҳаракатларингдан хато излашса, тўғри сўз учун таъқиб этишса... Бу аҳволда қандай қилиб на маданиятни, на санъатни ривожлантириб бўлади? У баъзи «санъаткор»лар каби катта-кичик раҳбарлар ҳузурига тез-тез кириб қуллуқ қилавермас, бўлар-бўлмас хизматларини бажаравермас, тингловчилар номидан хатлар уюштирмас, унвону мукофотлар учун елиб-югурмас, умуман, уларга ялиниб-ёлвормасди. Бундай «фазилатлар» унинг қонида йўқ эди.

Ботир Зокиров энг қийин пайтларда ҳам санъатдан йироқ тўнка раҳбарлар олдида бўйин эгмади. У инсон сифатида ҳам, санъаткор сифатида ҳам иймониға, эътиқодига ҳамиша содиқ қолди. Бу хислатлар унга кўпроқ отасидан ўтган эди. «Ўғлим, тўғри бўл, ҳалол бўл. Шон-шуҳратға, мукофотға ҳирс қўйма. Қадр-қимматингни ерга урма. Санъатингни халқ эътироф этса бўлди», дерди ҳамиша отаси.

Бир куни унга республика собиқ Марказий Қўмитаси фан ва маданият бўлимининг ўша даврдаги мудири телефон қилди.

— Кечқурун Ҳукумат боғида меҳмонлар бўлади. Шунга бориб концерт қўйиб бера-сизлар. Ўзингиз, албатта, бўлинг! — деб жиддий тайинлади.

У трубкани қўяр экан, «меҳмонлар» сўзини одатдагидек чет элдан меҳмонлар келган, шуларға концерт бериш керак, деб тушунди. У бундай концертларға ҳамиша

пухта тайёрланиб, миллий санъатимизни чет элликларга манзур қилишга иштиёқманд эди. Улар халқимизни, унинг бебаҳо санъатини билиши керак, деб ҳисобларди у.

Оқшом бўлим мудури тайинлаган жойга боришса, ҳеч қандай меҳмон йўқ. Суриштириб билишса, катталардан бирининг ўғли уйланаётган экан. Катта тўйда шахсан Ботир Зокировнинг қўшиқ айтишини тайинлабди. Буни эшитиб, хонанданинг фигони фалакка чиқди. Бу ҳақоратдан бўлак нарса эмас! Ахир санъатни шунчалар оёқости қилиш мумкинми?

— Йиғиштиринглар! Кетдик! — деди у чолғучиларга овози титраб.

— Қаёққа?! — дея дағдаға билан бўлим мудури унга юзланди.

— Кечирасиз, ҳали отарчилик даражасига кўтарилганимизча йўқ! — деди Ботир аччиқ киноя билан.

— Қайтинг! Кейин пушаймон қиласиз.

— Отарчилик қилиб виждон қийналгандан кўра, минг марта пушаймон еган яхши, — деди у жаҳл билан машина эшигини ёпиб.

— Кўрамиз!..

Худди шундай «Кўрамиз!» воқеаси сал олдинроқ Ўзбекистон Ёшлар Иттифоқининг собиқ биринчи котибаси билан ҳам содир бўлган эди.

Котиба дастлаб дағдаға билан чақиртирганида у касал эди. Боролмади. Тузалиб боргач эса, ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, Опа ўшқириб берди:

— Нега чақиртирсак келмайсиз?!

— Касал эдим.

— Бошқа баҳона ўйлаб тополмадингизми?

— Баҳона эмас, тўғриси айтяпман.

— Сиз артистларни биламиз. Нуқул осмонда юрасизлар. Айниқса, сизга ўхшаганлар катта идораларни назар-писанд қилмайди. Сал пастроқ тушинг, оқибати яхши бўлмайди.

Унинг дабдурустан совуқ пўписалари Ботирнинг ҳамиятига тегди.

— Илтимос, қўрқитманг, опа. Кейин бақирманг. Шуни билиб қўйингки, санъатда буйруқ ҳам, бюрократизм ҳам кетмайди. Бу жойда ўтирган одам аввало маданиятли бўлиши керак...

— Сиз ҳали аёл кишини ҳақорат қиляпсизми? — Опа шартга унинг сўзларини бўлди. — Йўқ! Мен бунга йўл қўймайман. Бу гапларингиз учун керакли жойда жавоб бера-сиз!

— Мени уришиш ё насиҳат қилишга чақирган бўлсангиз, эшитишга вақтим йўқ, — деди у ўрнидан туриб. Чунки гапи тўғрими, нотўғрими, нуқул ўзиникини маъқуллайдиган бу «комсомолка» опахонга бирор гапни уқтириш қийин эди.

Шундай кўнгилсиз воқеа, орадан бир неча йиллар ўтиб, у республика Ленин комсомоли мукофотига тавсия қилинган йили ҳам рўй берди. Бир куни Опа уни яна ҳузурига чақирди. «Мукофотни сизга лозим топяпмиз, энди шу сочингизни, кийим-бошингизни сал-пал тартибга солсангиз», дея одатдагидай унга «насиҳат» қила бошлади. Ботирнинг яна жаҳли чиқди.

— Агар сочим билан уст-бошимга мукофот берадиган бўлсангиз керак эмас, — деди.

Опа бирдан ловулади... Бу хабарни тегишли жойларга етказди... Мукофот унга эмас, укаси Навфал Зокировга берилди. Бундан у заррача хафа бўлгани йўқ...

Ҳа, катта-кичик идораларда, кабинетларда бирдек таҳлика билан айтилган «кўрамиз»лар бир умрга унинг соғлиғига, ижодига, энг муҳими, яхши қўшиқларига зомин бўлди. Унинг назарида, шу сўз фақат ўзбеклар учун яратилган-у, кўрсатишни ҳам фақат ўзбекларга чиқаргандай. Ахир биргина шу совуқ сўз туфайли қанчадан-қанча тоза юраклар, ҳур фикрлар, ноёб талантлар маломатларга учрадилар, баъзилари бадном бўлдилар. Нимани кўрсатади? Манманлигиними, саводсизлигиними, зўравонлигиними... Қачонгача кўрсатади? Нега ҳали-ҳануз айрим раҳбарларда зўравонлик, ҳокими мутлоқ бўлиш, маънавий манманлик психологияси йўқолмаяпти? «Кўрамиз»лар дастидан миллий маданият ва санъатимиз аксарият ҳолларда оёқости қилиняпти. Бизда истеъдод билан фахрланиш, уни униб-ўсиши ва бошқа халқларга кўз-кўз қилиш, улуғлаш туйғуси етишмайди. Ўзбекнинг қўлида чўпи бор, деган гапларга баъзан ишонгинг келади. Биз, айниқса, кўпроқ истеъдодларни, зўрларни овлаймиз. Талант зотига тузоқ қўямиз. Унмасин, ўсмасин деймиз. Гийбат ботқоғига ботирамиз. Ҳасадгўйлик қиламиз...

«Нега шундай? Нима учун? Қачонгача?»

У вужудига қуюндай қуйилиб келаётган

бундай саволларга жавоб тополмай қийналарди, азоб чекарди.

«Ўзимиз ўзлигимиз иддизини қирқсак, маданият ва санъатимизни оёқости қилсак, ғуруримизни бемаъниларча топтасак, истеъдод бошида бюрократларча қилич яланғочлаб турсак, қачон халқ бўламиз? Қачон қад ростлаймиз? Қачон?..»

Истеъдодли шоир дўсти Абдулла Орипов ниҳоятда топиб ёзганидек: «Қачон халқ бўласан, эй, сен оломон?..»

Бетизгин, бежавоб саволлар карвони аста-секин йўқолиб, вужудига беихтиёр янги шеър оқиб кела бошлади. Қўлига қалам олиб, кундалигининг ёзилмаган саҳифаларини очди.

*Бой берилди йиллар жуда кўп!
Жуга!*

*Узоқ яшадим мен, тун денгизига
Олис юлдузларнинг ёнишларидек —
Ёлқин топурманми энди ўзимдан!*

*Пешонамга юз йил яшаш битгандай!
Бу эпсиз, бебошвоқ кўрликда мубҳам,
Гуллар очилишин бой бердим қандай,
Инсон табассуми таваллудин ҳам.*

*Ва боқиб энг сўнги шуъла изидан,
Фасли хазон гарди ила сўйлайман:
«Мен энди ҳар кеча бепарво кезган
Шошган йўловчимасман», фақат ўйлайман.*

*Демак, гап бундоқ, ўз қўшиқларимда
Куйладим мен — соя ва акс сағони!*

Қўшиқлар не ҳақда? Не бор гардимда?!
Одамларга айта олурман нени?»
...Халққа хизмат қилмоқ учун
Овозим ҳам, ўзим ҳам ярайман ҳали,
Куйламоқ бу — мен учун яшамоқ демак!
Бироқ бошқаларнинг илҳоми ила
Кўнгилхушлик қилмоқ менга керакмас!
Изламоқ ва яратмоқ истаيمان бу кун
Ўз санъатимни!..¹

НИМА ТОПДИМ-У, НИМА ЙЎҚОТДИМ?

(Кундаликдан сатрлар)

К уёш ҳақиқий баҳордагидек нур сочмоқда. Бу кунни орзиқиб кутган эдим.

Кеча дилим хуфтон ва хафа эдим, бугун эса баҳор бўлгани учун ўзимни жуда яхши ҳис этяпман. «Баланд тоғлар»да сўнгги ой ва сўнгги «гастрол»имни ўтказаётганим ҳақида ўйлаяпман.

Узлуксиз даволаниш ва ҳар хил кўнгилсизликлардан сўнг яна бир йил ўтди.

Ҳаммасини бирдек эслаш лозим.

Хўш, мен нима топдим-у, нимани йўқотдим?

Асосийси, мен деярли соппа-соғман, қолган ҳаммаси аста-секинлик, яъни тегирмон навбати билан, дейишгандек...

Бизнинг тақдиримизни ким белгилаяпти? Ўзимизми? Ёки битта-яримтасими?

¹ Б. Зокиров қаламига мансуб шеърларни русчадан шоир Шўкур Қурбон таржима қилган.

Ахир ҳаммаси бошқача бўлиши мумкин эди. Шу тобда ўзимни қандай ва ким бўлишимни тахминан тасаввур қиламан.

Демак, шундай бўлгани яхшиликка экан-да!

Агар қайтадан туғилиш имкони берилганда, мен барибир айнан яна шу йўлни танлаган бўлардим.

Хафсаласизлик билан бўлса-да, ташлаб қўйган ишларимни ниҳоясига етказардим. Сабр ва бардошим етганда эди, қоғозга муҳрланган орзуларимни, албатта, ҳаётга татбиқ этган бўлардим.

Муҳими, туман тарқаб кетди.

Ҳеч қачон айрилгим келмаган «болалигим» билан ниҳоят хайрлашдим. Алвидо, болалик!!.

Йигирма саккиз ёш — на феъл-атворим, на қарашларим, на касбим, на билимимни аниқлай олмайман.

Бекорчи, бебош ва эзмаман.

Бироқ ёқимли эзма.

Кўзгуга қараганимда, ўзимни янада аниқ ва яққол кўраман.

Унинг ёнига нима билан бораман?

Деярли ҳеч нарса билан.

Фақат жисмонан эмас, балки маънан кучсизман.

Ўзи нимага ярайман? Энди ким ё нима бўламан? Танамдаги бор куч-қувватимни нимага сарфляпман?

Ҳозир ўзимни онадан янги туғилгандек ёки узоқ тутқунликдан эркинликка чиққан одамдек ҳис қиляпман.

Ўз ҳаётини қайтадан бошлаётган одамнинг ҳолига тушаман.

Ҳамма нарсани қайтадан бошлаш ҳеч қачон кеч эмаслигини тушунаман, бироқ ҳамма нарса қандай ва нимадан бошлаш кераклигида.

Агар менга уч йил қўшиқ айтиш тақиқланган бўлса, нима билан машғул бўлишим керак?

Бу ярамас касалликдан батамом халос бўлганимни, кўксимда, қўлларимда, бошимда тўлиқ эркинликни ҳис қилмагунимча, қўшиқ ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмас.

МАЖНУНИНГМАН, ҚЎШИҒИМ!

(Монолог)

Қўшиғим, жону-жаҳоним — сени минг машаққатлар ва қанча азоблар билан излаб-излаб топганим ҳаётимдаги энг бахтли ва унутилмас ҳодиса бўлди. Қалбимга қўшиқ ишқини, қўшиқ сеҳрини, қўшиқ дардини солгани учун Парвардигоримдан абадул-абад миннатдорман. Сени топганим ва бир умр юрагимдан жой олганинг — менинг бебаҳо бахтимдир!

Сен қачон, қай лаҳзада қалбимдан ўрин олгансан, буни аниқ билмайман.

Эҳтимол, отажоним Карим Зокировнинг ўтли ва ўктам овози туфайли, эҳтимол, онажоним Шоҳиста Саидованинг дилбар овози сабаб қонимда-ю жонимдадирсан...

Эҳтимол, хонадонимизга ўзларининг жозибадор қўшиқлари ва санъатлари билан тез-тез меҳмон бўлиб келган улуғ санъаткорлар Комилжон Отаниёзов, Юнус Ража-

бий, Ҳалима Носирова, Тамарахоним, Мукаррама Турғунбоева туфайли юққандир.

Эҳтимол, муҳташам боғимизда оппоқ либосга бурканган олма, ўрик, олча дарахтлари каби сингари юрагимда гуллагандирсан...

Эҳтимол, илк муҳаббат билан шалоладай оқиб келгандурсан.

Сени юрагим қон бўлиб, изламаган куним йўқ, сени бедор бўлиб, ўйламаган куним йўқ. Сени ҳар куни қуёшдан, ҳар туни ойдан, ҳар кеча юлдузлардан сўраганим сўраган; қайдасан, қўшиғим?!.

Сени энг гўзал ва хушбўй гуллардан, ям-яшил майсалардан, чўққисига қор ин қурган тоғлардан, шарбатли боғлардан, ҳосилдор заминдан топиб бер, деб ёлвораман. Билиб қўй, ўшандан буён сен Лайлисан қўшиғим, мен эса ишқингда куйган, адо бўлган Мажнунингман:

*Дерлар сени дур, савоб эмас бу,
Сен жавҳари руҳу дур – қуруқ сув.
Демакки, санга шабиҳ эрур дур
У навъдурурки, дурға мўлдур.
Айтиб совумас тарона сен-сен,
Олиб қурумас хазона сен сен...!*

Қўшиғим, сени излашдан бир лаҳза тўхтаганим йўқ. Сени қўшиқ саҳросида эканлигингни билардим, буни юрагим сезарди. Сени топаман деган ишонч жуда кучли эди.

¹ *Алишер Навоий*. «Лайли ва Мажнун». Фафур Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, Т., 1990 й. Кейинги парчалар ҳам ушбу асардан олинган.

Лекин излаш, излаб дийдорингга тўйиш учун кўп азобларга, изтиробу уқубатларга гирифтор бўлдим. Яхшилар, хайрихоҳлар билан бирга юраги қора ҳасадгўй ва кўролмас кимсаларга ҳам дуч келдим. Улар сенга томон борадиган йўлларга аёвсиз тиканлар сочдилар. Сен ўтадиган йўлларни вайронга айлантirmoқчи бўлдилар. Куй ва нола кўприklarини бузиб ташладилар. Қўшиқни дорга осмоқчи бўлдилар.

Сен чарақлаган қуёш эдинг, ул нокаслар сенинг нурларингни тўсишга интилдилар, лекин кучлари етмади.

Сен тип-тиниқ беғубор осмон эдинг, лекин кўролмаслар мақсадига етолмадилар. Улар қора булут бўла олмадилар.

Сен порлаган юлдуз эдинг, қора юрак ҳасадгўйлар сени ғийбат қилишдан тиллари айланмай мум тишладилар.

Бу ҳасадгўй қўшиқфурушларнинг ўзларида, кўзларида ва сўзларида маъно йўқ эди. Улар сўқир отарчилар эди.

Уларнинг вужудини кўролмаслик ва бахиллик ҳисси батамом қамраб олган эди. Улар бойлик ва пулнинг қуллари эди.

Лекин, мен уларга асло парво қилмадим, ҳатто заррача эътибор ҳам бермадим. Сени излашда мудом давом этавердим. Худди телба Мажнун ўз Лайлисини излагани каби:

*«Лайли, Лайли» дебон чекиб ун,
Эл деб: «Мажнунгур, ушбу Мажнун...»
Дашт узра фиғон қилиб ҳамиша,
Кезмак анга бўлмиш эмди пеша*

*Ошуфталиғига йўқ ниҳоят.
Девоналиғига ҳагду ғоят.
Лекин эл аро будур ибрат,
Ким ақлу ҳавосиға бу ғорат...*

Мени кушандалар батамом қўшиқ саҳ-росининг Мажнуни, деб эълон қилдилар. Қўшиғим сен — Лайли бўлдинг. Мен сени излаган далли-девона Мажнун бўлдим. Тилимда ҳам, дилимда ҳам сен эдинг. Ягона орзуим сени учратиш ва сенга ошиқ қалбимни изҳор этиш эди. Саҳрода қўл-оёқларимни боғлаб занжирбанд этдилар. Сенга борадиган йўллардан чалғитдилар.

*Ғам ханжари бирла ёра кўнгли,
Не ёраки, пора-пора кўнгли...*

Мен сени ана шундай «пора-пора кўнгил» билан изладим. Топаман-му, деб қушдай чарх урдим, охудай югуриб елдим. Гиёҳлардан, ўт-ўланлардан, дарахтлардан, тошлардан қайта-қайта сўрадим. Сўраб-сўраб яна қўшиқ саҳросига бориб қолдим. Бу саҳро бепоён. Унинг на бошланиши ва на охири бор эди. Қўшиқ саҳросидай улкан ва ҳад-ҳудудсиз масканни кўрмадим.

Саҳро тўла қўшиқ эди. Қўшиқлар тўда-тўда, гуруҳ-гуруҳ ва карвон-карвон эди. Мен чеку чегараси йўқ, қўшиқзор оралаб борардим. Бу ерда энг олдинги сафларда мардона ва юксак ишонч билан бораётган кўкка шиддат билан парвоз қилаётган жарангдор, ноласи ва авжи юракларни нишонга олаёт-

ган боқий қўшиқларни кўриб ҳайратга тушдим. Мажруҳ бемор ва чала қўшиқларни кўриб ачиндим. Уларнинг на боши, на оёқ-қўли бор. Чалажон бўлиб, судралиб юрган қўшиқларнинг сон-саноғи йўқ. Бирдан туғилибоқ, бевақт ўлган қўшиқлар хирмони-га дуч келдим. Улар биров эшитиб ёки эшитмай жон берган чала қўшиқлар эди. Яна бир томонда тақлид қўшиқлар хирмон-хирмон бўлиб ётарди. Тингловчилар уларга қарашга ҳазар қилишарди. Чунки, бу шўрликлар дунё қўшиқчилари репертуарларидан тушиб қолган ташландиқ, нимжон қўшиқлар эди. Улар ота-онасининг тайини йўқ шўрлик бандаларни эслатарди.

Ўлик қўшиқлар тоғ-тоғ хирмон бўлиб ётарди. Уларни кўрганлар фақат ачинарди, афсус чекарди. Лекин уларнинг пажмурда жасадлари олдида кўзёш тўкиб бўлмасди. Чунки улар кўзёшларга арзимасди. Улар чала туғилган ногирон гўдакларга ўхшарди, ўлиб ўлмайди, тирилиб тирилмайди.

Бу бепоён саҳрога билиб-билмай, адашиб келиб қолган бегона қўшиқлар ҳам беҳисоб эди. Улар телбалардай сарсон-саргардон кезишарди. Бу саҳрода нима қилиб юрганларини, нега бу жойларга келиб қолганлигини ўзлари билмасди. Адашган бу шўрлик қўшиқларни кўриб, қаттиқ афсусландим. Миллий оҳанги, илдизи йўқ сохта қўшиқлар уюм-уюм бўлиб, ўзларининг асл эгаларини кутиб ётарди. Уларни кўриб одамнинг хўрлиги келарди. Ташландиқ қўшиқларни кўриб ачинасан. Энди уларга эгалари — би-

ринчи ижрочилар ҳам қарамасди. Энг ачи-нарли манзара ҳамду сано, мақтов қўшиқлар қалашиб ётган жойда. Уларнинг кўпчилиги дорларга осилган эди. Қуруқ мақтов, «урра-урра»дан иборат ёлгон қўшиқлар аллақачон ириб-чириб бораётган эди. Улардан қандайди бадбўй хид тараларди.

Бир хаёлим нега бу жойларга келдим, менга ўзи нима керак, деб ўйладим. Хўш, сен Қўшиғингни топдинг ҳам дейлик, уни мана шу ўлакса, мажруҳ қўшиқлардан юқори кўтарасанму, юксакларга парвоз қилдира оласанму, Қўшиғингнинг умри узоқ бўладими?

Сен хаста вужудинг билан Қўшиққа жон ато этасанму, қўшиғинг олис-олисларга қанот қоқадиму, унинг келажагига ишонасанму...

Ўзи мен излаган Қўшиқ қайда? Уни топаманму?.. Топаман, сени, албатта, топаман, деб, яна қўшиқ саҳроси бўйлаб жонсарақ кеза бошладим. Яна Мажнун аҳволига тушдим: «Сайр чоғи Лайли бир туп гул ичига кириб қолгани» каби сен ҳам гул бағрига беркиндингми, Қўшиғим? Сени гуллар ичидан излайман, ғунчалар юрагига қулоқ тутаман. Сени қалбига бекитган гул, энг чиройли, энг хушбўй, энг тоза гулдир. Яхши қўшиқ билан ошно бўлган гул армонсиз боқий гулдир.

Мен ҳамон саҳро гулзорлари оралаб чопаман. Лекин бу бепоён саҳрода гул на қилсин, гулзор на қилсин. Саҳронинг қовжираган майсалари, тиконлари, ёвшанлари, саксовулзорлар, исириқлар кўзларимга гул бўлиб кўринса нима қилай, Қўшиғим?

*Боғ ичра кезарда ҳар тараф тез,
Гуллар анга очти ишқи хунрез.
Ким рози очилди ҳар биридин,
Бал қон иси келди ҳар биридин.
Яъники суғурди тиғи бебок,
Кўнгли аро солди чок уза чок.
Чун ғунчаки пора-пора қилди,
Ишқ ичра анга бир гул очилди...*

Мен ҳам ўша ғунчани излаб-излаб, бўзлаб-бўзлаб боравердим. Зора, бу қўшиғимнинг ғунчаси бўлса, деб. Ҳа, қўшиқ ҳам гулга ўхшайди, гулга ўхшаб ғунчалайди. Кейин гуллайди, гуллаб бетакрор ифорлар таратади. Бу ёруғ оламда қўшиқ ифоридан муаттар ва тароватли нарса йўқ, бошқа руҳий завқ, маънавий ҳузур-ҳаловат йўқ. Қўшиқ гули боқийдир.

Сенинг борлигингни билардим. Сени излашдан бир лаҳзаям тўхтамадим. Саҳрони илма-тешиқ қилиб ташладим. Чопавериб чангини чиқардим.

Мажнун охуларга, қушларга ёлворгани каби, ҳасрат қилиб ғам қиссасини айтгани каби, мен ҳам сенга ёлвораман, Қўшиғим! Дарду дилимни сенга очаман, Қўшиғим! Сенга номалар битаман, тонгги саболардан саломлар йўллайман. Фақат жамолингни кўрсатгин бир бор. Бир боргина нола қил, садо бер, холос!

*Изларингга зор этма мени.
Йўлларингга хор этма мени.*

Биламан, сенинг аниқ манзилингни билмасдан, йўлга чиқдим. Тўғриси, қай жойда,

қай манзилда эканлигингни ҳам билмайман. Лекин илдинг мен туғилган заминда борлигини яхши биламан. Ўзбекнинг жонида, қонида, юрагида борлигингни биламан. Сен бор учун ҳам сени излаганман, Қўшиғим!.. Борлигингга қаттиқ ишонганман.

Сен қадим Мақом оҳангларида, мумтоз куй-қўшиқларда, яллалар ва аллаларда авлоддан-авлодга мардона ўтиб келаётирсан. Бугун ўзбекнинг борлигини, барҳаётлигини ўлмас наволари орқали дунё билади ва бу халқни ниҳоятда қадрлашади. Қўшиқ — халқнинг ташриф қоғози, мангулик элчиси.

Жаҳон мусиқасида ўзбекнинг ўз овози, бетакрор сози, нолаю авжи бор. Энди бу мусиқага эстрада ҳам қўшилиши керак. Ўзбекнинг миллий эстрадаси бўлиши шарт. Сен бу шарафли вазифани бажаришинг лозим, Қўшиғим. Сен олди-қочди, шовқин-сурон бўлиб эмас, оддий, дилга ёқар миллий оҳанглар қанотида учиб келасан. Бетакрор ноаларга айланасан...

Бу машаққатли йўлни очиш осон эмас. Улуғ Ҳазрат айтганларидек: «осон эрмас бу майдон ичра турмоқ».

Биламан, сенга тўсиқлар кўп, Қўшиғим. Ҳозир сен бир томонсан, қора кучлар бир томон. Йўлларимизда ёвузлар бўридай тиш қайраб турибди.

Эзгу ишлар ҳеч қачон тезлик билан, яхшилик билан амалга ошмаган, йўллари бирдан нурли бўлмаган...

Санъатни, унинг тақдирини, айниқса, санъатдан йироқ кимсалар ҳал этиб кела-

ётгани жуда-жуда алам қилади. Қўшиқни, куйни билмайдиган, қўшиқни тушунмайдиган қурувчи ёки милиционер баҳологани ёмон-да! Ўзи доирани ҳам эплаб чалолмайдиган чала созанда концерт ташкилотини бошқарса, истеъдодларнинг ҳоли не кечади, санъатимиз тақдири нима бўлади?..

Бундай ҳолатларда санъаткорнинг жисми-жони ўртаниб, вужуди титраб кетади.

*Ким: «Эй кажрав сипехри хуррой,
Зулмунгдин войу юз туман вой!
Жонимға неча ситам қилурсен?
Кўнглумга насиб алам қилурсен?
Бир гулга неча тапонча урмоқ,
Япроқларини узуб совурмоқ?
Ҳар барғни бўйла бўлди ҳоли,
Қилмоқ бори халқ поймоли...»*

Эй қўшиғим, бир барғнинг ҳоли шундай бўлгач, мен шўрликнинг ҳолим не кечади, тақдирим нима бўлади? Сен тўғри англа, мен ўзимни ўйлаётганим йўқ. Сен, фақат сен учун қайғуряпман. Фақат сени ўйлаяпман. Чунки сен мендасан, менинг қонимдасан! Мен эса, сендаман. Биз бир-биримизга, пай-васта, йўқ, жонбаста бўламыз.

Қўшиғим, жон қўшиғим, ҳеч қачон одамлар оёғи остига ташланган япроқ ҳолига тушмайсан. Санъатни, қўшиқни тушунмайдиганлар олдида ҳеч қачон хор бўлмайсан, сира-сира эгилмайсан. Сенга тоғлар шуҳратини, чўққилар виқорини тиладим. Сенга чинорлар умрини бағишладим. Сени булоқларнинг

мусаффо сувларига чўмилтирдим. Майсалардек тоза шудрингларга чайдим. Сени жонимга, юрагимга абадий муҳрладим...

Сен — менинг қўшиғимсан! Ўзимсан, борлиғимсан...

Билсанг, санъат боғларида булбулдан кўра қарғалар, зоғлар кўп бўлади. Энг ёмони бу қарғалар ўзларини булбул санайдилар, булбуллик даъво қиладилар. Катта саҳналарни эгаллашга интиладилар, унвону мукофотларни олишга шайланадилар.

Улар саҳна муқаддаслигини билмайдилар. Саҳна маънавиятимизнинг, маданиятимизнинг муқаддас бўлаги эканлигини тушунмайдилар.

Саҳнанинг юки бор. Бу сирли ва сеҳрли юкни кўтариш барча санъаткорга ҳам насиб этавермайди.

Саҳнада илоҳий бир куч-қудрат бор. Бу мардона куч оҳанрабодай ўзига тортади. Саҳнага меҳр берсанг, у ҳам сенга меҳр-муҳаббат бахшида этади.

Саҳна юрагингдай тоза ва пок маскан. Уни оёқости қилиб бўлмайди. Нопок ниятли хонандаларни саҳнанинг жини суймайди. Саҳна — отхона эмас...

Сени топганим — бахтим менинг. Қўшиқ муборак бўлсин, Қўшиғим!

Бу қўшиқ ўзбекнинг чин қўшиғи бўлади. Бошқа халқларни ҳам ўзига мафтун этишига ишонаман. Сени топганим илоё, рост бўлсин!

Ҳаётим ва умримни фақат сенга бағишлайман, қўшиғим. Сени деб яшайман!..

ПАРИЖ. «ОЛИМПИЯ» САҲНАСИДА

Париж!
У бу номни кўпроқ Шарль Азнавур, Эдит Пиаф, Жак Брель сингари машҳур хонандаларнинг қўшиқлари орқали тасаввур қилар ва бу номни эшитиши билан кўз олдига суратларда кўрган Эйфель минораси намоеён бўларди. Айни пайтда француз маданияти ва санъатига оид адабиётларни, тарихий китобларни ўқиб, яхши билардики, бу шаҳар буюк композиторлар Ф. Лист, Ф.Шопен, жаҳонга машҳур адиблар О.Бальзак, Э.Золя, Г.Флобер, Г.Мопассан, В.Гюго, бетакрор мўйқалам усталари Т.Руссо, К.Коро, О.Роден Г.Курбе, П.Пикассо каби улуғ санъаткорлар ватани. Лекин кунлар келиб, Парижга ижодий сафарга боришни, уни қўшиқлари билан забт қилишни асло хаёлига келтирмаган эди. Яна қаерда денг? Жаҳонга машҳур «Олимпия» эстрада театри саҳнасида...

Ботир Зокиров 1966 йили Москва «Мюзикхолл»и билан Парижга қилган ижодий сафарини кундалигида шундай қайд этган.

6 АВГУСТ:

«Салом, Париж!

Бурже аэропорти. Муҳташам кўчалар. «Pasavier» меҳмонхонаси. Марказда. Учинчи қават. 87-хона. Соат иккидан ўн беш минут ўтганда «Олимпия»да машғулот бўлди. «Олимпия» раҳбарлари мени тинглашди. Саҳнадан тушганимдан сўнг русчалаб: «Молодец!» деб қўлларимни сиқишди...

Париж — ўзга сайёра!»

7 АВГУСТ:

«Парижда илк тонгим. Соат ўн бирга «Олимпия»да яна машғулот бошланди. Шу куни Колизей кино-театрига бордик. У Елисей майдонида жойлашган. Чиройли.

Оқшом. Пигаль майдони — эртақлардаги бозорга ўхшайди...»

9 АВГУСТ:

«Кўрик муваффақиятли ўтди. Ҳаммамиз хурсанд. Бараварига: «Ура!» деймиз».

10 АВГУСТ:

«Париждаги биринчи дастхатим».

11 АВГУСТ:

«Севастополь бульварига бордик. Поляк савдогари бозорига тушдик. Вой худойимей, шунча латта-путта!..

Учинчи концертдан сўнг дам олдик. Дастлаб «Ёр, кел», «Маро бевус»ни айтдим. Тўғриси, кун сайин концертларимизга томошабинлар оқиб келишяпти...»

12 АВГУСТ:

«Луврга саёҳатга боришга кечикиб, қолиб кетдим. Ёлғиз ўзим шаҳарнинг у ер-бу ерини айландим.

Редакциялар биз ҳақимизда гуриллатиб ёза бошлашди. Мени газеталардан бири Шарль Азнавур билан тенглаштирибди. Бу даҳшатли даражада ёқимли. Мен микрофон ёрилиб кетмаслиги учун микрофондан узоқ туриб куйлармишман».

13 АВГУСТ:

«Эрталаб ва куни билан ҳаво димиқиб кетди. Телевизорда Энрико Массиас қўшиқларини эшитдим. Зўр!»

14 АВГУСТ:

«Бугун иккита концерт бўлди».

15 АВГУСТ:

«Раҳбарларимизнинг айби билан гастролимиз қисқарди. 28 августда охирги концерт бўлади. Шу куни меҳмонхонада палов қилдик...»

16 АВГУСТ:

«Версалга бордик. Уни, албатта, кўриш керак экан. Тўғриси, у ҳақда батафсил ҳикоя қилиш қийин. Фавворалар, ҳайкаллар, гулзорлар, буталган дарахтлар...»

Оқшом «Казино ди Рафи» «Мюзик-холл»ининг меҳмони бўлдик. Франциядаги машҳур музика жамоаларидан бири».

18 АВГУСТ:

«Куни билан дам олдим. Оқшомги концертда «Маро бебус»ни ёмон айтдим, лекин томошабинлар яхши қабул қилишди».

19 АВГУСТ:

«Шаҳар бўйлаб сайр қилдик. Елисей майдони, Зафар арки, Эйфель минораси, Бастилия майдони, Люксембург боғи, Нотр-Дам, Сарбонна... Тунда Черво бозорини кўрдик...»

20 АВГУСТ:

«Охирги пулимни харж қилдим.

Оқшомги концерт яхши ўтди. Парижликлар ўта тинч ва осойишталик билан концерт тинглашди.

Импрессионистлар тасвирий санъат музейини кўрдим. Қизиқарлиси кам. Ҳамма яхшилари «гастрол»да экан».

21 АВГУСТ:

«Кундузги концерт яхши бўлди. Мени жуда зўр қабул қилишди. Концертдан сўнг

Франция эстрада юдузи Лина Рено ўз та-
ассуротлари ва ҳаяжонларини сўзлаб берди.
Менга «Гранд артист» («Катта артист») деб
баҳо берди.

Оқшомги концертда циркчилар бўлмади.
Ёмон ўтди. Концертдан сўнг Марина Вла-
ди келди. Жуда оддий кийинган, камтарин,
хушмуомала. Самимий фикрлар айтди».

22 АВГУСТ:

«Кун ёмон бошланмади. Импрессарио
Хеллер билан учрашув бўлди. У «Олимпия»
саҳнасида якка ўзимни концерт беришга
таклиф қилди. Сўнг ўзим ва репертуарим
ҳақида кўп сўраб-суриштирди. Мен фақат
концертнинг бир бўлимига рози бўлдим.

У мени кўп мақтади. «Сизнинг парвозин-
гиз юксак. Сиз — ҳодисасиз. Саҳнада чи-
накам ҳаёт яратасиз. Сизни бошқа машҳур
санъаткорлар билан тенглаштириб бўлмайди.
Демак, Сиз саҳнага чиққанда саҳна яшайди.
Раҳмат! Раҳмат! Раҳмат!» деди у ҳаяжонла-
ниб.

О, наҳотки яна Парижга келсам! Ахир
шунча санъаткорлар орасидан ёлғиз менинг
таклиф қилинишим бахт эмасми?!

О, мен нақадар бахтлиман!»

24 АВГУСТ:

«Мепано сюз» машинасозлик заводида
учинчи смена ишчилари билан учрашдик.
Концерт бердик. Сўнг суҳбат бўлди...

Парижда фақат сайёҳ бўлиб яшаш яхши».

28 АВГУСТ:

«Парижда охирги кун! Охирги концерт.
Алвидо, тунги Париж! Алвидо! Ёки хайр».

Париж сафари унинг ҳаёт ва ижод йўлидаги ёрқин саҳифаларидан бири бўлиб қолди. У дилрабо қўшиқларини нозиктаъб французлар қалбига муҳрлаганда, унинг халқи пахта ишқи билан яшар, туну кун пахтани ўйлар, бир фарзанди халқ номини ўзга элларда машҳур қилиб юрганидан бе-хабар эди. Эй, ғофил халқ, эгатлардан бо-шингни бир нафас кўтар, қаддингни рост ту-тиб атрофга боқ. Бир жигарбандинг сенинг номингни тарих саҳифаларига қайд этаёт-ганидан огоҳ бўл. Ва бунингдек соҳиби ис-теъдодларинг қадрига ет! Наҳот умринг да-лаларда завол топса!.. Орадан йигирма йил ўтиб, ўзбекистонлик адиблардан бири Фран-циядаги сафари чоғида бўлган учрашувда: «Ўзбеклардан кимларни биласизлар?» деб сўраганида, «Шоир Алишер Навоийни, хо-нанда Ботир Зокировни», деб жавоб бериш-ди французлар.

Ўз халқининг номини ўзга қитъаларда, ўзга мамлакат халқлари хотирасида қолдириш фақат чинакам истеъдод соҳибларигагина насиб этади. Ботир Зокиров ана шундай бахтга муяссар бўлган буюк санъаткор эди.

У ижодий сафарда французларни фақат ўзбек, араб, рус, эрон халқ қўшиқлари би-лан эмас, балки французча қўшиқлари билан ҳам лол қолдирди. Жаҳон эстрада юлдузла-ри Эдит Пиаф, Шарль Азнавур, Жак Брель, Мирей Матье куйлаган «Олимпия» саҳнасига фақат угина икки марта кўтарилди. Машҳур француз композитори ва қўшиқчиси Эн-рико Массиаснинг ўзи ёзиб, куй бастала-

ган «Дўст ҳақида қўшиқ», «Ўлкам қизлари» қўшиқларини айна француз тилида қойил қилиб куйлади. Бири шўх, бири дардли оҳанглар билан йўғрилган бу қўшиқларни тинглаган бир қария концертдан сўнг уни тўхтатиб: «Сиз ҳақингизда фильм олишганми?.. Афсус! Сизни кечиктирмасдан фильмга олиш керак. Чунки сиз ҳам ўзбек, ҳам араб, ҳам француз бўлиб куйладингиз. Ҳаммани лол қолдирдингиз. Талантингиз олдида таъзим қиламан. Катта раҳмат!» — деди. Бу машҳур санъаткор Эдит Пиафнинг устози экан.

Орадан узоқ йиллар ўтгач, Жак Брелнинг «Мени ташлаб кетма» қўшиғини куйлади. Бу ҳақда у Россиянинг «Труд» газетасида (1976 йил 13 июнь) босилган суҳбатида шундай дейди: «Нега мен шундай қилдим? Ахир Жак Брелни такрорлаш мумкин эмас, бунга уриниш эса бемаънилик. Мен унинг қўшиғини бир материал сифатида қабул қилдим, холос. Брель ўз маҳбубаси билан қаҳрли, ҳатто ситамли оҳангларда сўйлашади. Мен Шарқ куйчисиман. Бизнинг қўшиқ ва шеърларда аёлларга мурожаат қилиш анъаналари ўзгача. Яъни мени француз қўшиғини ўзгартирган деб тушунмаслик керак. Энг муҳими — бу қўшиқ новеллани шахсий драмамдек қабул қилиб, бегонанинг кўзёшлари ва дардлари эмас — ўз дардим каби куйладим. Гарчи бу қўшиқни франциялик машҳур хонанда ўзи ёзиб, ўзи куйлаган бўлса ҳам, барибир бу — менинг қўшиғим».

Бошқа қатор қўшиқлари каби бу қўшиқ ҳам унга шуҳрат келтирди. «Мени ташлаб кетма» унинг ижросида Москвадаги Эстрада театрида, «Россия» концерт залида, Лужники ва Сокольникида янграганда одамлар қўшиқни тинглаб йиғлашарди. Франциялик сайёҳлар кўп ҳолларда айнан шу қўшиқ учун унинг концертига киришар ва қайта-қайта шу қўшиқни куйлашини илтимос қилишарди.

Ботир Зокиров номига келган хатлардан бирида шундай дейлади: «Мени ташлаб кетма» қўшиғини Жак Брель ёзган. Лекин Ботир Зокиров куйлаган. Сиз сеҳргарсиз. Сизни тинглагач, кўз ўнгимда ҳақиқий мўъжиза рўй берди» (А.Белова. Москва шаҳри, 1973 й.).

У бошқа халқлар қўшиқларини куйлашдан олдин ўша халқнинг тарихи, турмуш тарзи, маданияти ва санъатига оид ҳар хил адабиётларни ҳам ўқиб, ўрганарди. Шунинг учун ҳам кўпгина хорижий тилларда айтган қўшиқлари унга катта шуҳрат олиб келди. Уни ҳиндлар — «ҳинд», руслар — «рус», араблар — «араб», французлар — «француз» деб аташарди. Ваҳоланки, у ўзбек хонандаси эди.

Бир гал чет эл сафарида кечки концертдан олдин олий ўқув юртларидан бирининг маданият саройида бўлган учрашувда унга шундай савол беришди: «Сиз Ўзбекистондансиз, шундайми?.. Лекин Ўзбекистонни қолоқ, маданиятдан анча орқада қолган, ҳалиям феодал республика деб эшитамиз. Бунинг сабаблари нимада?»

У саволни ўқиб, узоқ жим бўлиб қолди.

— Ҳозир саволларингизга жавоб бермайман! Яхшиси, концертимизга киринглар. Эҳтимол, жавоб топарсизлар, — деди ҳеч бир муболағасиз.

Концерт узоқ давом этди. Уни қайта-қайта саҳнага таклиф қилишди. У ўша оқшом асосан репертуаридаги миллий кўшиқлардан куйлади. Қарсақлар, гуллар, давомли олқишлар...

Концертдан сўнг эшик олдида уни ўрта ёшлардаги хижолатда турган эр-хотин қарши олдилар.

— Савол учун узр. Сизни тинглаб Ўзбекистонни, ўзбекларнинг қанчалар юксак маданиятга кўтарилганлигини тасаввур қилдик. Энди юртингизни, албатта, ўз кўзимиз билан бориб кўрамыз. Агар мумкин бўлса, дастхат қолдирсангиз, — деди улар бироз хижолат бўлиб, қўлларидаги блокнотининг оппоқ саҳифасини хонандага тутиб.

— Илтимос, уни саволи учун, албатта, кечиринг, — деди хотини алоҳида майин овозда.

«Кечирдим. Бошқа халқнинг камчилигини айтишдан олдин, ўз халқининг камчиликларини билиб олиш ҳам маданият белгиси», — деб дастхатига имзо қўйди хонанда.

Шундай кезларда кўшиқчи бўлганидан, тақдиридан мингдан-минг бора рози эди. Халқини, юртини дунёга танитишда озгина хизмати сингаётганидан кўнгли тоғдай кўтариларди. Касаллигини мутлақо унутиб янги кўшиқ яратишга киришарди. Касаллик эса соя каби доим изма-из эргашиб, ҳар қадамда, ҳар дақиқада таъқиб қилиб унга

панд бермоқчи бўларди. У эса касалликнинг барча ҳийла-найрангларигача чап берар, куйлаётганида хасталигини батамом унутарди. У хасталик ва ажални ирода ва қўшиқ билан енгиб яшади.

У кундаликларидан бирида хасталик умрига, ижодига ҳамиша тўсиқ бўлиб келганини шундай ифодалайди: «Лаънати хасталик! Қанчалар кеча ва кундузларим елга совурилгандек изсиз кетди. Қилинмаган қанча беҳисоб ишлар қалашиб ётибди. Улгуриш керак!..

*Истардимки, граната янглиғ ўчсинлар сўзлар,
Бомбалардек портласинлар юракларнинг тубида
парчаларин сачратиб ҳар ён.*

*Истардимки, нақ авжигда узилган Гарсиа Лорка
Қўшиғин,*

Гитара жўрлигига давом эттирсам.

Чилилик жувонмарг жигарим умрини

яшасам дейман,

Яшасам унинг ёруғ тушларини!

Бахтли ва озод Ҳиротда — куйласам,

Афғон хонангаси билан жўрликда

Ҳазрати Навоий ғазалларини!..»

«БОТИР ҲАМИША БАРҲАЁТ»

(Ўзбекистон халқ артисти

Икром АКБАРОВ ҳикояси)

Мен Ботир Зокировни 1957—58-йиллардан, яъни саҳнага дастлабки чиққан пайтларидан бошлаб биламан. У 1959 йилда кинорежиссёр Комил Ёрматов суратга

олган «Гуллар очилганда» бадий фильмида мен ёзган мусиқага биринчи марта қўшиқ айтган. Ҳам шу фильмда қаҳрамонлардан бирининг образини яратган. Бу унинг кинодаги илк қадами эди. 1963 йилда кинорежиссёр Равиль Ботиров билан Альберт Хачатуров ёзувчи Пиримқул Қодиров сценарийси асосида яратилган «Сенинг изларинг» бадий фильмида шоир Туроб Тўла шеъри билан Ботир ижросида «Газли қўшиғи» янгради. Янгради-ю, жуда машҳур бўлиб кетди. Бу ижодий ҳамкорлигимизнинг бошланиши эди.

Мен 1960—70-йиллар орасида бир неча марта йиллаб Москвада яшадим. Бу орада Ботир йиллаб Москва касалхоналарида ётиб даволанди. Шу орада ҳам ижодий ишларимиз, ҳам дўстлигимиз мустаҳкамланиб, қатор қўшиқлар яратдик.

Ботир билан ишлаш ҳам мароқли, ҳам машаққатли эди. У янги қўшиқ устида деҳқон ерга тер тўкиб ишлагандек, катта заҳмат билан ишларди. Танланган шеърининг сўзлари ёқмаса, қайтадан ёзарди. Кераксиз сўзларини олиб ташларди. Баъзи қўшиқларни ўн вариантда ишлаган пайтларимиз бўлган. Масалан, русча «Ошиқ булбул» қўшиғини ўн саккиз вариантдан сўнг куйлаган. Умуман, у ўзига ёқмаган, юрагини жизиллатмаган қўшиқни айтмасди. Агар қўшиқ ёмон чиқса, «қошим» бўлиб қолибди-ку, Икром ака» — дерди кулиб.

Иккинчи операцияга тайёргарлик кўриб юрган кезларда ҳам нуқул «ишлайлик», дер-

ди. Баъзан шанба-якшанба кунлари врачлардан рухсат сўраб уйимизга олиб келардик. «Эй, сорбон» қўшиғи шу даврда яратилди. Узоқ ишладик. У сўз мусиқа оҳанглирига тушмагунча қайтараверарди.

Ботирнинг қўшиқларини асосан собиқ Иттифоқ радиосининг эстрада оркестри ёзиб оларди. Оркестр дирижёри, Халқ артисти Юрий Силантёв уни беҳад севарди. Истаган пайтда Ботир учун оркестрни тайёрлаб берарди. Баъзан касалхонадан чиқолмай ё тоби қочиб оркестрга келолмай қолган кезларида сира хафа бўлмасди. Шунингдек, собиқ Иттифоқ «Мелодия» грампластинка фирмаси эшиклари доимо унинг учун очик эди. Мусиқа бўлими редактори Анна Качалина ёзувга уни доимо навбатсиз қўярди. «Янги қўшиқни ҳеч қачон кечиктирмасдан олиб келинглар. Ботир Каримовичнинг дилбар овозига ҳамиша муштоқмиз», — дерди у. «Эй, сорбон» қўшиғини ёзаётганимизда фирманинг овоз режиссёри Володя Бабушкин бошини чангаллаб йиғлаган ва чидолмай хонадан чиқиб кетган. Ботирни Москвада ҳаддан ташқари севишар, орзиқиб кутишар, ҳурмат қилишар ва унга катта санъаткор деб қарашарди. Афсуски, унга ўзимизда бундай муносабат кам бўлган. Бўлганлари ҳам ё жанжал, ё тўрачилик туфайли узоқ кутишлардан сўнг амалга ошган. Тўғриси, уни ўзимизда тушунадиганлар, қалбига, дардига қулоқ соладиганлар жуда кам эди. Баъзи санъатимиз «ҳомийлари» рўйхатлардан унинг номини ўчирар, майдафеълик қилиб турли томон-

лардан тазйиқлар ўтказишар, хуллас, уни ялиниб-ёлворишга, бўйин эгишга мажбур қилишарди. У ҳеч қачон, ҳеч маҳал санъатни тушунмаган маънан саёз кимсалар олдида эгилмади. У ҳавас қиладиган даражада ҳар жиҳатдан мард ва гурури баланд инсон эди...

«Эй, сорбон» қўшиғини ёзиб улгуролмадик. Операциядан кейинга қолди. У операция хонасига ҳаётини эмас, ёзилмай қолган қўшиғини ўйлаб кириб кетди. Уни йиғлаб кузатиб қолганлар эса қайтиб чиқишини ўйламаганди. Чунки биз врачлар билан гаплашганимизда «умид йўқ», дейишди. Уйга — ота-онасига, оиласига телефон қилишга Ботир ҳеч рози бўлмади. Вужудларимиз қон бўлиб операциядан нажот кутганмиз. Ўша куни бутун касалхона — ҳамширалардан тортиб касалларгача мотамсаро бир ҳолатда, тик оёқда туриб уни қай ҳолатда олиб чиқишларини кўриш учун операция хонаси атрофидан нари кетишмади...

У бахтимизга тирик қолди! Эртасига касалхонага бориб, у ётган палата деразасидан қарадик. Катта миқдорда берилган наркоз таъсирида у беҳуш ётарди. Унинг нафас олаётганини кўриб, йиғлаб юбордим... Кейинчалик бошқа палатага ўтказишиб, ёнига киришга рухсат берилди.

— Соғлиқ қалай? — деб сўрадик.

— Зўр! — деб жавоб берди гўё ҳеч нарса бўлмагандай. Кутилмаганда латифа айтиб ҳаммамизни кулдирди. Бешинчи куни тўп камерасига нафас тўлдириб, ўпкасини машқ

қилдира бошлади. Бироз оёққа тургач, бир кунни мўлжаллаб қўшиқни ёзадиган бўлдик. Оркестр тайёр, уни кутиб турибди. Мен машинада касалхонага бордим. Борсам, яна мазаси қочибди. Иссиғи қирқ. Қон кетган. Ранги оқариб катта-катта кўзлари ости осилиб қолганга ўхшайди. Мени аста имлади.

— Энди нима бўлади? — деб хаста овозда секингина сўради.

— Ҳеч нарса бўлмайди. Мутлақо ўйламагин. Уларга тушунтираман. Қўшиқ, албатта, ёзиб олинади, — дедим тасалли бериб.

Врачлар кўп ўтиришимга рухсат беришмади.

Радиога бориб, бўлган воқеани айтдим. Улар Ботирнинг аҳволини тушунишди. Орадан бирон ҳафта ўтгач, уни касалхонадан «ўғирлаб», охири радиога олиб бориб қўшиқни ёзиб олдик.

Кўп қўшиқлар ана шундай қийинчиликлар, машаққатлар эвазига тингловчиларга етиб борарди.

... У оҳиста чайқалаётган карвон қўнғироғи садоларига монанд оҳиста куйларди. Гўё саҳнадами, залдами бир-бир босиб карвон кетаётир. Карвонда унинг юлдузи, кечалари ой бўлиб, кундузлари қуёш бўлиб излаган юлдузи, юзларини бекитиб юм-юм йиғлайди, елкалари титрайди. У эса сорбонга юзланиб, юракларни парчалаб нола қилади:

*Эй сорбон, оҳиста юр, ороми жоним борагур,
Тандин дилу жоним олиб, ул дилистоним
борагур.*

*Қолурмумен олис бўлиб, бечораю маъюс
бўлиб,
Қалбим фироқ тиғи тилиб, то устихоним
борагур...*

Юлдузнинг эса қайрилиб қарашга, бо-
шини кўтариб бир қиё боқишга мадори йўқ,
фақат чайқалиб бораётган нозик елкалари
дир-дир титрайди. Қўшиқ эса саҳрога ай-
ланган вужудини қайтадан ёндиради:

*Эй сорбон, оҳиста юр, ороми жоним
борагур...*

Бу қўшиқни Шарқнинг кўпгина таниқли
хонандалари куйлаганлар. Лекин Ботир Зо-
киров уларнинг бирортасига тақлид қилмади,
эргашмади.

У тақлид қилишни, тақлидчи қўшиқчини
жинидан ёмон кўрарди. Бировдан сира ол-
масди. Ҳамма-ҳаммаси ўзиники, табиий бў-
лишига интиларди.

Унинг ҳеч қачон концертмейстери бўл-
маган. Мен билган санъаткорлардан бу
жиҳатдан яғонаси у.

Маълумки, Ботир кўп қиррали ижод со-
ҳиби эди. Фақат у мусиқа ёзмади. Аслида,
ёзса бўларди, қудрати етарди. Баъзи номдор
композиторлардан яхши ёзарди. У мусиқани,
куйни муқаддас деб билгани учун ҳам бунга
қўл урмади. У мусиқани, қўшиқни илоҳий
деб билар ва бунга хиёнат қилганларни ке-
чирмасди.

— Суваракка ўхшаб ўртамиёна, саёз ком-
позиторлар ва уларнинг «қўшиқ»ларини ай-
тадиган чала хонандалар кўпайиб кетяпти.

Улар халқнинг дидини бузадилар. Миллий муסיқа санъатимизни ҳалокатга бошлайдилар, — дерди куюниб.

1970 йили Ботирни учинчи марта операция қилдилар. Бу гал ҳам уни профессор Лев Богуш операция қилди. Операцияга бу гал ҳам уни узоқ вақт тайёрлашди. Ҳар куни ўпканинг операция қилинган ўрни — кичик «ойна» орқали тампон қўйишарди. Бу чинакам азоб эди. У қўлларини деворга тираб, тишларини тишларига босиб — ҳаммасига чидарди. Кутилмаганда ўша «ойна» кичрайиб қолди. Шундай бўлса ҳам уни йиртиб, очиб тампонни босишарди. Бундай азоб-уқубатни кўриб юраги чидамаган ҳамширалардан бири ҳушидан кетган. Уф, қўйинг, буни таърифлаш уёқда турсин, эслашнинг ўзи азоб. Азоб эмас, даҳшат!

Операция қилинавериб, у саккизта қовурғадан айрилган эди. Оммавий транспортда юролмасди. Доим таксида юрарди.

Унга янги ишланган ва энг кучли дориларни бериб, синаб кўришарди. Шунинг учун ҳам Ботир Зокировда қўлланилган мураккаб операция Катта медицина энциклопедиясидан ўрин олган.

Операциядан сўнг Қрим санаторияларида дам олиб қайтгач, менга телефон қилди.

— Спитамен ҳақида опера ёзмоқчиман. Либретто учун баъзи қораламалар тайёр. Шунга нима дейсиз? — деб сўради.

— Жуда яхши. Фақат муваффақият тилайман, — дедим қувониб.

Орадан ҳеч вақт ўтмай у операнинг биринчи қисмини ёзиб, олиб келди. Менга маъқул бўлди. Кейин қолган қисмларини ҳам ёзиб, 1972 йилнинг май ойида тугатди. Уни Александр Гинзбург билан бирга учаламиз ўқидик. Сўнгра Алишер Навоий номидаги Давлат Академик Катта театрида ўқилди. Театрдагилар «ўзбек тилида бўлсин», дейишди. Операни таниқли адиб Асқад Мухтор таржима қилди. Ботирнинг бу ёзувчига ҳар жиҳатдан ҳурмати баланд эди. Таржима жуда яхши чиқди. Кейин театрдагилар, «Операни икки тилда қўямиз», — деб қолишди.

Узоқ тортишувлар, баҳс-мунозаралар, кераксиз машмашалардан сўнг 1977 йил 10 июль куни «Сўғд элининг қоплони» операсининг кўриги бўлди. Операни Санкт-Петербург Давлат опера театри бош режиссёри Роман Эринархович Тихомиров саҳналаштирди. Лекин постановка биз ўйлаганчалик яхши чиқмади. Мусиқага ҳар жиҳатдан қуйма бўлиб тушадиган актёрлар йўқ эди. Бунга театр маъмурияти ҳам эътибор бермади. Шошилиб саҳналаштирилгани учун камчиликларга йўл қўйилди. Бироз ўйналгач, репертуардан олиб ташланди. Ниҳоят, 1984 йил ноябрида опера яна тикланди.

Биз операни яна бир бор қайта кўриб, янги картиналар қўшмоқчи эдик. Ботир Спитамен образини чуқурроқ очиш учун ўн беш саҳифадан иборат «Стан» деб номланган боб ёзмақчи эди. Насиб этмади. У яна касал бўлиб қолди.

Ботир Зокиров билан сўнгги ижодий ишимиз шу опера бўлди.

60-йилларнинг ярмидан кейин умуман қўшиқ ёзмадим. Чунки Ботирга ўхшаб айтадиган, Ботирдай юракдан ёниб куйлайдиган хонанда йўқ эди. Унинг касаллиги жуда кўп ижодий ишларимизга панд берди.

Ботир охирги марта касалхонада ётганида, мендан бир қўшиқ ёзиб беришни илтимос қилди. Хурсанд бўлиб, куйни икки вариантда ёзиб қўйдим. Агар Ботир тузалиб чиқса, куй унга маъқул бўлса, бирга шеър танламоқчи эдик. Афсус...

Уни сўнгги марта кўргани касалхонага 1985 йил 20 январь куни бордим. Олтинчи операциядан кейин аҳволи оғир, ранги синиққан, кўзлари қорғин ётарди. Бу гал ҳам уни саккиз соат операция қилишибди. Ориқ, кичрайиб қолган қўллари боғланган. Бўртиб чиққан томирларини кўриб эгим увишиб кетди. Азбаройи укол қилинаверганидан томирларининг тешилмаган жойи қолмаган эди. Қуриб қолган лабларини аста қимирлатиб гапира бошлади:

— Менга магнитофон олиб келишди. Ундан Луизанинг қизи Наргизанинг қўшиқларини эшитдим. Яхши, Худо хоҳласа, тузалсам, у билан ўзим шуғулланаман.

Бу — унинг мен эшитган сўнгги сўзлари эди. Чунки шундай иродали, ҳаётга ташна одамнинг севган оламдан кўз юмишига асло ишонмасдим. Ишонмаганим учун ҳам унинг тобути устида гапиролмадим. Мен учун у ҳамиша барҳаёт...

ЮРАК БҶРОНЛАРИ

(Сўнги суҳбат)

— **Б**отир ака, мана бу мактубларнинг кўпчилиги санъат мухлисларидан. Улар санъатимизнинг, айниқса, эстрада кўшиқчилигимизнинг истиқболи ва муаммолари тўғрисида куюниб ёзишган. Улар ўз мактубларида, бугунги кунда эстрада кўшиқчиларининг оммавийлашиб бораётганлигини тан олган ҳолда, баъзи ёшларимизнинг классик кўшиқларимизни назар писанд қилмаётганликларини ташвишланиб ёзадилар. Эстраданинг оммавийлашиб бораётганлиги ҳақида Сиз қандай фикрдасиз?

— Қаранг, қандай жонли хатлар. Томошабин, тингловчи талаби жиддий. Уларни алдаб бўлмайди, ёлфон айтсанг сезишади. Шундай бўлса-да, мен бунинг биринчи сабабчиси ёшларнинг ўзи деб биламан. Уларнинг кўпчилиги маданий меросни, узоқ тарихга эга бўлган мусиқа санъатимиз илдизини яхши билишмайди. Баъзи бир тоифа ёшларимиз нуқул бақириқ-чақириқдан иборат енгил-елпи куй-кўшиқларнинг гадоси. Шовқин ва бемаъни ҳаракатларни ўзида мужассамлаштирган бундай кўшиқ ёки куйдан лаззат олиб бўлмайди. Уларнинг умри ўткинчи. Ўткинчи бўлиши билан бирга ёшлар тарбиясига, уларнинг маънавий дунёси шаклланишига, миллий маданиятни чуқурроқ англашига салбий таъсир ўтказади.

— Энди эстраданинг оммавийлашиб кетаётганлиги масаласига келсак, бу тўғри. Лекин эстрадада ҳам эстрада бор. Бу ҳали биз учун

маълум маънода янги санъат. Шунинг учун ҳам у, аввало, халқимизга манзур бўлиши ва сингиб кетиши керак. Гапнинг сирасини айтганда, у кўпроқ ёшларимиз орасида оммавийлашиб боряпти. Масалан, «Ялла» ансамблининг кейинги йиллардаги қўшиқлари халқимиз орасида шуҳрат топди. Бунинг сабаби ўша қўшиқларнинг мусиқаси ва айтилиш йўли миллий оҳанглариимизга, услубларимизга яқин. Ҳар қандай санъат асари ўз миллий, тарихий замини билан мустаҳкам чатишиб кетмас экан, у санъат профессионал бўла олмайди. Шу жиҳатдан «Ялла»нинг изланишларини қўллаб-қувватласа арзийди.

Иккинчидан, эстрада нималигини билмайдиган «ўртамиёна хонанда»лар кўпайиб кетяпти. Ҳатто улар тўрт-бешта бўлиб «ансамбль» тузиб олишяпти. Бу аҳволда ҳақиқий эстрада санъати қандай ривожланади? Бундан ташқари, мазкур жанр тақдири билан жиддий шуғулланадиган бирор ижодий ташкилот йўқ. Борлари ҳам қизиқмайди. Тўғрироғи, ўша идораларда ўтирганлар эстрадани яхши тушунмайдилар. Э, айтаверсак сабаблари кўп.

Фикримиз янада тушунарлироқ бўлсин учун операдан бир мисол келтирай. Маълумки, Европада бу санъат ниҳоятда оммавийлашиб кетган. Бизнинг ўзбек санъатимизга ҳам бу жанр кириб келди. Дастлаб, томошабинлар уни яхши қабул қилмади. Чунки у ҳали янги санъат эди. Бундай санъатни халқ бирдан қабул қилиши қийин. Хўш, операни халқимиз орасига олиб ки-

риш учун нима қилиш керак эди? Бу саволга Сулаймон Юдаковнинг «Майсаранинг иши» операси жавоб бўлади, деб ўйлайман. Шу асар саҳнага чиқиши билан халқ театрга гурра-гурра кира бошлади. Чунки бу опера миллий оҳанглар ва топилмалар билан бойитилиб, халқимизнинг руҳига мос тушди. Агар ҳозир ҳам шундай халқчил, миллий оҳангларга йўғрилган опера асарлари яратилса, аминманки, театр залларидан ўрин топиш амримаҳол бўлиб қолади. Ва шундай қилсақкина бу санъат халқимиз орасида яна ҳам оммавийлашиб кетади. Ёки мусиқанинг симфония жанрини олайлик. Бу санъат тури ҳам бизга Фарбдан кириб келган. Ҳали уни халқимиз орасида жуда оммавийлашиб кетди, деб айтолмаймиз. Бунга асосимиз йўқ. Чунки бизнинг кўпчилик композиторларимиз ўтириб ижод қилади. Ўтириб деганим — мусиқа мактабию консерваториядан олган таълими билан. Ахир бу билимлар билан симфония яратиш бўлмайди. Россияда, Европада мамлакатларида симфониянинг улуғ намуналари бор. Бу жанрни ҳам халқимиз орасида оммавийлашадиган йўллари топишимиз лозим. Назаримда, симфонияда халқ «ҳазм» қиладиган ўзига хос оҳанглар етишмаяпти...

Хулоса қилиб айтганда, эстрадамизнинг халқимизга сингиб бораётганлиги яхши. Бундан кейин ҳам бу жараён чуқурлашиб, ривожланиб ва оммавийлашиб боради. Аммо ҳали эстрадада кўп жиддий изланишлар олиб борилиши керак.

— Агар янглишмасам, Сиз бир пайтлар «Мюзик-холл» группасини тузиб, бадий раҳбар бўлиб анча шуҳрат қозонган эдингиз. Сўнг группа тарқаб кетди. Бунинг маълум сабаблари бўлса керак, албатта?

— Мен 1957 йилда биринчи Ўзбек Давлат эстрада оркестрини тузишда қатнашганман. Оркестр Ўзбекистонда эстрада санъатининг ривожланишига катта асос солди. Гарчи «Мюзик-холл» сал кейинроқ, 1972 йилда тузилган бўлса-да, бироқ бунга ҳам ўша эстрада оркестри туртки бўлди. Бу Ўрта Осиёдаги биринчи ва Иттифоқдаги учинчи «Мюзик-холл» эди. «Мюзик-холл» — бу эстраданинг энг юксак чўққиси ҳисобланади. У эстрада ансамбли, яккахон кўшиқчи ва раққосалар ансамбли, драматик актёр, цирк артистлари сингари бир қанча жанрларни ўзида мужасамлаштиради.

«Мюзик-холл»нинг «Синдбод денгизчининг саёҳатлари» номли доимий дастури сценарийсини таниқли режиссёр Марк Захаров ва актёр Александр Ширвиндт билан ҳамкорликда ёзганмиз. Дастур «Шарқ бозори — Шарқ эртаги» ва «Тошкент тўйи» деб номланган икки катта бўлимдан иборат эди. Томошабинлар яхши қабул қилди. Дастлабки муваффақиятларимиз ёмон бўлмади. Айниқса, Москвадаги «Россия» ва Санкт-Петербургдаги «Октябрь» Катта концерт залида ойлаб концертлар берганмиз. Ҳатто билетлар уч ой олдин сотилган пайтлар бўлган. Лекин республикамизда гуруҳга моддий-маънавий ёрдам кўрсатилмади. Тўғриси,

«Мюзик-холл» юқоридаги айрим катта раҳбарларга ёқмади. Масалан, машғулот ўтказиш учун жой берилмади. Кейин, минг афсуски, турли сабаблар, нотўғри кўрсатмалар билан ижодий гуруҳ тарқатиб юборилди. Жуда кўп меҳнатларимиз зое кетди...

— Уни қайта тиклаш мумкинми?

— Албатта, мумкин. Эстрада оммавийлашиб, халқимиз орасидан ўз ўрнини топиб бораётган бир пайтда бизга «Мюзик-холл» жуда керак. Баъзилар эстрадани енгил санъат дейишади. У қанчалик енгил санъат бўлса, шунчалик мураккаб!

Айни пайтда республикаимизнинг турли жойларида қанча артистлар, масхарабозлар, дорбозлар ва кулги усталари бор. Улар бир четда ўзлари билан ўзлари овора бўлиб ётибди. Агар шулар бирлаштирилиб, яхшигина бир «Мюзик-холл» тузилса ёмон бўлмайди. Ҳақиқий миллий санъат, аввало, ўз юртида кўкаради, ўсади, сўнг у интернационал санъатга айланади.

— Ботир ака, сўнгги йилларда телевизорда кам кўринадиган бўлиб қолдингиз. Нега?

— Телевизорнинг кўп яхши хусусиятлари бор. Айниқса, у ёш санъаткорни элга тез танитади. Лекин нуқул телеэкран атрофида ўраллашиб қолиш хавфли. Ёшлигимда менда ҳам шундай қусурлар бўлган. Томошабинга айтадиган дурустроқ, нарсамиз бўлмаса ҳам телевизорга чиқишга қизиқиб айтаверганмиз. Бундай чиқишларнинг умри қисқа эканлигини ўша вақтларда тушунмаганмиз...

Ҳозир телевизорга чиқишдан олдин узоқ мулоҳаза қиламан. Чунки бугунги то-

мошабин талаби бошқача. Уни енгил-елпи қўшиқлар билан алдаб бўлмайди.

Телевизор санъаткор билан томошабин ўртасидаги мулоқот воситаси. Шунинг учун ҳам телетомошабинни зериктириб қўйишдан қўрқаман. У экранга шунчаки лоқайд қарашини истамайман.

Умуман, санъаткор телевизордами, сахнадами, қаерда бўлмасин, ҳақиқий қўшиқ юрагидаги бўронларини (агар у юракда бўлса), томошабин қалбига кўчириши керак.

— Сиз «Ўзбекфильм» киностудиясида суратга олинган қатор бадий фильмларда роллар ҳам ижро этгансиз. Кино ижодингизда қандай роль ўйнайди?

— Тўғриси айтсам, кино менинг ижодимда унча катта аҳамиятга эга эмас. Агар мен у билан жиддий шуғулланганимда бошқа гап эди. Умуман, кинодаги иштироким тасодифий ҳол.

— Ботир ака, баъзи ўзбек эстрада қўшиқчилари халқ қўшиқларини бузиб куйлашади. Айниқса, бу ачинарли ҳол ёш хонандалар ижросида кўпроқ сезилади. Уларнинг ҳатто сўзларини тўғри айта билмаслиги кишининг гашига тегади. Ёки эстрадада шундай қилиш мумкинми?

— Йўқ, сира мумкин эмас. Менимча, санъаткор айтаётган қўшиғининг сўзларини тушуниб, тўғри талаффуз қилмагунча айтмаслиги керак. Бизда кўпчилик ижрочилар қўшиқ айтаётганда текстдаги фикр ё сўзга эмас, мусиқага кўпроқ эътиборни қаратадилар. Баъзида эса майда-чуйда

жиҳатларига аҳамият беради-ю, сўзини эсидан чиқариб қўйишади. Оқибатда у нима ни айтаётганини ўзи билмайди. Бу хонанда учун, қўшиқ учун — офат!

Бизда сўздан кўра, куйга эътибор кучли бўлгани учун ҳам кўпгина эстрада қўшиқларимиз халқ қалбидан жой ола билмаяпти.

Телевизорга чиқаётган ва саҳнада қўшиқ айтаётган баъзи санъаткорлар ҳақида бу фикрни айтиш мумкин. Шундоқ экранга ё саҳнага чиқади-ю, қаққайиб туриб «қўшиқ» айтаверади. Юзида ё туришида ҳеч қандай ифода сезмайсиз. Томошабинни ҳаяжонга солиш мумкин бўлган сўзларни, сатрларни шунчалик ҳиссиз, лоқайд айтишадики (юқорида айтган ҳолатда туриб), томошабиннинг энсаси қотади. Оқибатда қўшиқ унга юқмайди. Классик ё мақом қўшиқлари бўлганда бошқа гап. Бу қўшиқлар санъаткордан вазминликни, босиқликни (бу ҳам меъеридан ошмаслиги керак) талаб қилади.

Назаримда, ҳар бир қўшиқнинг такрорланмас ўз ранги, ўз хушбўй ҳиди бўлади. Ана шу бўёқларни, исларни тингловчи қалбига етказиш керак. Ўшандагина санъаткор ўз вазифасини бажаради. Тўрт қатор шеърни пала-партиш ёдлаб, уни бирор ўткинчи мусиқага амаллаб мослаштирган кишини санъаткор деб бўлмайди.

Мен французча, арабча, афғонча ва ҳиндча қўшиқлар айтганимда, аввало, ўша қўшиқларнинг мазмунини, сўзларини тўла тушунишга ҳаракат қиламан. Таржимон то-

пиб, таржима қилдириб, кейин машқ қила бошлайман. Чунки айтилаётган қўшиқнинг мазмунини тушунмасдан томошабинга рўбарў бўлсангиз, кулгили аҳволга тушиб қоласиз. Бундан худо асрасин!

Менимча, ҳиссиз, дардсиз айтилган қўшиқдан томошабин ҳеч нарса олмайди.

— Ботир ака, ижоднинг кўп турлари билан қизиқасиз. Мухлисларингиз Сизни рассом сифатида ҳам танишади. Тасвирий санъат билан шуғулланиш ижрочилик фаолиятингизга таъсир қилмайдими?

— Мен ёшлигимдан тасвирий санъат билан шуғулланаман. Анча-мунча картиналар чизиб қўйдим. Рассомлик менинг ижрочилик фаолиятимга ижобий таъсир кўрсатади. Қўшиқларимда ўз ифодасини тополмаган фикрларимни, туйғуларимни бўёқларда акс эттиришга уринаман. (У киши қўшни хонага чиқиб, ўз картиналаридан бир нечтасини олиб келди.) Булар турли йилларда ишланган «Оқшом», «Автопортрет», «Бухоро манзараси», «Саратон» сингари картиналарим. Ҳозир «Анор пишганда» деб номланган триптих устида ишляпман. Ҳар бир картинанинг чизилиш тарихи бор. Масалан, «Саратон» картинасини бир куйга қаттиқ берилганда чизганман. Кўпчилик «Манзаралар» бетоблигимда қоғозга тушган.

Мен тасвирий санъатга қизиқишим туфайли баъзи нарсаларни айтишни истардим. Бир неча йилдирки, Ҳамид Сулаймонов номидаги Ўзбекистон Фанлар академияси Қўлғезмалар институти томо-

нидан «Шарқ классиклари меросидан» деб номланган китоблар нашр этилмоқда. Бу жуда хайрли иш. Лекин китобларда эълон қилинаётган расмлар Шарқ миниатюрасига сира ўхшамайди. Китоб мазмунига тўғри келмайди. Ҳаёсизлик, холос. Ахир, эгнингда бировнинг бесўнақай кийими бўлса, қанчалар кулгили аҳволга тушасан киши. Масалан, Умар Хайёмнинг соқолини олиб, унга костюм кийдириб, бўйнига галстук тақиб бўлмайди-ку? Бу ўтмиш меросимизга катта ҳурматсизлик белгиси. Миниатюра — нозик туйғулар санъати. Уни тасвирий санъатнинг олий чўққиси деб атагим келади. Шундай экан, буни жиддий ўйлаб кўриш керак.

— Юморга қандай қарайсиз?

— Юморни жуда яхши кўраман. Улфатлар билан йиғилганда, дўстлар даврасида аския айтишни ёқтираман. Менимча, самимий юморни, кулгини тушунган одамнинг дили пок бўлади. Кулгини англаш ва қадрлаш ҳам маданият белгиси.

— Ботир ака, Сизнинг проза билан ҳам шуғулланишингиз китобхонларга маълум. Дастлабки ҳикояларингиз эълон қилингандан буён орадан анча вақт ўтди. Агар сир бўлмаса, айтинг-чи, ҳозир ҳам ҳикоялар ёзаяпсизми?

— Тўғри, прозада унча-мунча машқлар қилдим. «Она», «Мўйсафид», «Паҳлавон», «Етакчи», «Табассум» деб номланган ҳикояларим «Шарқ юлдузи» журналининг 1965 йил 2-сонида эълон қилинган. Айримлари «Гулистон» журналида чоп этилди. Машқларим ўқувчиларга маъқул тушдими-йўқми, бу

менга қоронғи. Лекин энди прозага бошқача ёндашиб, бошқача ёзиш керак. Мен баъзи ёш прозаик дўстларимнинг ҳикоячиликда қўллаётган экспериментларини кўриб шунга амин бўлдим. Аммо эксперимент доим ҳам оммавийлашиб кетмаслигини унутмаслигимиз лозим. Жимжимадор сўзлар билан проза яратиш бўлмайди.

Маълумки, «Сўғд элининг қоплони» (Композитор Икром Акбаров билан ҳамкорликда) операсининг либреттосини ёзганман. Асар ҳақида қисқа қилиб шуни айтиш мумкинки, унда одамзоднинг тақдирини одамзод ўзи ҳал қилади, деган бир ғоя ётади...

Ҳозир эса ўзимни драматургияда ҳам синаб кўриш учун баъзи изланишлар олиб боряпман. Агар юракда чинакам иштиёқ бўлса, қилаётган ишингга ишонсанг, санъатнинг барча турларида (истеъдод ва имконият ҳисобига, албатта) ўз кучингни, билимингни синаб кўрсанг бўлади. Бунинг учун билимдон, ҳақиқатгўй, эътиқодли, энг муҳими — имонли бўлиш керак. Ҳақиқий санъаткорлик истеъдод ва меҳнатни виждон билан уйғунлаштирган кишигагина насиб қилади...

— Ботир ака, яна шу ўринда эстрадага қайтсак.

— Марҳамат.

— Маълумки, сўнгги йилларда республикамизнинг бир қатор вилоят ва шаҳарларида эстрада ансамллари тузилмоқда. Уларнинг баъзилари халқ назарига тушмоқда. Лекин негадир бу ансамблларда кескин ўсиш бўлмаяпти. Сизнингча, бунинг сабаблари нимада?

— Менимча, «Ялла»дан бошқа эстрада ансамллари ҳали изланишда. Ҳатто қўшиқ мухлисларининг эътиборини анчагина қозонган «Садо» ва «Наво» ансамллари ҳақида ҳам шундай дейиш мумкин. Лекин бу жамоаларнинг изланишларида ютуқлар бор. Ана шу ютуқларни янада мустаҳкамлаш лозим. Қайсики, янги тузилган ансамблда изланиш, ўрганиш пухта бўлмаса, ўсиш ҳам бўлмайди. Бошқа соҳаларда бўлгани каби эстрада санъати ҳам тинимсиз тер тўкишни талаб қилади.

Менга, айниқса, классик қўшиқларни маҳорат билан ижро этаётган Муножот Йўлчиева кўпроқ ёқади. Унинг ҳар бир чиқишида янгилик бор. Бўлар-бўлмас қўшиқларни айтмайди. Энг муҳими — унинг овозида тингловчи қалбини сел қиладиган дард бор. Катта санъаткор бўлади...

— Инсон хилма-хил туйғулар ва кечинмалар оғушида яшайди. Ана шундай инсонга хос бўлган туйғулардан баъзан учраб турадиган — ҳасад туйғусига қандай қарайсиз?

— Ҳар доим ҳар бир санъаткорнинг ёмон ишидан хулоса чиқараман, яхши ишидан қувонаман. Иложи борича ҳасаддан узоқ юраман. Ҳасадчи одам юзига қоракуя суртиб олганга ўхшайди.

— Қайси рақамни яхши кўрасиз ва нима учун?

— Ўн тўрт ва етти рақамларини. Ўн тўртда кўп марта ишларим ўнгидан келган. Ҳаётимдаги яхши воқеалар ҳам ўн тўрт рақами билан боғлиқ. Еттини нега яхши кўришимни айтолмайман. Лекин ҳар гал саҳнага чиқишдан

олдин еттигача санайман. «Етти — кетди», дейман-у, саҳнага чиқиб кетаман.

— Қайси ҳикматли иборани яхши кўрасиз?

— Ҳикматли сўзларни, мақолларни халқ тафаккурининг юксак меваси деб биламан. Менга, айниқса, кўнгли очиқ, сахий одамлар тўғрисидаги ҳикматли иборалар, мақоллар ёқади. Ҳаётда ҳам шундай хислатларга эга бўлган одамларни қадрлайман.

— Ботир ака, кўпроқ қайси санъаткор, рассом, адиб ва шоирларни ёқтирасиз?

— Қийин савол. Лекин жавоб беришга ҳаракат қиламан. Санъаткорлардан отам ва устозим Карим Зокиров, Аброр Ҳидоят, Шукур Бурхонов, Ҳалима Носирова, Мутаваккил Бурхонов, Шарль Азнавур, Эдит Пиаф, Михаил Ульянов, Умму Кулсум, Рашид Бехбудов... Рассомлардан Бехзод, Рембрандт, Леонардо да Винчи, Ўрол Тансиқбоев, Чингиз Аҳмаров... Ёзувчилардан Толстой, Чехов, Достоевский, Тагор, Абдулла Қодирий, Ойбек, Чингиз Айтматов, Абдулла Қаҳҳор... Шеър — жони таним. Шарқ классик шеърляти намояндаларини, Пушкин, Зулфия, Миртемир, Асқад Мухтор, Эркин Воҳидов, Евгений Евтушенко, Андрей Вознесенский, Марина Цветаева ва Абдулла Орипов шеърларини яхши кўраман. Яқинда Абдуллажоннинг газетада босилган «Оломонга» деган шеърини бир-икки ўқишда ёдлаб олдим. Жуда зўр! Эшитинг:

Машраб осилганда қаёқда эдинг?

Лорка отилганда қаёқда эдинг?

Суриштирганмидинг Қодирийни ё
Қалқон бўлганмидинг келганда бало?

Хукмлар ўқилур сенинг номингдан.
Тарихлар тўқилур сенинг номингдан.
Нимасан? Қандайин сеҳрли кучсан?
Нечун томошага бунчалар ўчсан?
Қаршингда ҳасратли ўйга толаман,
Қачон халқ бўласан, сен эй, оломон?!

Ҳақиқатан, яхши ёзилган. Шеър шунақа бўлса-да. Ўқиганда юрагингга ёпишиб қолса, кейин ўша оломонни уйғотса...

— Қандай янги қўшиқлар устида ишляпсиз?

— Тугамаган иш ҳақида олдиндан бир нарса дейиш қийин. Ҳозир катта дастур устида ишляпман. Бу дастурдаги қўшиқлар бир неча туркумдан иборат. Ундан, асосан, Шарқ халқларининг қўшиқлари ўрин олади.

Ҳозирча программани «Шарқ монологи» деб номладим. Ҳозирча шу гаплар, укажон. Қолгани Оллоҳга аён...

«ҚЎШИҚЛАРИМ, СИЗ УЧУН ХИЖОЛАТЛИК ЭМАСМАН»

(Бир суҳбат тарихи)

Махририят топириғига биноан Ботир Зокиров билан суҳбат уюштиришим керак эди. Бу ҳол узоқ чўзилди. Гоҳ у кишининг товлари қочса, гоҳ гастролларга кетарди. Баъзан собиқ Иттифоқда

ўтказиладиган эстрада қўшиқлари фестивалларида жюри аъзоси сифатида тез-тез қатнашарди. Учрашувимиз чўзилгани саяин мени ташвиш босарди. Эҳтимол, у киши журналистлар билан суҳбатлашишни истамас, деган хаёлга ҳам бордим. Ва ниҳоят, 1983 йил 12 сентябрь куни пешинда яна Ботир аканинг уйига телефон қилдим. Гўшак кўтарилди. Таниш, ўктам овоз: «Келинг, иложи бўлса, ҳозир келинг. Икки кундан сўнг Нукусга гастролга кетамиз. Кейин имконият бўладими, йўқми?.. Яхши кутаман». Хайрият... Қулоқларимга ишонмасдим. Таҳририят биносидан чиқиб, дуч келган машинага қўл кўтардим. Бир «Москвич» келиб тўхтади.

— Ботир Зокировникига!

У менга бироз шубҳаланиб қаради. Сўнг секингина:

— Ботир Зокировнинг уйини билмайман, — деди.

— Менда адреси бор!

— Ўтиринг... Эшикни секин ёпинг, ука... Нега мунча ҳаяжонланасиз?

— Дунёга машҳур артист билан суҳбатлашгани кетяпман-у, ҳаяжонланмай бўладими, ака?!

— Ҳақиқатан, машҳур санъаткор, — деди рулдаги киши. — Мен армияда Кавказда хизмат қилганман. Олтмишинчи йилларда Ботир аканинг қайнаган пайтлари эди. Ҳатто тоғлик чўпонларнинг отарида ҳам унинг овози янграрди. Уйимиздан келадиган посылкалар ичида, албатта, Ботир Зокировнинг янги грампластинкаси бўларди. Унинг янгроқ

қўшиқлари соғинч ҳисларимизнинг малҳами эди. Ҳатто, хизмат даври қандай ўтганини ҳам унчалик сезмаганмиз... Кейинчалик Ленинград (Санкт-Петербург)да аспирантурада ўқидим. У ерда ҳам менга хонанданинг қўшиқлари яқин ҳамроҳ, дилкаш дўст эди. Хуллас, бизам Ботир Зокировнинг ашаддий мухлисларидан... У кишига салом айтинг... Муваффақият.

Эшик қўнғироғини қандай босганимни, Ботир ака билан қандай саломлашганимни ҳанузгача аниқ эслолмайман. Кейин суҳбатни нимадан бошлашни билмай бироз дудуқландим. Мени буюк санъаткорнинг салобати босган эди. Гўё туш кўраётгандай эдим. Буни сезган Ботир ака:

— Сиз саволларингизни тартибга солиб олинг. Бир бошдан гаплашганимиз маъқул, — деди. Сўнг музлаткичдан муз бўлаклари солинган бир стакан сув олиб келди. Сигарета тутатди.

— Биласизми, одамлар эстрада санъатига сал бошқачароқ қарашади, — дея суҳбатимизни бошлади у киши. — Мен буни 1957 йили биринчи Ўзбек давлат эстрада оркестрини тузишда қатнашганимда сезганман. Баъзи тўсиқлар бўлди. Гўё эстрада жанри Фарбдан келган, бизга сингиб кетиши қийин, дегувчилар ҳам учради. Бу нотўғри фикр эди.

Ботир ака баъзан ўрнидан туриб, хонада у ёқ-бу ёққа юрганича гоҳ секин, гоҳ ҳаяжонланиб, эстрадамизнинг ютуқ ва камчиликлари ҳақида узоқ гапирди. Унинг ҳар бир

сўзида, ҳаракатларида чексиз куюнчаклик, ҳақиқий фидойилик яққол сезилиб турарди. У ёниб сўзларди...

Ботир ака қўлидаги бўш стаканга сув тўлдириб, унга яна музлаткичдан бир неча дона муз бўлаклари ташлади.

— Сиз бир вақтлар ҳикоялар ҳам ёзгансиз, шундайми?

— Ҳа, бир вақтлар... Ёзмадим, машқ қилдим. Кейин бу менинг ишим эмаслигини тушундим. Ёшлиқда кўп нарсаларни тушунмаганмиз-да. Қилаётган ҳар бир ишимизни тўғри деб ўйлаганмиз. Баъзан бу ҳолга эътибор бермаганмиз, баъзан қайсарлик қилганмиз. Мундоқ ўйлаб қарасам, баъзи хатоларга йўл қўйган пайтларимиз ҳам бўлган. Энди кеч... Ўтган умрни қайтариб бўлмайди. Мен санъатнинг барча жанрларида ижод қилаётган ёш дўстларимнинг ҳаммиса ўлчовни тўғри олишларини истардим. Бу учун билимдон, ҳақиқатгўй, эътиқодли, имонли бўлиш керак. Ҳеч қачон таниш-билиш, турли жойларга, катта-кичик идораларга елиб-югуриш билан санъат яратилмайди. Ҳақиқий санъат талант ва меҳнатни уйғунлаштирган кишигагина насиб қилади.

Ботир ака бирдан тўхтаб суҳбат мавзусини ўзгартирди.

— Биласизми, мен шеърни жон-дилим билан севаман. Шеърсиз яшолмайман. Яқинда рус шоираси Марина Цветаеванинг икки томлигини ўқиб чиқдим. Ана буни шеър деса бўлади. Шунингдек, севимли шоиримиз Миртемирнинг «Ёдгорлик» китобидан

бир неча шеърларни ўқидим. Жумладан,
«Қўшиқларим» шеърини ҳам:

– *Қўшиқларим, сиз учун хижолатлик эмасман,
Сиз ўтган йўлларимсиз, кечган дарёларимсиз.
Сизни мен олтинга ҳам, кумушга ҳам бермасман,
Сиз менинг тансиқ ғазнам, эзгу дунёларимсиз...*

Ботир ака шеър ўқиганида ботиқ кўзлари ёниб, чўяндай қиёфаси гўё маъюс алангада ловуллагандай бўлди. У шеърни ўқимасди, балки сўзларнинг, мисраларнинг оҳанглари «ичида» куйларди. Томоғи қақраб қолганда стакандаги муздай сувдан хўплаб кўярди. У гоҳ Асқад Мухтордан, гоҳ Абдулла Ориповдан, гоҳ Эркин Воҳидовдан тўхтамай шеърлар ўқирди. У шеърятнинг ҳақиқий Мажнуни эди... У шу тобда кўзларимга машҳур қўшиқчи эмас, ҳақиқий шеърпарастга ўхшаб кетди...

Сухбатимиз мавзусини Ботир Зокиров чизган ажойиб картиналарга бурдим.

– Қўшиқларимда ўз ифодасини, оҳанглари тополмаган туйғуларимни бўёқларда акс эттиришга интиламан. Ранглар ҳамини фикрлашга ундайди. Фақат уни ўз ўрнида ишлата билиш керак!

У киши айвонга чиқиб, турли йилларда чизган картиналаридан бир нечасини олиб келди. Хонанинг турли томонларига, бурчакларига бир-бир қўйиб чиқди.

– Мана бу «Автопортрет»ни бир куйга қаттиқ берилган пайтимда чизганман. «Саратон» картинаси ҳам шундай ҳолатлар-

дан бирининг маҳсули. Мана бу асарлар «Оқшом», «Бухоро манзараси», «Анорлар» деб аталади. Ҳар қайсисининг яратилиш тарихи бор. Ҳозир «Анор пишганда» деб номланган триптих устида ишляпман. Бу картинада шу кунлардаги руҳий ғалаёнларимни, безовта хаёлларимни бўёқлар қаърига сингдирмоқчиман...

Ботир Зокиров чизган картиналар — унинг айтилмаган қўшиқлари. Ранглар эса, бўғзида қолиб кетган оҳанглар... Юксак истеъдод билан яратилган бу картиналарнинг ҳар бирида катта қалбнинг дилбар мусиқаси бор.

Суҳбатимиз бир-икки соат давом этди. Ботир ака «Ялла» ансамбли билан гастролга тайёргарлик кўриши керак экан.

Таҳририятга катта қувончлар билан қайтдим. Шу куни мендан бахтли одам йўқ эди. Бу суҳбат ҳаётимни, дунёқарашимни батамом ўзгартириб юборди. Суҳбатни иссиғида қоғозга туширдим... (Ўша суҳбат «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасининг 1983 йил, 26 сентябрь сонисида эълон қилинди.)

Гастролдан сўнг, телефонлашдик. Суҳбат учун самимий раҳмат айтди. Лекин бу сўнгги сўзлашувимиз эканлигини сира хаёлимга келтирмаган эдим. Ботир Зокиров билан қайта учрашиш, суҳбатлашиш насиб этмади. Ушбу сўзларни ёзаяпман-у, ҳанузгача машҳур ҳофизнинг орамизда йўқлигига ишонгим келмайди.

Шийпонга келганмиш Ботир Зокиров!
Мен чопдим, мен билан болалар чопди.
Чопди қўшни бола, чопди укамлар,
Биз билан йўллару далалар чопди.
Кетмонин эгатга қўйиб аёллар,
Секин эргашишди бири-бирига,
Саратонни ўраб келди рўмоллар,
Жавзо ҳансирарди оққан терига
Шийпонга келганмиш Ботир Зокиров!
Қоратов ёнига — кичик қишлоққа
Дардли ўлан каби кириб келди у.
Ўзлигин топгандай термулди тоққа
Куйлаб йиғлади у, куйлаб кулди у.
Сен қандай титрадинг пахтазор — энам,
Йўқотишдан қўрқдинг отам — гала-туз.
Тинглаб бир бурчакда йиғладим мен ҳам
Митти кўйлакчада, миттигина қиз...
Энди қишлоқ борсам сўрашар уни,
— Тирикми? Яна келадими?!
— Келади, — дейман.
Дастурхон қилолмай ўша қайғуни,
Сизларни соғинган, билади, — дейман...
Қўшиқ қўрғонлари, гуноҳимдан ўт,
Ёлвордим барига, гувоҳдирсан ой.
Сен мен ёлғончини тушунгин, Тошкент,
Сен мен ёлғончини кечир, Чиғатой,
Ожизман, боладек беғубор, танти
Чўпонлар ёнида қувондим мен ҳам.
Ночор вазиятда, ночор Афанди
Ўзи алдаб, ўзи ишонганидай
Ишондим мен ҳам,
Ўлмаган, ўлмаган Ботир Зокиров.

Шоира Зулфия Мўминова битган ушбу ўтли шеър, гўё санъаткорнинг юзлаб, минглаб мухлислари қалбидан отилиб чиқаётганга ўхшайди.

Ўлмаган, ўлмаган Ботир Зокиров...

МЕҲМОННИНГ САВОЛЛАРИ

ёки эски телевизоримизни таъмирлаб берган йиғитнинг кундаликда ёзилган монологу

О, агар мен сизнинг ўрнингизда бўлганимда эди!

Агар мен Ботир Зокиров бўлганимда эди!

Ўзингизга разм солсангиз-чи!

Сизнинг даражангиз ва имкониятингизга эга одам шунақа яшайдими?

Мен анчадан бери сизни кузатиб юраман ва сизни нима нарса ҳаракатга солаётганини билишга қизиқаман.

Бу қанақа мақсадки, у тугайли ҳаётнинг барча қувончлари ва қулайликларидан воз кечиш керак бўлса?

Яшашнинг мазмун-моҳияти нимада?

Назаримда, сиз умрингиз давомида ўзингизга керакли иш билан шуғулланмаяпсиз ва жуда кўп вақтингизни бекорга сарф-ляяпсиз.

Сиз жуда яхши расм чизасиз, бироқ бу иш сизга нима беради, унинг орқасидан шу вақтгача нимага эришдингиз?

Сиз ўзингизни ўтга-чўққа ураверасиз-у, эвазига ҳеч нарса сўрамайсиз.

Натижада ҳозир сизнинг ошхонангизда ўтирибмиз ва мени меҳмон қиладиган ҳеч вақоингиз йўқ.

Ахир, сиз имконият, истеъдодингиз билан ҳамма нарсага эришсангиз бўлади-ку!

Сизнинг машина, дала ҳовли ва бошқа ҳаётий зарур нарсаларга эгалик қилишни хоҳламаганингизга ишонгим келмайди.

Ростдан ҳам буларнинг ҳеч бирини хоҳламайсизми?

Ахир, уларга эга бўлиш қўлингиздан келади-ку, тўғрими?

Унда нимага улар сизда йўқ?

Замонавий одамнинг ҳаётда яхши яшашни истамаганини ақлимга сиғдиролмайман.

Нимани кутяпсиз ўзи, ахир ўтгиздан ошибсиз?

О, сизни тушунишни, нима учун ҳамма-сига бардош беришингизнинг сирини билишни қанчалик хоҳлаётганимни билсангиз эди.

Кечаги меҳмонимнинг саволлари ўринли бўлиб, мени бу ҳақда жиддий ўйлаб кўришга мажбур қилди.

КИПРИҚДАГИ ЁШ

*Юрагим қонидан юз хона вайрон,
Уввос тортивумдан кўрқинч юз чандон,
Ҳар бир кипригимда қон дунёси бор,
Киприқлар юмилса бошланур тўғфон.*

Умар Хайём

Ўнг томондан беҳосдан санчилган оғриқ
гоҳ биқинига, гоҳ ошқозонига ўтиб, унинг

танини кундан-кунга зирқирата бошлади. Қанча-қанча катта-кичик операциялар ва йиллаб чўзилган касаллик азобларини бошидан кечиргани учун ҳам у бундай оғриққа парво қилмади. Ҳар галгидай ўтиб кетар, деб ўйлади. Лекин қурғур дард унга елимдай ёпишиб олди.

Оғриқнинг ўтиб кетмаётгани, балки кун сайин зўрайиб, мураккаблашиб бораётгани юрагига ваҳима солди. Ҳали олдинда унинг қанча-қанча режалари, ишлари, дилига туғиб қўйган орзулари бор-ку? Биринчи галда янги қўшиқлар куйлаши, янги картиналар чизиши керак. Бунинг устига «Ўзбекфильм» киностудиясидан янги фильмга — асосий роллардан бирига суратга тушишга таклиф қилишган. Яқин-орада композитор Икром Акбаров билан «Сўғд элининг қоплони» операсининг янги варианты устида иш бошлашни режалаштирган. «Ялла» ансамбли билан бўладиган ижодий сафарлар олди-дан репертуарни янги қўшиқлар ҳисобига мустаҳкамлаш, ўзини драматургияда ҳам си-наб кўрмоқчи...

Келгуси йили у элик ёшга тўлади. Ўша кунларга омон-эсон етиб борса, юбилей сценарийсини баҳоли қудрат ўзи ёзишни ният қилиб қўйибди. Салкам ўттиз йиллик ижодий фаолияти давомида куйлаган қўшиқларидан саралаб, «Шарқ монологи» деб номланган дастур тузмоқчи. Унда асосан Шарқ халқларининг қўшиқлари ўрин ола-

ди. Юбилей концерти бериладиган залнинг фойесида картиналари кўрғазмасини ташкил қилмоқчи. Агар соғлиги қўйиб берса, ҳали унинг ҳаётда ушалмаган орзу-умидлари, халқи олдида узолмаган қарзлари кўп — ҳамма-ҳаммасига улгуриши керак.

У оғриқ бироз босилган дақиқаларда аста ўрнидан туриб, баланд кўзгу қаршисига ҳорфин чўкар ва ўз аксига узоқ тикилиб қоларди. Тикилиб туриб кундан-кунга ўзгариб бораётган кўринишидан навбатдаги «Автопортрет»и учун зарур деталлар, характерли белгиларни изларди. Изларди-ю, совуқ кўзгуда кўриб турганларини қоғозга туширишга юраги дов бермас, қўли қаламга бормасди. Уддалай олармикин? Рангларнинг сеҳри ва қудрати етармикин? Қўллари толиб қолмасмикин?.. У баъзида қудуқ тубидаги юлдузлар каби чўкиб бораётган ўтли кўзларини, кун сайин кичрайиб бораётган сўлфин юзларини кўриб беихтиёр хўрсинди. Хўрсиниқ, гоҳида оғриқ билан қўшилиб аъзойи баданини музлатиб юборади...

Йўқ! У шу дақиқаларгача на дардга, на оғриққа ён берди. Ҳар қандай оғир касаллик ҳам уни тўшакка михлай олмади. Эҳ-ҳе, у бундан ўн чандон даҳшатлироқ оғриқларга, ажал «соя» ташлаган азобларга юзма-юз келган, лекин ҳар сафар барчасини метиндек мустаҳкам ирода билан енгган. Уни ҳамиша қўшиқ ва мусиқага бўлган чексиз меҳру муҳаббат, бетакрор рангларга бўлган абадий ташналик асраб қолаверган. У гўё ёруғ дунёга ўтли қўшиқ бўлиб келган-у, яна

қўшиқ бўлиб кетишни доим орзу қилар ва бу орзу йўлида ҳар қандай тўсиқлар, дардлар, оғриқларни енгиб ўтишга иродасини собит деб билади. Ўша Москва касалхоналарида «ана кетди-мана кетди» бўлиб қийналиб, азоб чекиб ётган дақиқаларда, санъатдан йироқ кимсалар йўлига ғов бўлган кезларда ҳам ҳаётдан сира ноумид бўлмади, нолимади. У ҳар гал операция столига ётаркан, фақат қўшиқни ўйлади, қўшиқни софинди ва ҳар сафар врачларга: «Мен барибир қўшиқ айтаман!» деб қатъий сўз бераверди. Ахир у қўшиқсиз яшай олмасди-да!

Адабиёт ва санъат майдонига кирган ҳар бир истеъдоднинг йўлида катта-кичик ғовлар бўлиши табиий. Азалдан уларнинг тақдирига битилгани шу. Ҳамма гап ўша тўсиқларни мардонавор енгишда, баъзида сариқ чақага ҳам арзимайдиган майда-чуйда ташвишларга ва ғийбатдан иборат гап-сўзларга ўралашиб қолмасликда. У ҳаммасини ҳамиша яхши қўшиқ билан енгиб келди. Ҳар бир даврнинг ўз «моцартлар»и ва «сальерилар»и бўлишини у яхши биларди...

Ботир Зокиров беихтиёр илк бор чизган «Мажнун» суратини эслади. «Хамса»даги бу образни бениҳоя севгани учун ҳам ўзини бироз унга қиёслаб чизган эди. Янглишмаган экан. Ёши бир кам эликка етиб билдики, умр ва ижод йўлларининг мураккаб сўқмоқлари ҳам кўп жиҳатлари билан Мажнун ҳаётига бениҳоя ўхшаб кетаркан. Мажнун қалбини англамаганларидек, уни ҳам кўп ҳолларда тушунмадилар, унинг

қалб нолаларини англаб етмадилар. Лекин у ишқ саҳросида зору саргардон кезган Мажнун каби қўшиқ саҳросида доимо ёниб фарёд қилди. Қўшиқларда айтилмаган дарду қувончларини турфа рангларда «куйлади». У аста ўрнидан туриб, «Кундалиги»ни олиб яқинда ёзган Мажнун қисматига бағишлаган навбатдаги қўшиғини яна бир карра овоз чиқариб ўқиди:

*Қайдандир наво —
Келтирар бу тун
Куйлагай гўё
Оҳ уриб, Мажнун.
Қалбимни буткул
Олиб амрига
Қайғу гирдобига
Солмоқчи (ул). Нечун?*

*Лайли, Лайли, Лайли,
Сендан хабарму бу фифон?
Лайли, Лайли, Лайли,
Хаёлимда-ку сен, ҳамон ҳамон...*

*Мен ўзим — Мажнун,
Топмай иложим,
Тикладим мангу —
Сенга ишқ тожим...*

*Лайли, Лайли, Лайли,
Умид руҳи, сафо, рўё.
Лайли, Лайли, Лайли,
Куйимда сен мангу зиё!*

Яратилажак бу қўшиққа мос муסיқа ёзишни Икром Акбаровга айтиб қўйган...

Айни авж пардаларда куйлаб юрган кезларида ҳам «Автопортрет» чизган эди. Унда кўпроқ кўзларида букилмас иродани акс эттиришга, тўғрироғи, ёниб турган қўшиқни тасвирлашга уринган. Кўзлардаги қўшиқ манзараси...

Кўз — инсоннинг қалби. Ундан ҳеч бир нарсани яшириб бўлмайди. Бўлажак картинадаги асосий характерни кўзлар орқали очиш керак.

Ботир Зокиров ойна қаршисида ўтириб, охири шу қарорга келди. Келди-ю, қўлига кўмир-қаламни олиб, оппоқ қоғоз юзига чизиклар торта бошлади.

Оғриқ дам-бадам безовта қилиб, зўрайган кезларида аста ўрнидан туриб диванга чўзиларди. Оғриқ босилгунча тишини тишига қўйиб узоқ ётарди. Бир маҳал телефон жиринглади. Трубкани кўтарса, укаси Жамшид. Унинг соғлигини, ҳол-аҳволини сўраб телефон қилаётган экан. Бу очикқўнгил, хушфеъл укаси доим акасига куюниб юради. Келини Гавҳар ҳам шундай.

У трубкани қўйиб, яна мольберт қаршисига чўкди. Дардини укасига айтгиси, айтиб безовта қилгиси келмади. Ҳатто касалини онаси Шоҳиста опага ҳам сездиргани йўқ. Рафиқаси Галинага ҳам, укаларига ҳам қаттиқ тайинлаб қўйган: «Калонпо (у онасини эркалаб шундай дерди) билмасинлар!» Унинг азалдан одати шу. Дардини бировга айтишни ёмон кўради. Баъзи дардини дас-

турхон қилиб юрадиган эркакларни жини ёқтирмайди.

Оғриқ безовта қила бошлади. Қалбини жимирлатиб турган ранглари қоғозга туширолмади. Амаллаб тўшакка етиб олди...

Эрталаб яна ўша оғриқ... Дўсти Анвар Мақсудовга телефон қилди. У тезроқ врачга учрашиш кераклигини қайта-қайта тайинлади.

Врач одатдагидек яна дори-дармон ёзиб берди.

Оғриқ тўсатдан гоҳ жигари, гоҳ ошқозони атрофида ғимирлаб қоларди. Шунда у бетоқат бўлиб, кўмир-қаламни аста қўйиб, тагин диванга чўзиларди. Иши чала қолаётганидан юраги баттар сиқиларди. Нима бўлгандаям хаёлидаги композицияни қоғозга туширишга интилиши керак. Унинг одати шундай — бошлаган ишини ниҳоясига етказмаса, асло тинчимайди.

Оғриқ зўрайгач, ниҳоят, профессор ҳузурига йўл олди.

Даволовчи врач дардни жигарда, профессор эса ошқозонда, деди. Икки хил ташхис, икки хил даволаниш йўллари, икки хил дард учун дори рецептлари... Лекин у буларнинг бирортасига парво қилмай, картина устидаги ишини шижоат билан давом эттирди. Чунки уни касаллик ҳам, врачлар ҳам, даволаш ҳам қизиқтирмай қўйганди. Энди у учун кўп нарсаларнинг қизиғи йўқ эди. Жумладан, врачлар ёзиб берган аптекаларда йўқ дориларни излашга ҳам тоқати қолмаганди...

«Автопортрет» аста-секин «жон»ланиб борарди. Чизиқлар кўпайгани сайин унинг

вужуди титрар, ўзини ўзи ранглар дунёсида кўришдан гўё даҳшатга тушаётгандай эди. Рассом автопортретини ёшлигида, ҳаётининг жўшқин дақиқаларида ишласа яхши экан. Ёшинг бир жойга борганда (бунинг устига касаллик), ҳаётнинг аччиқ-чучукларини озми-кўпми тушуниб етганинда «Автопортрет» чизиш ниҳоятда оғир бўларкан... Кутилмаганда ранглар уни ўз гирдобига торта бошлади. У оғриқни ҳам унутиб, ранглар билан «баҳслашиш»га киришиб кетди. Эҳ-ҳе, ақлини таниганидан буён ранглар билан ҳамдард. Гоҳида ранглар унга янги кўшиқнинг оҳангларини топиб берса, гоҳида кўшиқларида айтолмаган дарду қувончларини бўёқлар қаърига сингдиради.

Ранглар уни ҳеч қачон ёлғиз ташлаб қўймайди. Бошига оғир кунлар тушиб, хасталаниб ётган кезларида ранглар унга ҳамдард бўлди. Ҳар гал операция столига ётганида ранглар гўё сеҳрли бир қудрат бўлиб, уни бир неча бор ҳаётга қайтарди.

Қийинчилик билан бўлсаям картинани ниҳоясига етказишга аҳд қилди. Энди у оғриқ зўрайган кезларда ҳам қўлидан мўйқаламини қўймади. Қалбини тўлқинлантираётган туйғуларини ифодалашга киришди. Бир маҳал кўз ўнги қоронғилашди. Мўйқалам уни аллақаяқларга олиб учиб кетаётгандай эди. Озод қуш сингари юксақларга парвоз қилиб боряпти-ю, лекин қаёқларга учиб кетаётганлигини билмайди. Қаёққа?.. Олислардан юракларни эзиб бир наво таралади. Таниш

овозда қўшиқ янграяпти. «Ким у куйлаётган?..»

Кўзларини очса, касалхонада ётибди.

...Ботир Зокировнинг ён томондан ишланган қиёфаси: озгин юзлар, чўнқайган бурун, аёвсиз ажинлар қоплаган пешона, сочлари гўё безовта тўлқинлардай тарам-тарам. Чап тирсагига ўнг қўлининг узун-узун бармоқлари чирмашган. Бармоқлар орасидаги ўчай-ўчай деб турган сигарета чўғи бир томчи қонга ўхшайди. Сигаретадан билинар-билимас эринчоқ, ҳорфин тутун аста-секин ўрламоқда. Гавдани гўё туман қоплаган... Ўнг кўз салгина қисилган. Унда жиндай бепарволик, бироз қувноқлик, ҳаётнинг яхши ва ёмон кунлари устидан аччиқ кулги бор. Чап кўзнинг ости салқиган. Бир томчи ёш кўзнинг қинидан чиқиб киприкларга қўнмоқчи. Агар ўша сўнгги томчи ёш безовта киприклардан узилиб кетса борми?.. Ё, Олоҳ, ё, Олоҳ, ўзинг асра!..

У қачонлардир Мирзо Бедил ғазалларидан ўқиган бир мисрани эслади. «Бар сари мижгон чу ашк истодаи ҳушёр бош!» («Ҳушёр бўл! Киприкдаги ёшдай омонатсан»).

Ботир Зокировни яна операция столига ётқизишди. Бошқа иложи йўқ эди.

Ўша куни Москвадан унинг рецептларига топилган дориларни олиб келишди. Афсуски, кеч бўлган эди.

Бир томчи ёш фақат «Автопортрет»да чизилган киприкларда мангу муҳрланиб қолди.

ҚЎШИҚ УМРИ БАРҲАЁТ

Куй авжигда узилмасин тор
Шеър ярмига синмасин қалам.
Яшаб бўлмай умрини зинҳор
Бу дунёдан кетмасин одам.

Эркин Воҳидов

Яна Ботир Зокировнинг уйида-
ман.

У ўтирган кресло, диван бурчаги бўш. Жавонларда тартиб ва дид билан терилган китоблар, деворларга осилган турфа картиналар, бежирим мебеллар — ҳаммаси сукутда. Гўё «Саратон» картинасида тасвирланган дарахт яна ҳам қорайиб кетгандек. Хона бурчагидаги пианино мунғайиб қолганга ўхшайди. Юнглари қўнғироқ, қулоқлари узун, кулранг хонаки ит Френк хонадан-хонага бетоқат кезади. Келган одамни ҳидлаб кўради. Сўнг уни ўз эгаси эмаслигига ишонч ҳосил қилгач, кишига жавдираб қарайди.

Бу гал ҳам суҳбатни нимадан бошлашни билмай анчагина қийналдим. Чунки орамизда йўқ одам тўғрисида ёзиш, унинг ҳақида оиласи, қариндош-уруғлари ва яқин дўстларидан сўраб-суриштириш қанчалар оғир!

Энди бу хонадонда ундан фақат ширин хотиралар, у сўзлаган қизиқ ҳангомалар, ичакузди латифалар ва у ҳақида ажойиб ҳикоялар қолган. Юрагингиз бардош берса эшитиб кўринг-чи!

«СИЗЛАРНИ ТАШЛАБ КЕТЯПМАН»

*(Раҳматли онаси
Шоҳиста САИДОВА ҳикояси)*

Биласизми, мен болаларимнинг санъатга қизиқишини, санъаткор бўлишини сира-сира истамасдим. Тақдир экан, Карим ака ҳам, мен ҳам санъатнинг нонини еб улғайдик. Бундан болалар ҳам бебаҳра қолмаган, албатта. Ботир билан Луизага биринчи қўшиқни ўзим ўргатганман. Қўшиқнинг шеърини ҳам, куйини ҳам ўзим ёзганман. Сиз ҳайрон бўлманг. Мен «Қирққиз» эртаги асосида опера ҳам ёзганман. Лекин тугатолмадим. Бирин-кетин болалар туғилди. Уларнинг тарбияси, кийим-кечаги дегандек... Турмуш ташвишлари... Бу орада уруш бошланди. Сўнг ҳаммаси қолиб кетди.

«Нега фарзандларингизнинг санъаткор бўлишини хоҳламадингиз?» деб сўрадингиз. Тилимни қичитиб нима қиласиз, ўргилай, Карим ака ҳам, ўзим ҳам жуда кўп қийналганмиз. Санъатни тушунмайдиган одамлар билан ишлашга тўғри келган. Карим ака ниҳоятда покиза, содда инсон эди. Ана шу характери билан кўп марта қоқилган. Э, истеъдодга барибир қийин экан. Қўйинг, ҳаммасини гапириб ўтирмай. Шунинг учун болаларимнинг ҳам қийналишларини истамаганман... Кўриб турибсиз, болалар бизнинг хоҳишимизга қулоқ солишмади... Ҳаммаси элга танилган санъаткор бўлди. Улар учун ҳам кўп идораларга кирдим, ҳали айтганим-

дек, санъатдан йироқ кишилар билан олишдим. Уф!.. Буларнинг тарихи узоқ. Келинг, яхшиси, сизга бир ҳангома айтиб берай. Биринчи космонавт-учувчи Юрий Гагарин Тошкентга келганда мен касалхонада ётгандим. Ботирни Гагарин келишидан икки кун олдин тезда Бухорога гастролга жўнатишди. Кутилмаган гастроль. Бир маҳал Гагарин Ботирни кўрмоқчи бўлиб суриштирибди. Унинг гастролдалигини айтишган экан, унда онасини кўраман, дебди. Бир вақт денг, палатани врачлар, «казо-казо»лар босиб кетди. Бирови мени текширган, бирови кўрпа-тўшагимни алмаштирган, яна бирови хоналарни тозалган... Ётганимга бир ҳафтадан ошувди. Лекин ҳеч ким ҳолимдан тузукроқ хабар олмаганди. Ҳатто бўлим мудирига Ботир илтимос қилгандаям келиб кўрмаганди. Жаҳлим чиқиб ҳаммасини ҳайдаб солдим. «Менику, Гагарин келиб кўрадиган бўлибди. Бошқа беморларнинг ҳоли нима кечади?» деб бўлим мудирига савол бердим. У қизарди, бўзарди, кейин менга бир ўқрайиб жўнаб қолди... Ана шунақа, жуда бетгачопарман. Шу одатим кўп марта панд берган. Лекин начора, сал қинғирликни, ноҳақликни кўрсам, чидаб турулмайман... Гагаринни эса уйда кутиб олганман.

Умуман, фарзандларимнинг орасида Ботир бўлакча эди. У ҳеч қачон ўзини аяган эмас. Агар касал бўлиб қолса, менга билдирмасди. Лекин кўзларидан тоби йўқлигини билардим. Умуман, бошқаларга ҳам дардини дoston қилмасди. Сал ўжарроқ ва тортинчоқ

феъли бор эди. Охирги марта касал бўлганида дори олишгаям пули қолмабди. Тортиниб, ҳеч қайсимизга айтмаган. Сезиб қолиб пенсиямни элтиб бердим. Ўшанда жуда хижолат бўлди болагинам... Ҳаётда яхши одамлар бор экан, ёрдам беришди. Начора, ўлим ҳақ бўлиб чиқди... Лекин мен фарзандларимни пулга, бойликка ўргатмаганимдан, уларнинг ўзиям бунга ўрганмаганидан ҳамиша фахрланиб юраман...

Мен бирор марта ҳам Ботиржонимнинг концертларига кирмаганман. Унинг овозига, ноласига юрагим бардош беролмайди. Қачон овозини эшитсам, кўзларимга ёш дарёдай оқиб келаверади. Ҳамон эшикка термилман. Худди болажоним кириб келадигандай...

Машҳур рус санъаткори СЕРГЕЙ ОБРАЗЦОВ: Мен машҳур хонанда Ботир Зокиров қўшиқларини эшитиб юардим-у, лекин унинг концертига тушмаган эдим. 1966 йил 12 июнь кuni тасодифан Минск Катта концерт залида унинг концертига тушдим. (У ҳам, мен ҳам ўша кунлари Белоруссия бўйлаб гастролда эдик.) Тўғриси, унинг катта қўшиқчилик санъатига тан бердим. Унинг ҳар бир қўшиғи юксак ақл билан йўғрилган. Ақл эса қалб ва хотира мулки!

Ўзбекистон халқ артисти ЭРКЛИ МАЛИКБОЕВА ҳикояси: Мен Ботир Зокиров билан 1958 йилдан 1974 йилга қадар турмуш қуриб, бирга яшадик. 1962 йилда кат-

та ўғлимиз Бахтиёр, 1965 йилда Баҳодир туғилди. Кўпинча болаларни ҳам гастролларга олиб борардик. Концерт тугаб, парда ёпилиши билан болалар чолғу асбобларига ёпишиб олишарди.

«Ира, булар жинни бўлганми?» — дерди Ботир кулиб. У ҳеч қачон болаларни уришмас, алдамас, уларга худди катталардек муомала қиларди. Болаларга расм чизишни ўргатди. Ҳатто уларга ўқиш учун китобларни ҳам танлаб берарди. Фарзандларимиз вояга етгач, уларнинг енгил йўлдан юришларига, ота ёрдами билан бирор нарсага эришишларига мутлақо йўл қўймади. «Нимаики яхши мақсадларинг, орзуларинг бўлса, фақат ўз кучларинг, билимларинг билан эришинглар. Таниш-билиш орқали кун кўрадиган одам омонат уйга ўхшайди. Сал шамолга ҳам қулаб кетиши мумкин. Мустақил, тўғри одамни тўфон ҳам йиқитолмайди», — дерди у.

Ботир Зокиров ўзига хос санъаткор ва шахс эди. У баъзан мен ишлайдиган Ҳамза номидаги Ўзбек Давлат (ҳозирги Ўзбекистон Миллий) Академик драма театрининг янги спектакларини келиб кўрарди. Яхши саҳна асаридан қувонарди. Ўртамиёна ва саёз спектакларни кўриб ранжирди. Айниқса, актёрларнинг саводсизлигидан кўпроқ қуюнарди.

У Москвада биринчи марта операция бўлиб ётганида радиодан Антуан де Сент-Экзюперининг «Кичик шаҳзода» асари инсценировкасини машҳур артист Мария

Бобонова ижросида эшитиб, қаттиқ ҳаяжонланган. Тузалиб Тошкентга қайтгач, бу машҳур эртак-қиссани ўзбек тилига таржима қилиб, ҳам инсценировка, ҳам режиссёрлик қилиб, радиоспектакль яратди. Мен кичик шаҳзода ролини ижро этдим. Кейин у Евгений Шварцнинг «Соя» асарини таржима қилди.

Ботир Зокиров умуминсоний қўшиқларни куйлаган хонанда. Ўз концертларидан ҳеч қачон кўнгли тўлмасди. Айниқса, баъзи раҳбарлар томонидан уюштириладиган концертларга борганида (аслида бундай концертларга жуда кам борарди) қаттиқ қийналарди.

«Улар пишиллаб овқат еяётганларида қўшиқ айтиш азоб!» — дерди хуноби ошиб.

У умрининг охирида яхши қўшиқлар, истеъдодли халқчил композиторлар йўқлигидан кўп қайғурарди. «Ялла» ансамбли репертуари уни доим ҳам қониқтирмасди.

Ундан иккита картина ёдгорлик қолди. «Ёлғизлик» деб номланган картинасини касалхонада ётганида чизган. «Кўча» картинасида ўзи туғилиб-ўсган Интизом кўчасини чизган. Қоронғулик. Гира-шира ёруғликда тор кўчанинг охиридаги болохонали уй кўриниб турибди. Болохонада ягона дераза. Дераза ортида ёниб турган чироқнинг ўткир шуълалари акс этган.

Назаримда, Ботирнинг чироғи ўчмаган. Унинг умри фарзандлари умрида, мерос қолган ўлмас қўшиқларида, чизган картиналарида давом этипти...

Ўзбекистон халқ артисти ТАМАРАХОНИМ:

Мени Ботиржон «она» деб чақирарди. У билан ҳамкорликда декадаларда, фестивалларда қўшиқлар ижро этганмиз. Унда нафақат қўшиқ айтиш таланти, балки сахнага чиқиши билан зални ўзига сеҳрлаб олиш қобилияти кучли эди. У қўшиқни образга кириб куйларди. Унинг ўртамиёна, саёз қўшиқлари йўқ ҳисоб. Бундай қўшиқларни айтмасди.

Ботир чинакам буюк санъаткор. Бунақаси қайтиб туғилмайди. У ўзбек халқининг катта қалбли фарзанди, юксак истеъдод ва маданият эгаси эди. Ботир кетиб, гўё Тошкент ҳам, Ўзбекистон ҳам ҳувиллаб қолганга ўхшайди...

Тўғриси айтиш керак, Ботирнинг эрта ҳаётдан кўз юмишига санъатни, эстрадани билмайдиган баъзи раҳбарлар ҳам сабабчи бўлдилар... Унинг истеъдоди етарлича баҳоланмади.

Ботир Зокиров алақачон халқимиз қалбидан чуқур жой олган улуғ санъаткор.

Ўлиmidан бир йил олдин, қиш пайти бизникига келди. Қиш. Қор чархпалак қилиб ёғяпти. Эшикни очсам, остонада кулиб турибди. Ҳаммаёғи қор. Қўлида бир даста чиройли гул.

— Осмондан тушдингми?

— Космосдан тушдим, — деди ҳазиллашиб.

Гулларга оппоқ қор қўнган. Назаримда, Ботир Зокиров ўлмаган-у, гулларга айланиб

қолганга ўхшайди. Аслида, унинг қўшиқлари гулдай хушбўй, гулдай чиройли...

АЙТИЛМАГАН ҲАҚИҚАТЛАР

*(Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист
Луиза ЗОКИРОВА ҳикояси)*

1 955 йили собиқ шўро даврида Венгрияда бўлиб ўтган Ўзбекистон санъати кунларида қатнашдик. Биринчи кунги концертда ҳиндча «Мечали» қўшиғини айтдик. Бу қўшиқ ўн кун ичида бутун Венгрияни қамраб олди. Гўё бутун мамлакат бизга жўр бўлгандек «Мечали»ни куйларди. Бундай қувончли воқеа кўп ижодий сафарларимизда юз берган.

Акам машҳур хонанда бўлиши билан бирга, сўзни юксак дид билан англайдиган шоир, мусиқани юракдан ҳис этадиган истеъдодли бастакор эди. Токи сўз билан мусиқа бирибирига мос тушмагунча ўзи ҳам қўшиқ айтмасди, менга ҳам рухсат этмасди. Сўз масаласида менга кўп танбеҳ берарди...

Бизни кўп марта тўйларга таклиф қилишган. Лекин бормаганмиз. Айниқса, юқори лавозимларда ишлайдиган баъзи раҳбарларнинг тўйига бормагани учун акамни ёмон кўришарди. Мукофотлардан маҳрум қилишарди. Тошкентда бўладиган концертларни ҳеч бир сабабсиз олиб ташлашарди. Ҳатто бир вазир: «Концертингни бир кунлик пулини икки баробар тўлайман!» деганда

Ботир акам қаттиқ ранжиб: «Сиз бугун борсиз, эртага йўқсиз. Бойлигингиз ҳам, мансабингиз ҳам сизга насиб этмайди. Лекин мен қўшиқларимга, санъатсевар мухлисларимга хиёнат қилмайман. Улар бебаҳо!» деб жавоб берди. Афсуски, бундай кўнгилсиз воқеалар унинг ҳаётида кўп марта бўлган.

Республика бўйлаб гастролларга чиққан имизда у қишлоқлардан талантларни изларди. Ёшлар билан, ота-оналари билан суҳбатлашарди. Лекин улар эстрада санъатини яхши тушуниб етмагани учун унинг таклифларига ҳадеганда рози бўлишавермасди.

* * *

Шўролар даврида хорижий эстрада оҳанглари ёзилган пластинкаларни топиш осон эмасди. Шу боис Ботир акам ҳар гал чет эл сафаридан бир нечта янги дискларни олиб келарди. Бир сафар у Париждан қайтишида Энрико Масиаснинг пластинкасини олиб келди ва менга унинг қўшиқларидан бири — «Мамлакатим қизи»ни қўйиб берди. Бундан қувончимнинг чеки йўқ эди! Унинг овозида шарқона, тўғрироғи, арабий ўзгача оҳанг бор эди.

Кейинчалик биз Энрико Масиаснинг ҳақиқий исмини билиб олдик — Гастон Гренассиа. У Жазоирнинг Константина шаҳридан экан. Гастоннинг отаси Сильван Гренассиа Шейк Раймонднинг машҳур оркестрида скрипкачи бўлган. 60-йилларнинг бошларида Сильван оиласи билан Францияга кўчиб кетади, у ерда ёш Энриконинг истеъдод қирралари очилади. Ботир Зо-

киров илк бор унинг «Мамлакатим қизи» қўшиғини 1967 йилнинг 7 ноябрь куни «Мовий гулхан»да ижро этди. Унинг ижроси бутун собиқ Иттифоқда ниҳоятда оммалашиб кетди.

* * *

Бир куни, Янги йил арафасида бизни махсус байрам кўрсатувига таклиф этишди. Дастур бошловчилари Жамшид Зокиров ва унинг рафиқаси Гавҳар эди. Ҳар ҳолда Янги йил — Ботир акам билан репертуаримиздаги энг яхши қўшиқларимизни куйлашга қарор қилдик. Ўша вақтларда телевидениеда ҳам махсус комиссия бўлиб, бизни эфирга чиқиш ёки чиқмаслигимизни улар ҳал қилар эди. Кейинчалик бизга сўзлаб беришларича, эртаси куни ўша комиссиянинг йиғилиши ўтказилиб, унда катта мансабдорлардан бири Зокировларни, Ботирдан бошлаб Жамшидгача ёқтирмаслигини ошкора равишда билдиради ва «биз уларни ортиқча мақтаб юбормаяпмизмикан?» дейди.

Ҳеч ким бу мансабдор тўрани қўлламади, лекин шунга қарамасдан у ўз хатти-ҳаракатларини давом эттирди — биз билан келишмасдан, Ботир акамнинг қўшиғини бир неча йилдан бери ижро этиб келаётган эски ашуласига алмаштирди, менинг ижромимни эса, умуман дастурдан олиб ташлади. Бу ўзгартиришлар нафсониятимизга қаттиқ тегди. Ботир акам ҳатто асаб зўриқишидан бетобланиб қолди. Мансабдорнинг сурбетларча ўзбошимчалиги ўзига қарши саъй-ҳаракатларга сабаб бўлди — биз телевидение-

даги чиқишларимизни тўхтатдик, концерт дастурларида қатнашишдан бош тортдик. Шундан сўнг мутасаддилар катта хатога йўл қўйганларини англашди, мансабдорни ишдан олишди, унинг ўрнига янги одамлар келишди, лекин биз ўзига хос «иш ташлаш»да давом этдик. Шу-шу мен экранда бошқа бирор марта ҳам кўринмадим.

* * *

Биз илк бор эронлик таниқли хонанда Гу-гушни тинглаганимизда ҳайратга тушганмиз! Ботир акам бирорта эронча ашулани ижро этишга қаттиқ қизиқиб қолди. Тез орада у эронлик, унча ҳам танилмаган бир қўшиқчи қамоқхонада ўз севгилисига атаб ёзган «Маро бебус» деб номланган ажойиб таронани топди. Аввалига қўшиқ биргина гитара яккажўрлигида янгради, Ботир акам томонидан сайқал берилиб, ижро этилгач, ўзгача тароват касб этди — ёрқинроқ ва наводорроқ янграй бошлади. Ботир акам «Маро бебус»га янгидан жон бахш этиб, уни ҳақиқий афсонага айлантирганида, мен акамни ўзим учун қайта кашф этганман. Йиллар ўтиб, бу тарона унинг учун жуда қадрли бўлиб қолди, лекин бу қўшиқни жуда кам куйлар, ҳар сафар уни юракдан чуқур ҳис этиш, унинг оламига сингиб кетиш учун ижросига узоқ тайёргарлик кўрар эди.

* * *

Биринчи мюзик-холл Москвада очилган, иккинчиси — Ленинградда, кейингиси Киевда, тўртинчи мюзик-холл эса Ботир Зокиров-

нинг ташаббуси билан 1972 йилда Тошкентда ташкил этилди. Тошкентда мюзик-холлнинг очилиши кўпчиликни ажаблантирган эди — бу ўша давр учун тараққиёт белгиси бўлганди. Ёдимда, ўзим ҳам биринчи бор акамнинг бу ғоясини эшитганимда, аввалига саросимада қолганман. Мюзик-холл?! Тошкентда-я? Ботир ака ўзида санъатнинг барча турларини ва янги йўналишларини жамлаб олувчи мюзик-холлнинг истиқболи ҳақида тўлқинланиб гапирганди. «У театрлаштирилган томошанинг худди ўзи бўлади, унда ҳамманинг ўз ўрни бўлади: солистлар, акробатлар, дорбозлар, қўғирчоқбозлар, қизиқчилар, мумтоз ижрочилар, замонавий эстрада ва опера қўшиқчилари...»

Ишонасизми, арзимаган икки ой ичида биз дастурни тайёрлаб бўлдик. Акам санокли кунларда ўз ёрдамчиси билан сценарий режасининг асосий ишланмаларини тугатди. Ботир акам ўзининг актёрлик, режиссёрлик, ташкилотчилик қобилиятларидан ташқари, бадий салоҳиятини ҳам намоён этди — унинг андозалари бўйича бош қаҳрамонларнинг бир қанча либослари тайёрланди. Мен репертуар ва ансамблни шакллантириш билан шуғулландим. Дастлаб «Мюзик-холл» жамоаси таркибига машҳур қўшиқчилар, цирк санъати артистлари, қўғирчоқбоз актёрлар, акробатлар, балет гуруҳи — жами 70 киши қабул қилинди.

Узоқ йиллар давомида биз билан бирга укаларим Навфал, Фаррух ва Равшан Зокировлар, таниқли хонандалар — Эсон Қандов,

Наталия Нурмухаммедова, Владимир Саркисянц, Лариса Кандалова, Юнус Тўраев, конференсье Маргарита Хонг ва Владимир Лапин, санъатнинг турли соҳалари бўйича артистлар: Андрей Петрович, Юрий Макарашвили, Александр Боленко, Андрей Рябинин, Евгений Вишнеvский, Инна Горлина, Галина Зокирова, Одил Камолхўжаев ва бошқа кўплаб санъаткорлар ижод қилишди.

Концерт дастурини шакллантириш учун Ботир ака ўша даврдаги энг эътибор қозонган сценарийчи-режиссёр Марк Анатольевич Захаровни ҳамда Москва сатира театрининг етакчи актёри Анатолий Александрович Ширвиндтни Тошкентга таклиф этди. Улар Ботир Зокировнинг мавжуд ғоялари асосида «Денгиз сайёҳи Синдбоднинг саргузаштлари» номли мюзикл дастурининг сценарийсини яратдилар. Мюзикл дастури 2 қисмдан иборат бўлди — «Шарқона бозор, ёхуд Шарқ эртаги» ва «Тошкентча тўй». Томошани ранг-баранг, ғала-ғовур Шарқ бозори манзараси очиб беради. Доиранинг тантанавор оҳанглари остида жонглёрлар, дорбозлар ва полвонлар ўз санъатларини намойиш этадилар.

Иккинчи бўлимда иштирок этиш учун меҳмон сифатида Владимир Высоцкий таклиф этилди. Володя Ботир аканинг яқин дўсти эди, Тошкентга келган пайтларида кўпинча унинг уйида меҳмон бўларди. У бизнинг «Мюзик холл»ни ёқтирар ва унинг концертларида тез-тез куйлаб турарди. Бундан ташқари, биз билан Ирина Понаровская,

«Поюшие гитары», «Ялла», «Наво» вокал-чолғу ансамллари, Шимолий Осетиянинг «Алан» ансамбли ва бошқа таниқди жамоалар чиқишарди.

* * *

«Мюзик-холл»нинг дастури республика Маданият ишлари вазирлиги, комиссия томонидан кўрилганида бошловчи бўйича масала кўтарилди — лойиҳага тажрибали ва салоҳиятли конференсье зарур эди. Бундан ташқари, вазирнинг талаби бўйича, у маҳаллий миллатдан бўлиши керак. Турли-туман номзодлар кўриб чиқилди, лекин Ботир акага маъқул келиш осон эмас. Тасдиқланганларнинг кўпчилиги унинг талабларига жавоб бера олмасдан лойиҳани тарк этишди.

Айрим бошловчилар билан Ботир ака бир неча ойлар давомида ишлаб кўрди. Охири оқибат вазир томонидан раққоса Малика Аҳмедованинг номзоди таклиф этилди. Ботир ака суҳбатлашув чоғида бошловчилик — улкан масъулият эканини, раққосалик салоҳиятининг ўзи камлик қилиши, мюзик-холл бошловчиси бутун дастурни мукамал билмоғи лозимлиги, чиқишлар орасидаги вақтда, тасодифий ноқулай ҳолатлар юзга келиб қолган пайтларда вазиятдан чиқиб кетишни уддалаши, ифодали шеър ўқишни эплаши, қўшиқ куйлай олиши, асосийси эса беназир нутққа эга бўлмоғи, маънодор ҳамда таъсирли сўзлаши шарт эканини айтиб огоҳлантирди. Малика буни уддалай

олишига ишонишини айтди, лекин орадан 3 ой ўтиб, бу иш қўлидан келмаслигини англаб етди. Ботир ака шунга ҳам қарамасдан сабр билан Маликага ёрдам берарди...

...Вақт ўтиб бораяпти, Москвадаги илк гастролларга жўнаш муддати яқинлашиб келмоқда. Шу орада кутилмаган ҳолат юз берди. Концертга бир кун қолганида вақтинчалик бошловчи бўлиб турган Маргарита Хонг бетобланиб қолди. Малика дастурни бошқаришга тайёр эмаслигини тан олди. Нима қилмоқ керак? Ботир аканинг ўша пайтдаги ҳолатини тасаввур ҳам этолмайсиз... Кечки пайт у менинг ёнимга келиб, вазиятдан чиқишга ёрдам беришимни сўради. Унинг айтган сўзларини унутмайман: «Луиза, сен жуда истеъдодлисан, буни удалайсан...» У менинг имкониятларимни ўзимдан кўра яхшироқ билган экан, чоғи, аввалига мен анчагина чўчидим, чунки бир кечада шунчалик катта дастурни ўрганиш осонми? Лекин Ботир аканинг бутун умиди мендан эканини тўла ҳис этгач, розилик беришга мажбур бўлдим.

* * *

«Офарин!» ҳайқириқлари остида ўтган биринчи концертлардан сўнг, Ботир ака икковимизнинг гўёки «иккинчи нафасимиз» очилиб кетди. Илк Москва гастролларимизда, табиийки, бизни энг яхши томоша майдонлари кутиб турарди, ёзги мавсумда эса ҳатто стадионлар ажратиб берилди. Бизни Москва Сатира театрига таклиф этишди, у

ерда биз муваффақият билан 30 та концерт бердик. Ўшанда биринчи бор бизнинг спектаклимизда Владимир Высоцкий ва Москванинг бошқа бир қанча таниқли артистлари иштирок этишди.

Илк концертимизни томоша қилиш учун москвалик барча машҳур санъаткорлар ташриф буюришди. Бизни Марк Захаров ва Петросян қанчалик илиқ муборакбод этганлари ҳамон ёдимда. Биринчи Москва мюзик-холлининг раҳбари Конников эса, ҳатто: «Тошкентда мюзик-холл ташкил этиш учун Ботир Зокиров бўлиш керак...», деб айтганди. У бизнинг артистларимиз, вокалчиларимиз, ижрочиларимизга қойил қолиб, Ботир аканинг шунчалик кучли ансамбль ташкил эта олганини қаҳрамонлик, дея эътироф этди. Бу ҳамманинг ҳайратига ва қувончига сабаб бўлди, албатта. Чунки ўша вақтга келиб Санкт-Петербургда мюзик-холли тарқалиб кетган, Киевдагиси эса инқироз ҳолатида эди.

Бизни энди Санкт-Петербургда кутиб турарди. Шаҳарнинг катта машҳур стадионида биз 10 та концерт бердик ва «Октябрьское» Катта залида 15 марта муваффақиятли томошалар кўрсатдик. Концертларда биз билан бирга ўша вақтда жуда машҳур бўлиб кетган «Поющие гитары» ансамбли ҳам концерт берган эди. Бизни «таклиф этилган бошқа машҳур артистларнинг концертларига қўшилиб томоша кўрсатишган», деб ўйламанг. Дастур давомида улар 3 мартадан ортиқ чиқишмас, қолган барча чиқишлар бизники эди.

Афсуски, ўзбек томошабини мюзикл дастурининг тўлиқ талқинини кўришга муваффақ бўла олмаган.

Ўша йиллари республикамизда бунчалик катта миқёсдаги томоша намойишини ўз саҳнасида таъминлаб бера оладиган бирорта ҳам театр ёки концерт зали йўқ эди. «Мюзик-холл» 1978 йилга қадар фаолият юритди. Шу беш йил жуда қизғин ўтди, биз бор кучимизни аямасдан ишлар эдик, охирги пайтларда эса имконимиздан ташқари ижод қилдик...

Вақт ўтиб, саҳна безаклари яроқсиз ҳолга келиб қолди, эскирган либосларни ҳам янгилаш керак эди, лекин бизга маблағ ажратилмасди. Ботир ака ҳатто Маданият ишлари вазирига ҳам мурожаат этди, лекин ҳеч қандай ёрдам ололмади. Мен доим акамнинг ёнида эдим ва унга қанчалик оғир бўлганига гувоҳ бўлганман.

Собиқ Иттифоқнинг масъулиятсизлик ва мунофиқлик авж олган даврларида акам ўзини ҳар ёққа уриб, санъатдаги ўз муносиб ўрнини эгаллашга интилди. Жамоанинг репетиция қилиши учун ўз саҳнаси йўқ, маошлар бир неча ойлар давомида тўланмас, либос тиктириш учун маблағлар етишмасди. Бизнинг концертларимиз давлатга катта даромадлар келтираётганига, матбуотда мақтовли эътирофлар билдирилаётганига қарамасдан, жамоа таназзулга қараб бораётган эди.

1978 йилда Иркутск шаҳрида Тошкент «мюзик-холли»нинг сўнгги концерти бўлиб ўтди. Ўтган йиллар давомида тўпланиб қолган кўплаб молиявий ва ташкилий масалаларнинг ечимсиз қолгани оқибатида 1979 йилда жамоа тугатилди. Тошкент «мюзик-холли» ёрқин, лекин қисқа муддатли саҳна ҳаётини яшаб ўтди, унинг фаолияти ўзбек мусиқа санъатида чуқур из қолдирди ва миллий эстрадани янги сифат даражасига кўтара олди.

* * *

70-йиллар охирлари тўхталиш даври бўлди. Кўплаб мусиқачилар пулсизлик туфайли оркестрни тарк этишди — бир йилда 10 ой мамлакат бўйлаб гастролларда юриш осон эмас эди. Ботир аканинг касаллиги ҳам ўз таъсирини кўрсатмай қолмади (18 ёшидан бошлаб сил касаллиги хуружлари уни таъқиб қила бошлаган эди). Ботир ака соғайганидан сўнг раҳбар сифатида оркестрдаги чолғучилар сонини камайтириб, ўзининг якка ижросига кўпроқ ўрин ажратди. Шу тариқа ритм-гуруҳ ташкил топиб, унинг таркиби зарбли созлар, контрабас, гитара ва тўртта скрипкадан иборат бўлди. Биз ўз репертуаримизни қайта кўриб чиқдик, уни янгиладик, ўзгартиришлар киритдик ва янги дастур билан Иттифоқ бўйлаб гастролларга йўл олдик.

* * *

1970 йилларнинг ўрталари Ботир аканинг ижодида улкан юксалиш йили бўлди.

«Мюзик-холл» тугатилганидан сўнг у эстрада фаолиятидан ташқари, драматургия, режиссёрлик, театр санъати ҳамда бадиий таржима билан шуғуллана бошлади. Унинг театр соҳасидаги биринчи тажрибаси Икром Акбаровнинг «Сўғд элининг қоплони» операсига ёзган либреттоси бўлди. Ботир ака театрдан ташқари, рангтасвир билан ҳам шуғулланди — унинг юзлаб қаламсуратлари, портрет, рангтасвир натюрмортлари ва пейзажлар, йўл чизгилари ва ўртоқлик ҳазил суратлари сақланиб қолган. Унинг эски касали хуруж қилганида, шифокорлар Ботир акага концертларни тўхтатиб туришни маслаҳат беришди ва у вақтни бекор кетказмаслик учун ўзининг дастлабки ёзган шеърларини нашрга тайёрлади, болалар журналлари учун туркум эртақлар ёзди.

Евгений Шварцнинг «Соя», Антуан де Сент-Экзюперининг «Кичкина шаҳзода» асарларининг ўзбек тилидаги таржималари унинг қаламига мансуб. 60-йилларда Ботир ака ўзининг биринчи турмуш ўртоғи Эркили Маликбоева билан бу мажозий руҳдаги эртақни Республика радиосида қўйган эди. Кичик шаҳзода тимсолини унинг рафиқаси яратган, Баобаб, Тулки, Мунажжим роллари матнларини эса Ботир аканинг ўзи ўқиган.

Ботир ака «Ялла» вокал-чолғу ансамбли қўшиқлари учун шеърлар ёзишга ҳам улгурар эди. У, айниқса, ўзининг ўзбек тилида ёзган биринчи шеъри — «Лайли» билан жуда фахрланарди, кейинчалик у «Ялла»нинг репертуаридаги қўшиққа айланди. У машҳур

шоир ва бастакорлардан Туроб Тўла ва Икром Акбаров билан ишлашга муяссар бўлди. Бу ижодий ҳамкорлик бизнинг эстрадамизга «Раъно», «Газли», «Лирик вальс», «Қайдасан» каби ажойиб тароналарни тухфа этди.

* * *

Ботир ака ижодкор шахс эди, у мунтазам равишда нималарнидир ўйлаб топар ва сон-саноксиз ёндафтарчаларига ёзиб юрарди. 80-йилларнинг бошларида бетобланиб қолишидан олдинроқ, у янги лойиҳани режалаштирди, унда хонанда ва бошловчи сифатида мен чиқишим керак эди: акам мени яна катта эстрадада кўргиси келганди. Лекин 1984 йилнинг охирида унинг саломатлиги кескин ёмонлашди, муолажалар бу сафар самара бермади. Ботир ака дунёдан кўз юмишни хоҳламасди, у ҳаётни ниҳоятда севар эди, охирги кунларига қадар ижод қилди... Акамнинг ўлими мен учун ҳақиқий фожиа бўлди... Менинг ҳаётим ҳам тўхтаб қолгандай эди, гўё. Қайсидир маънода шундай ҳам бўлди — Ботир аканинг вафоти билан менинг ижодий ҳаётим ҳам, эстрададаги бутун бир давр ҳам якун топди.

Ҳеч кимга сир эмаски, Ботир акани мамлакатимизнинг ҳар бир гўшасида ва хорижда ҳам яхши танишади. У ҳақда жуда кўп ёзишди, махсус радио ва телекўрсатувлар тайёрланди, бир қанча фильмлар тасвирга олинди, лекин менинг назаримда, «ўзбек эстрадаси булбули»нинг кўп қиррали истеъдоди ҳақидаги асосий сўз ҳали айтилмагандай...

Яна бир афсус билан эслайман: собиқ Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети Котибининг нотўғри кўрсатмаси билан «Мюзик-холл» барҳам топди. Ўшанда акам яна жуда қаттиқ касал бўлиб қолди. Кейин унга иш беришмади. Ўйлаб кўринг, Ботир Зокировга-я! Хуллас... Бошқа иложимиз йўқ! Сиёсат билан санъат ҳеч қачон чиқишмаган...

Вафотидан бир кун олдин касалхонага кўргани бордим. «Жуда чарчаб кетдим», — деди у ҳорғин товушда. Бу унинг умрида биринчи марта афсус билан гапириши эди.

Суҳбатдош: М. Шукурзода

Машҳур хонанда Иосиф КОБЗОН: Ботир мен учун туғишгандек қадрдон эди. У эстрадада ўзининг юксак ва ўлмас мактабини яратган санъаткор. Ва унинг буюк санъати олдида ҳамиша таъзим қиламан. Унинг ҳаётдан эрта кетиши ҳаммамиз учун жуда қайғули.

Санъаткорнинг раҳматли ўғли Бахтиёр ЗОКИРОВ: Мен отам билан режиссёр Элёр Эшмуҳамедовнинг «Даҳонинг ёшлиги» бадий фильмида суратга тушдим. Мен ёш Ибн Сино ролини, отам унинг отаси Абу Абдуллоҳ ролини ижро этдик. Шу фильмда Абу Абдуллоҳнинг ўлими саҳнаси бор. Яъни отаси ўлими олдидан касал бўлиб ётганда Ибн Сино унинг юрагини массаж қилиши керак. Шу саҳна қайта-қайта суратга олинса ҳам режиссёрга ёқмади. У: «Ҳақиқий массаж

қил», деб жиддий туриб олди. Отамни қаттиқ массаж қилиб бўлмас, чунки юраги атрофидан бир неча қовурғаси йўқ эди. Отам ҳам: «Режиссёрнинг айтганини қилгин», деди. Иложсиз эдим... Отам тишларини тишларига қўйиб чидадилар. У киши санъатнинг чинакам фидойиси эди. Отам яратган санъат мени ҳамиша ҳайратга солган. Отамга ҳавас қилиб киноактёр бўлдим...

Ўғли Баҳодир ЗОКИРОВ: Отам менинг ҳаётдаги идеалим. Охирги марта касалхонада ётганларида деярли ҳар куни ёнларида эдим. Жон бераётганларида қўлларини ушладим. Сўнгги марта пичирлаб: «Сизларни ташлаб кетаман», дедилар. Бу отамнинг охирги сўзлари эди. У киши жисман бизни ташлаб кетган бўлсалар ҳам руҳан ҳар куни, ҳар дақиқада биз билан бирга...

Рафиқаси Галина ЗОКИРОВА: Ботир Каримович самимий инсон, чин дўст эди. Мен 1974 йил республика хореография билим юртини тугатиб, у киши раҳбарлик қилаётган «Мюзик-холл»га ишга келдим. Бир-биримизга кўнгилларимиз тўғри келди шекилли, турмуш қурдик. 1976 йили қизимиз Рахшона туғилди. Кейин мен саҳнага чиқмай қўйдим. Чунки Ботир Зокировнинг санъати олдида ўз «баҳоим»ни билдим. Мен унга фақат яхши аёл бўлишим мумкинлигини англадим. Қўлимдан келгунча бунга ҳаракат қилдим... Охирги марта икки ой касалхонада ёнида бўлдим. Умри қисқа экан. Тақдирга тан

беришдан бошқа иложимиз йўқ. Мен шундай буюк санъаткорнинг ҳаётдан кўз юмганига ҳали-ҳануз ишонмайман, У ўлмаган, у тирик...

Файзулла ХЎЖАЕВ (киносценарист):

Ботир Зокиров билан узоқ йиллардан буён яқин дўст эдик. Москвада касалхонада бир сафар Совет Иттифоқи Қаҳрамони, машҳур синовчи-учувчи Сергей Николаевич Анохин билан бир палатада ётиб даволанган. У Юрий Гагариннинг устози эди. Шу сабабли Ботирни жуда кўп космонавтлар яқиндан танишарди. Даволаниб бўлгач, икки буюк инсон икки томонга — бири самога, бири қадрдон саҳнасига парвоз қилдилар. Мен шу воқеадан сўнг Ботир Зокиров ҳақида 1967 йили «Учиш синови» номли икки қисмдан иборат ҳужжатли фильм учун сценарий ёзиб, «Ўзбеккинохроника»га топширдим. Лекин фильм студия раҳбарларининг айби билан суратга олинмади. Чунки улар Ботирнинг тузалиб, қайта қўшиқ айтишига ишонишмаган эдилар.

Машҳур рус актёри Михаил УЛЬЯНОВ:

Мен Ботир Зокиров концертини ҳузур қилиб тингладим. Эҳтимол, бу ҳаётимдаги энг унутилмас концертдир. У шунчалар буюк санъаткорки, назаримда, эстрадани яна бир поғона юксакликка кўтарган. Шунинг учун ҳам унинг санъати умрбоқий.

Ўзбекистон халқ артисти Гавҳар ЗОКИ-РОВА: Акамизнинг катта санъаткор, улуғ инсон эканлигини вафотидан сўнг янада чуқур ва теранроқ билдик. Афсус!.. Ҳаёт-лигимизда ҳамиша ҳам бир-биримизнинг қадримизга етавермас эканмиз. Начора?.. Ботир акам ҳаммамизга бирдек меҳрибон, жонкуяр эди. Биз у кишидан кўп яхши фазилатларни, айниқса, санъатга содиқликни, фидойиликни ва ўзлигимизни топишни ўргандик. Акам биргина «Мюзик-холл»ни тузиш учун тўққиз йил идорама-идора, хонама-хона югурган. Келажакда уни эстрада театрига айлантирмоқчи эди. Афсуски, бўлмади... Акамиз ҳақиқатни, тўғри сўзни кишининг юзига шартта-шартта айтарди. У кишининг бу одати, айниқса, юқоридаги баъзи раҳбарларга ёқмагани учун вафот этганларида газеталарга тузукроқ таъзиянома беришга ҳам рухсат этишмади. Ҳатто акамнинг жасадини касалхонадан уйга олиб келганимизда, ўша даврдаги раҳбар опалардан иккитаси келиб: «Тезроқ дафн қилишимиз керак», деган. Нега ва нима учунлигини ҳозиргача тушунмаймиз. Ҳақиқатни айтган кишига шунчалар жабр-ситам қилиш мумкинми?.. Хаёлимда Ботир акам концерт бериш учун узоқ гастролга кетган-у, ҳадемай қайтиб келадиганга ўхшайди.

Болаларни жуда яхши кўрарди. Меҳмонга келганида болалар билан ўйинга киришиб кетарди. Ўзи ҳам боладай беғубор, тоза қалб, юз-кўзларидан нур ёғилиб турарди. Илоё, охиратлари обод бўлсин!

Раҳматли ёзувчи ва кинорежиссёр Учқун НАЗАРОВ: Ботир билан болаликдан бирга ўсганман. У турмуш ўртоғим, мусиқашунос Дилбар Рашидова билан ҳам яқин дўст эди. Дилбар унинг пластинкаларига сўзбоши ёзган. Хуллас, биз у билан оилавий дўст эдик. 1984 йилнинг айна баҳори эди. Ботир, Фаррух билан бирга ТошГРЭС томондаги дала-ларга айлангани чиқиб кетдик. Илгарилариям бу жойларга келиб турардик. Ўрикзор бир чорбоғни танладик. Дарахтлар оппоқ гулга бурканган. Тикилиб тўймайдиган манзара. Айниқса, Ботир бу манзарани кўриб ҳаяжонланиб кетди.

— Бир қўшиқ айтмайсанми, Ботир. Кўп бўлди овозингни эшитмаганимизга, — дедим унинг офтобдай чарақлаб кетган кўзларига тикилиб.

Фаррух ҳам менинг сўзларимни тасдиқлагандек акасига умидвор тикилди.

Ботир бир зум жим бўлиб қолди. Сўнг гуруч ювилган тоғорачани олиб, кўм-кўк майсазорга ўтириб, тоғорачани тиззасига тўнтариб ўзича «куй» чалиб, кутилмаганда «Қаро кўзим»ни бошлаб юборди:

*Қаро кўзум келу мардумлиғ эмди фан қилғил,
Кўзум қаросида мардум киби ватан қилғил...*

Мен ҳам, Фаррух ҳам ҳайратдан қотиб қолдик. Чунки биз унинг биринчи марта классик қўшиқ айтишини эшитишимиз эди. Шунда билдимки, у фақат эстрада эмас, бал-

ки халқ ва мумтоз қўшиқларнинг ҳам моҳир ижрочиси экан. Бундай қўшиқларни сахнада айтмаганлигининг боиси, отасига ва унинг санъатига бўлган юксак ҳурмати эди. Вужуд-вужудига сингиб кетган отаси овозини, бетакрор қўшиқларини бузиб қўйишдан қўрқар экан...

Бир маҳал қарасак, атрофимизни одамлар ўраб олишибди. Кейин Ботир қўшиқни тугатди. Одамлар илтимос қилса ҳам айтмади. Хижолат бўлиб одамлардан узр сўради. Бу Ботирнинг мен эшитган сўнгги қўшиғи, сўнгги овози эди...

Шоир **Туроб Тўла** ҳам санъаткорнинг ярим асрлик тўйига атаб қутлов ёзмоқчи эди. Афсус! Қўллари қалтираб, қалби титраб: «Ботир Зокиров тобути устида» деб марсия ёзди:

*Қўшиқни ўлдириб бўлмас, дейдилар,
Қўшиқни ўлдириб бўлмайди, бу — ҳақ!
Не учун бўлмасин кўлоб гийдалар,
Наҳотки инсонга ўлим муҳаққақ.*

*Йўқ, у ўлгани йўқ, қўшиқ айтмоқда,
Қўшиқ айтмоқда у, ёниб-ўртаниб.
У бу он энг баланг авждан қайтмоқда,
Ватани, халқининг меҳрига қониб!..*

Тожикистон халқ артисти Жўрабек МУРОДОВ: Улуғ санъаткор Ботир Зокиров нафақат ўзбек халқининг, балки тожик халқининг ҳам азиз фарзанди, севимли хо-

нандасидир. У шарқимизни умрбод ёниб куйлаган бетакрор қўшиқчи. Жаҳоннинг кўпгина мамлакатларига гастролларга борганимда унинг тўғрисида ҳамон қизиқиб сўрашади. Бу ҳамма санъаткорларга ҳам насиб этавермайдиган бахт. Ботир Зокиров бизга шарқона куйлашни, қўшиқ маданиятини ва буюк дўстликни мерос қолдирди. Унинг руҳи олдида санъатимиз ва маданиятларимизга асло гард юқтирмайлик.

Ўзбекистон халқ шоираси **Ойдин Ҳожиева** ҳам унинг порлоқ хотирасига атаб «Куйчига гулчамбар» дея дардли мисралар битишни сира-сира ўйламаган эди.

*Йўқ, йўқ, ухлаб қолди бунда нафосат,
Уйғотмоққа шошар юртим гуллари,
Саҳнада тургандай жилмайиб, хушбахт
Баҳорга узатар ҳозир... қўларин...*

*Унинг сўзларидан гул унган фақат,
Орзулари ғунчалаб, чўллар гуллаган.
У кирган даврада — хаёл ва ҳайрат,
У халқ санъатини гулга белаган...*

«СИЗНИ ТИНГЛАШ – ҲАМИША БАХТ!»

Ботир Зокиров номига келган юзлаб, минглаб мактублардан айримларигина сақланиб қолган.

«Ҳурматли Ботир Зокиров!

Тақдир сизга дилбар овозингиз учун яна минг йил умр берсин. Сиз эстрада санъати-

нинг энг яхши ва истеъдодли хонандалардан бирисиз.

Сиз куйлаган «Араб тангоси» мени ҳаминша ҳайрат ва ҳаяжонга солади. Бу қўшиқ минглаб тингловчиларни шундай ҳолатга солишига ишонаман.

Сиз Шарқни ёниб куйлайсиз. Катта раҳмат!

Ник. Абхазович КОБУЛАДЗЕ
Гурзия, 1967 йил».

«Польшадан алангали салом!

Ушбу мактубни польшалик муаллима Галина Йосифовнадан деб билгайсиз.

Ўтган йили Ўзбекистонга саёҳатга бордим. «Дўстлик» меҳмонхонасида турдим. Кейин Самарқанд, Бухоро тарихий шаҳарларида бўлдим. Умуман, қалби очик, сахий ўзбек халқини яхши кўриб қолдим. Кўп одамлардан Сиз ҳақингизда сўрадим. Улар ўз хонандасини яхши билишар экан, фахрланиб, ҳаяжон билан сиз ҳақингизда сўзлаб беришди. Афсуски, қўшиқларингиз ёзилган пластинкаларни излаб, бирор дўкондан тополмадим. Ноилож «Ўзбек халқ қўшиқлари» ёзилган бошқа пластинка олдим. Уларни граммофонга қўйиб тез-тез эшитаман. Ва ҳар гал эшитганимда Ўзбекистонни, Сизни кўргандай, тинглагандай бўламан. Сизни тинглаш эса — бахт!

Ҳурмат билан Галина.
1975 йил 22 январь».

«Салом, азиз Инсон!

Сизни безовта қилаётганим учун минг бора узр. Мен 1964 йил ўзбек йигитига турмушга чиқиб, бир неча йил Каттақўрғон шаҳрида яшадим. Сизнинг сеҳрли овозингизни илк бор ўша ерда эшитдим. Ва бир умрга унинг шайдоси бўлиб қолдим. Турмуш ўртоғим билан қанча изламайлик, пластинкаларингизни тополмадик...

Ҳозир Украинада яшаяпмиз. Сизни, Ўзбекистонни унутишнинг ҳеч бир иложи йўқ. Иккита фарзандимиз бор. Бирининг исми Ботир, иккинчиси Зокир. Фарзандларингиздек ажойиб инсон бўлишларини истаيمان.

Агар сизга малол келмаса, битта пластинкангизга дастхат ёзиб юборсангиз. Ахир Сизнинг дилбар ва ёқимли овозингизни эшитиш бизлар учун байрам.

Р. Шарипова,
Украина, Житомир вилояти».

«АКАМ – ИЖОДИЙ ВИҶДОНИМ»

(Ўзбекистон халқ артисти Фаррух ЗОКИРОВ хотираларидан)

— **З**окировлар сулоласининг оиласида дунёга келганим, бу — бахтим. Отам опера хонандаси — баритон, Ўзбекистон халқ артисти Карим Зокиров, Алишер Навоий номидаги Давлат Академик катта театрида фаолият юритган. Онам Шохиста Саидова миллий кўшиқлар иж-

рочиси сифатида танилган. Кейинчалик Муқимий номидаги Ўзбек Давлат мусиқали драма театрининг солисти бўлган. 1936 йили ёш хонандалар гуруҳини Москва Консерваториясига ўқишга юборишган. Ўша ерда, аниқроғи, 1936 йилнинг 26 апрелида Ботир Зокиров дунёга келган. Оилада беш ўғил, бир қизмиз. Меҳмондўст оилада дунёга келганмиз, хонадонимизда доим ижодий муҳит ҳукмрон эди, ўз даврининг етук санъаткорлари қадами узилмасди. Болалигимизда отамнинг тез-тез Алишер Навоий номидаги Давлат Академик катта театрига олиб бориши анъанага айланганди. Ботир акам Италия операсига ошиқ бўлган, кўпгина арияларни ёддан биларди. Онам эса бизни Муқимий номидаги Ўзбек Давлат мусиқали драма театрига олиб борарди. «Фарҳод ва Ширин», «Лайли ва Мажнун» каби мусиқали спектаклларни кўриб улғайганмиз. Ботир акам ижодининг пойдевори «Лайли ва Мажнун» асари асосига қурилганди, ҳатто ўзини Мажнундек ҳис қиларди. Болалиқдан ижод билан «касалланганмиз», десам муболафа бўлмайди. Бошқа ака-укаларга нисбатан қизиқувчан бўлганим боис ҳеч бир ижобий мулоқотни ўтказиб юбормасдим. Бу албатта, ёқимли жараён эди.

* * *

— 1958 йили Ботир Зокиров профессионал эстрада оркестри тузиш ҳақида бош қотиради. У нимага қўл урмасин, доим охирига етказмай қўймаган. Оркестр Александр

Двоскин раҳбарлигидаги эстрада ансамбли асосига қурилганди. Биринчи бадий раҳбар Шариф Рамазонов, дирижёр Александр Двоскин бўлди. Сўнг Ботир Зокировнинг ташаббуси билан Тошкентга машҳур бастакор Ян Френкель чақиртирилган. Ва у эстрада оркестрининг мусиқа раҳбари, кўшиқлар сайқалловчисига айланган. Ботир Зокиров эстрада оркестрида яккахон хонанда эди. Онамга «Нега акам мени оркестрига ишга олмайди?», деб шикоят қилардим. Ботир акам қариндошларига нисбатан жуда талабчан эди. У киши «Оркестрда куйлаш учун профессионал даражадаги билим керак. Бунинг учун аввал ўқиш зарур», дерди. Очиги, ўша вақтда Ботир акамдан хафа бўлганман. Лекин тўғри йўл тутганига кейин тушундим. Мен, укаларим Жамшид ва Равшан Зокировлар санъатда озми-кўпми ютуққа эришган бўлсак, бари бош танқидчи ҳамда маслаҳатгўйимиз Ботир акамнинг талабчанлиги, танбехлари сабаб.

Ёш ижодкор сифатида ҳавас билан куй басталай бошлаганман. Албатта, илк уринишларим кўнгилдагидек чиқмаган. Акам «Изланишда давом эт», дерди. 1970 йил «Мажнунтол» кўшиғини басталаганимдан бир йил ўтиб, акам «Ука, шу кўшиғингни куйласам майлими?» деб рухсат сўраганида бошим осмонга етган. Боиси, бу — акамнинг камтарона ижодимга берган юксак баҳоси ва эътирофи эди. Ўша вақтдаги севинчимни сўз билан ифода этиб беролмайман. Шу боис бу кўшиқ мен учун қадрли.

Ҳозирги Ўзбекистон Давлат консерваториясининг хор-дирижёрлиги факультетида ўқиганим боис йўлланма билан Москва Консерваториясига бордим. Шунда Ботир акамнинг «Бу йўналишга ҳужжат топширсанг, жиддий тайёргарлик кўришинг керак. Ўйлаб кўр!» деган маслаҳати ва «Овоз имкониятим тўғри келмайди» деган кўрқув ҳисси билан Тошкентга қайтганман...

Бир сафар акамнинг дўсти машҳур санъаткор Владимир Высоцкий муз саройида концерт бергани келган. Шунда акам дўстига «Ҳамма томошабинни олиб қўйдингиз-ку», деб ҳазиллашганида, «Концертимдан сўнг сизнинг дастурингизда ҳам иштирок этман», деган. Ва сўзининг устидан чиққан. Володя Тошкентга келганида доим Ботир Зокировнинг уйида меҳмон бўларди. Афсуски, моддий муаммолар боис гуруҳ тарқатилади. Шунда «Ботир ака, ташкилий ишлар сизни толиқтириб қўйди. Ижодий имкониятларимизни бирлаштириб, бирга ишласак ва «Ялла» ансамблига янги ҳаёт бахш этсак» деган таклифни берганимда ўйлаб кўриб, рози бўлди. Ва гастроллар, оиладан деярли ортмайдиган ака-ука янада бир-биримизга яқинлашдик. Катта акамнинг тажрибаси, маҳорати ижодимизда янги-янги саҳифалар очди.

* * *

— Ижодимиз изга туша бошлаганида, 1984 йилнинг охирларида маслаҳатгўйимиз Ботир акамнинг соғлиги кескин оғирлашди. Шифокорлар жигар циррозининг охирги

босқичи, дея ташхис қўйишди. Бу гал давланиш самара бермади. 1983 йилда Тошкент тўйига бағишланган концертда шифокорлар назорати билан бўлса-да, саҳнага чиққан. Иродаси метиндек эди. Шифохонада офир аҳволда ётганида «Водиллик келин» фильми учун жиянимиз Наргиз Зокирова «Не забывай» қўшиғини куйлаганди. Луиза опам «Ака, эшитиб кўрингчи», деб қулоқчинни Ботир акамга тутди. Кўзини юмиб охиригача эшитди-да, кўзи ёшланиб «Луиза, эътибор қилинса, қизинг истеъдодли санъаткор бўлади», деб оқ фотиҳа берганди.

Ёдимда, Ботир акам шифохонада ётганида «Гастролларингга боравер, ҳаммаси зўр бўлади!», деб дадил гапирганига ишониб, ижодий сафарга кетганимдан ҳали-ҳануз афсус қиламан. Акам Жамшид ва келинойим Галина опанинг қўлида жон берган. Охириги дақиқаларда ёнида бўлолмаганим армон бўлиб қолди...

Ботир акамнинг вафотидан сўнг кундалигидан сўнгги ёзган «Лайли» шеъри чиқиб қолди. Бир йил кўнглимдагидек қилиб ёзолмай, «Акам қабул қилган бўлармиди?» деган савол билан юрдим. Кунларнинг бирида кутилмаганда илҳом келиб, бир лаҳзада ёзгандим. Ботир Зокиров ижодий виждоним, деса янглишмайман.

«ТОПИБ БЕР, ДЕБ ОЙГА ЁЛВОРДИМ»

(Хотиранинг барҳаёт бекатлари)

Ўзбек мусиқа санъати улкан дарёлар, йирик ирмоқлар мудом оқиб турадиган баҳайбат ва гўзал уммонга ўхшайди. Бу барҳаёт мусиқа уммони бағрига ҳар бир машҳур санъаткор (фақат ва албатта, истеъдодли санъаткор) ўзининг бетакрор наволари, ҳеч кимга ўхшамаган сеҳрли овози, тегран оҳанглари билан етиб бориши мумкин. Афсуски, бу бебаҳо уммонга етиб бориш ҳамма ҳофизу хонандаларга ҳам насиб этавермайди...

Мусиқа уммонимизнинг янада юксалишига, янада жозибадор бўлишига, жаҳон саҳналарида мардонавор янграшига катта ҳисса қўшган улкан санъаткорлардан бири, ўзбек эстрада санъати асосчиси, Ўзбекистон халқ артисти Ботир Зокиров эди.

Ҳамиша биринчиларга қийин бўлган. Ботир Зокиров санъатда анча мураккаб, ҳали халқимизга нотаниш бўлган эстрада жанри йўлини танлади. Бу йўл ниҳоятда машаққатли, оғир ва тўсиқлари кўп эканлигини у яхши биларди. Унинг ҳаёт ва ижод йўли ҳеч қачон силлиқ кечмади. Ёшлигидан жуда оғир хасталикка чалинди. Лекин у танасидаги дардни дардли қўшиқлар билан енгди, бетакрор рангларга ошно бўлиб, маҳзун манзаралар яратди, ўзига хос дилбар ҳикоялар ёзди, таржима билан шуғулланди.

Уларнинг барчасида муваффақият қозониш хасталик билан олишаётган санъаткор учун жуда қийин ва оғир эди. Мустаҳкам ирода эгаси, ақл ва талантини юксак маданият билан уйғунлаштира олган жасоратли инсон Ботир Зокиров ўзбек мусиқа санъатида ўзининг муборак ва қутлуғ изларини қолдиришга улгурди.

Асло у сиёсий қўшиқлар, собиқ Шўро тузумини мадҳ этувчи ашулалар айтмади. Кўпроқ муҳаббат ҳақида, ҳаётнинг қувонч ва изтироблари ҳақида куйлади.

Катта қалб, ёниқ эҳтирос ва дилбар овози билан қўшиқ осмонида ўзининг порлоқ юлдузлари сувратларини чизиб кетди у. Бу жозибадор юлдузлар ҳамон унинг мингминглаб мухлислари қалбида чарақлаб нур сочиб турибди. Бу мухлислар ҳам соғинч, армон билан унинг қўшиғига жўр бўладилар:

*Хаёлимга бўлдинг узун кун,
Сени излаб қирғоққа бордим.
Оч тўлқинлар пишқирган тунда,
Топиб бер, деб ойга ёлвордим...*

*Кеча жимжит, ёлғиз тўлқинлар
Пишқиради билмай тинимни.
Ҳийлагар ой, сеҳргар дилбар,
Солиб қўйдинг ёдимга кимни!..*

Ботир Зокиров ҳаёт бўлганида бу йил 80 ёшга тўларди. Афсуски, ҳаминша ўлим ҳақ бўлиб чиқади. Гарчи Ботир Зокиров 49 ёши-

да ҳаётдан кўз юмган бўлса-да, унинг дардли овозини ҳар гал эшитганингда гўё руҳингга янги жозоба, янги оҳанг ташриф буюради. Ҳали бу барҳаёт қўшиқлар қанча-қанча авлодлар қалбида ўз юлдузларини чизишига асло-асло шубҳа йўқ.

Ўттиз йилки, унинг ўтли қўшиқларини ҳамон соғиниб яшаймиз.

Ўттиз йилки, унинг бетакрор овози ҳамон юракларда гулхан ёқади.

Ўттиз йилки, унинг боқий қўшиқларига жўровоз бўламиз: «Тоғиб бер, деб ойга ёлвордим».

«БИНАФША ҲИДЛАНГ, АМАКИ!»

Узбекистон халқ ёзувчиси Шукур Холмирзаевнинг ушбу номдаги эссесидан олинган айрим парчаларни мамнуният билан ҳавола этмоқчимиз.

* * *

— Телефон жиринглашидан уйғониб кетдим. Залда — диванда ётиб қолган эканман, ўрнимдан тура солиб қандилни ёқдим. Шу бўйи шкаф устидаги (туғилган кунимда Умарбеков совға қилган) соатга қараб олдим. Тўрт ярим...

Табийй, жаҳлим чиққан: ким у — шундай пайтда безовта қилган? Қишлоқдан бўлмасайди: тинчлик бўлсин-да... Шундай хаёллар ила бориб, телефон дастагини кўтардим. Ғализ гап эшитилди:

— Ботир Зокиров кетди.

— Нима? Ким...сан ўзинг?

— Ман — Андрей Бородин. Батир умер.

— Спаси... — Давомини айтолмадим: шунақа пайтда хабарчига раҳмат айтиш керакми? Ақдим етмади. Дудуқланиб: — Я понял. Тушундим. Қачон? — деб сўрадим.

— Недавно должно быть. Мангаям телефон қилишди.

«Санга нега телефон қилишаркан? Ботир билан нима алоқанг бор эди?» дея ғашлик билан кўнгилдан кечирдим; алоқаси бордир, албатта. Мен Ботирнинг кимлар билан улфатчилик қилишини кузатиб юрибманми?

Бироқ шунақа ўйладим: уни — Ботирни машҳур ёзувчи Сергей Бородиннинг ўғлидан қизғандим шекилли.

Трубкани жойига қўйдим. Қалтираб, нима қилишни билмай турганимда, ётоғидан хотиним кўзини уқалаб, пешонаси тиришиб чиқиб келди.

— Тинчликми? Ким у?

— Ботир ўлибди, — дедим.

— Вай-й. — Саида туриб қолди. Лаблари қийшайиб, ияги титради. Залга кириб, диванга ўтирди.

— Нима қилай, хотин?

— Учқун акалар билишармикан?

— А-а. Тўғри айтасан. — Дарҳол Учқун Назаровнинг телефон рақамини тердим. Бир пастдан кейин Дилбар янганинг хотиржам овози эшитилди:

— Эшитаман. Ким бу?

— Янга менман. Шукур. Ботир Зокиров ўлибди... Янга эшитяпсизми?

Янгадан жавоб йўқ эди. Кейин гўшакдан тинг-тинг этган товуш эшитила бошлади.

Ҳайрон бўлиб қолдим. Сўнг яна улар номерини термоқчи бўлувдим, аппаратнинг ўзи тагин жаранглаб кетди. Учқун Назаров экан.

– Шукур? Шунақа бўптими? Қачон?

– Менгаям телефон қилишди...

– Ўн минутдан кейин пастга тушиб, Жуковскийга чиқиб туринг. Биз Умиджон билан борамиз.

– Хўп.

Кейин билсам, Учқун Назаров азбаройи ҳаяжонланиб кетгани боис машинасини бошқара олмаслигини тусмоллаб, ўғлини ёнига олган экан. Дилбар янга эса бу шум хабарни эшитиб, карахт бўлиб қолган, кейин трубкани қўлидан тушуриб юборган экан.

* * *

Ботир Зокировнинг бизга муносабати ҳақида... Муносабати, кўриб турибсиз – самимий ва ўзаро... «фойдали» эди, дейишга журъат этаман. Аввало, «самимийлиги» ҳақида: Ботир Зокиров оламга машҳур санъаткор (у Франциянинг оламшумул «Олимпия» эстрада концерт зали саҳнасига икки марта чиқишга мажбур этилган сеvimли хонандамиз эди! Собиқ СССР ҳудудида ис-талган шаҳарда) ойлаб концерт бера олар, эшитувчилар эса яна талаб қилишар эди! Масалан, машҳур санъат шаҳри ҳисобланмиш Ленинградда ҳам шундай бўлганди.

...Ҳа, оламга машҳур эса-да, масалан, бизникига бемалол кириб келар, менинг

кўпчилик ўртоқларни фамилияси билан (Назаров, Умарбеков) аташим-чақиримга тақлидан кулимсираб: «Холмирзаев» деб муурожаат қилар, баъзи пайтларда уйга меҳмон келган бўлса-ю, нимадир сабаб билан уйда ортиқ ўтиришнинг имкони торроқ бўлса ёки ўтириб зерикишганда, дафъатан менга қўнғироқ қилар: «Холмирзаев, уйдამисиз? Шукуржон, шундоқ ўртоғим уйга меҳмон бўлиб келган. Ҳозир уйингизга олиб бораман», дерди. Бемалол...

Ёки бизнинг уйимизга таниқлироқ санъат соҳиблари, фалакнинг гардиши билан ташриф буюриб қолишса, унга-да Ботир Зокировни дарҳол таклиф этардим. Эсимда кечагидек: Ҳиндистондан машҳур ашулачи-артистлар келишди. Рита хоним уларнинг солисти эди... Ўша кезларда Ўзбекистон радиоси ҳинд бўлимида хотиним билан бир бўлимда ишлайдиган олим Қамар Райис билан фавқулодда аҳил бўлиб қолгандим: деярли ҳар ҳафтада у киши билан учрашиб турардик. Ўша инсон Саидага: «Рита сўраяпти. Ботир Зокировни кўрмоқчи», деган экан. Хотиним дангалига уларни уйга таклиф этибди. Камина тағин ҳовлиқиб Олой бозорига бориб келди. Бир амаллаб дастурхон тузадик. Табиий, мен Учқун Назаровни ҳам таклиф этгандим: Дилбар янга — мусиқашунос, суҳбат яхши кечади деб... Улар келишди. Кейин Ботирнинг ўзи келди.

Ниҳоят, ҳиндлар ҳам Қамар соҳиб етагида сеторларини кўтариб келиб қолишди.

Ўтиришда хотиним таржимонлик қилар, хизмат менинг бўйнимда эди. Кўп мавзуларда гурунг бўлди. Рита хоним бир-иккита ашула айтиб берди ва Ҳиндистонда Ботир Зокировни беҳад ҳурмат қилишларини қайта-қайта такрорлади.

Ботир Зокиров қандайдир андишага бордими, ишқилиб, ҳиндча эмас, ўзбекча «Яроғ этма» деган суюмли ашуласини айтди. Кейин кўп йўталди. Ва узр сўради...

* * *

Ботир Зокиров нимагадир... шошилар эди: шунинг учунмикан — унча-мунча гап-сўз, оғриқ-касалик ҳам унга кор қилмас, у энгиллик билан бу унсурларни босиб ўтиб кетаверар ва ўша «нимагадир»га интилавемар эди.

Энди наздимда, муҳим бир нуқтани қайд этишим лозим: Ботир Зокировнинг барча (соҳаларда) интилишлари орасида... куйлашга — қўшиқ айтишга бўлган эҳтиёжи ҳамма интилишларини босиб кетар, балки барча қобилиятлари ана шу қўшиқ айтиш (танлаш, тайёрлаш, қалбдан ўтказиш ва куйлаш) салоҳиятига хизмат қилар, ана ўша соҳалардан қандайдир қоникмаслигида, қўшиқларида ўз ифодасини топар, топганда ҳам айни ўзига — Ботир Зокировга хос тарзда — юксак пардаларда, соф шарқона титрамларда, қалбларнинг туб-тубига кириб борадиган «ингичка» оҳангларда ўз ифодасини топар эди: зеро, унинг қўшиқлари бутун ву-

жуди, куч-қуввати, онги-дунёси қандайдир жамланган-йиғналган қалби тубидан чиқар эди.

Вей, унинг қўшиқлари!

Ҳамон ўша-ўша: эътибор этсангиз — уларда манзараларни ҳам кўрасиз (расмдагидек), тарихий-муסיқавий-ботиний илди-ларингизни ҳам ҳис этасиз: сўз... сўзнинг айтилиш тарзи, қўшиқдаги тўлғоқли фикр-нинг баёни (ҳикоядагидек содда-тушунарли) онг-қалбингизга шундоққина етади-қўяди.

Вей, унинг саҳнада ўзини тутиши... Наҳот кузатган бўлмасангиз? Шунчалар табиийликка қандай эришган эди у зот? На бир ортиқча ҳаракат (чираниш, қийшанглаш, ортиқча ишшайиш, муқом, қўл ҳаракатлари) кўрасиз, на бир маслаҳат бергингиз келади: ҳа-ҳа... нуқсон тополмайсиз-да.

Зероки, гап шундаки, бировдан нуқсон топмоқ учун нуқсонсизлар қандай бўлувини билмоқ керак: ундайлар эса йўқ эди... Илло, Ботир Зокировнинг ўзи ибрат — ўзи эталон эди.

Айтмоқчи, Ботир Зокиров — эстрада қўшиқчиси, ўзбек эстрадасининг асосчиси, Мюзик-холл яратаман деб армонда кетган (у яратган ҳам эди, кейин кимлардир тарқатиб юборди) улуғ санъаткор... мақом куйларимизни жон-дилидан яхши кўрарди.

* * *

Кунларнинг бирида мен Олой бозорига бораётиб, Эркили опани учратиб қолувдим.

Опа — «Ҳамза» театрининг пешонасига битган... дурдоналаридан бири, бениҳоя са-

водли ва чексиз ҳамиятли ва андишали Маликбоева мени кўрмаганга солиб, хиёбонга бурилди: Олой бозорига улар яшайдиган уйнинг биқинидан ўтиларди.

— Эркили опа, салом бердик, — дедим. Сўнг ёмон қийналиб кетдим: у киши бениҳоя уялиб, қипсиниб ва синиқ табасум қилиб тўхтадилар. Сўнг: «Э, Шукуржон. Яхшимисиз? Саида яхши юрибдими?» деб сўрадилар. «Ҳа, — дедим-у, у ёғини сўрамасам бўлмаслигини туйдим. — Нима бўлди. Эркили опа? Фалатироқ гаплар эшитдик...»

Эркили опа елкасини қисиб, янада шикастароқ жилмайиб:

— Шунақа бўлди, Шукуржон, — дедиларда, икки бармоқларини кўрсатдилар. — Шунча телеграмма келди. «Ира, ман уйланвомман. Хафа бўлма». Шу холос.

— Холос? — дедим оғзим очилиб қолиб. Кейин бошқа гап...

— Нима бўлиши мумкин, — тезгина жавоб бердилар. — Ихтиёр Ботирнинг ўзида. Биз анча йил яхши яшадик. Иккита ўғлимиз бор. Шуларга тушунтириш қийинроқ...

— А-а...

— Шунақа гаплар, Шукуржон. Саидага салом айтинг... — Маликбоева бошини бирдан эгиб, тез-тез юриб кетди.

Эй, азиз биродар, шундай аёлни учратганмисиз? Йўқ: Ботир Зокировдек инсонни учратмаганингиз каби унинг рафиқаси Эркили Маликбоева сингари олийжаноб ва руҳан юксак, ҳар қандай майда-чуйда гаплардан

терақ бўйи баланд турадиган, ҳар қанча изтиробни бўлса ҳам ичига ютадиган мағрур аёлни ҳам учратишингиз гумон: ҳой, булар ҳам одам қавмидан-ку, а? Бундайларда ҳам нафс бор, ҳа, бор-ку? Катта маънодаги нафс! Бундайларда ҳам инсоннинг энг табиий — яшашга интилишига замин бўлғувси ҳис — худбинлик ҳам бор бўлиши керак-ку! Умрининг навқирон пайтларидаги ҳамроҳи — умр қиёмдан ошганда кетиб қолса, қандай мискинлик қоплаши мумкин одамзодни? Алам-надомат... Дарвоқе, таниш-нотанишлар олдидан ўтиш — қисиниб, айб иш қилиб қўйгандек қийналиб ўтиш ва улардан «қочиб», ғамини-аламини ичига ютиб, кўз ёшларини тамшаниб ютгандек ютиб — ютиниб ҳазм қилиш — вой, қанчалар оғир.

Ўйлаиб қоласан: Ботир... Ботир Зокировнинг шундай инсонга — Аёлга дуч келганини қаранг-а!

Худди бир-бири учун яратилган ва ҳаётнинг шафқатсиз синовлари ҳам «жовлисига» бошларига тушажагини олдиндан билганга ўхшайдилар-а! Ажабо, Ботир Зокировнинг Эркили опага юборган икки энлик телеграммасини қаранг: гўёки шу биргина жумлада бир олам гапни айтиб, ҳатто тушунтириб ҳам қўйгандек... Ажабо, унинг тағин икки сўз билан: «Хафа бўлма» деганини кўринг: бу гап(ча)да нима маънолар йўқ дейсиз? Ҳатто Эркили опанинг бу хабарни собитлик билан қабул қилишига бемалол ишонгандек...

Булар бир-бирини мунчалар яхши билишмаса, а?!

Буларга қойил қолмасдан бўлар эканми?
Айниқса, Эркили опа Маликбоевага...

* * *

Аттанг-аттанг, начора: Анвар ака Мақсуд-
довдек бўлмадим мен, яъни Ботир Зокиров
билан бирга — бир маҳаллада яшаб ўсмадим,
болаликдан дўст тутинмадим!

Учқун Назаров Ботир Зокировга ҳам дан-
галига: «Пошли, Батир!» ёки: «Батир, жду
тебя!» деб муомала қилар, демак, шундай
муомалага маънавий ҳаққи бор эди: бунинг
тарихи-да менга қоронғи... Учқун Назаров-
дек бўлишни истамайман-у, бироқ Ботир
Зокировга муомаласидаги тенглик жараён-
ларини билсам эди!

Ўлмас Умарбековнинг Ботир Зокировга
муносабати — ғирт самимий ва дўстона, йўқ;
меҳрибона эди... Табиий, у инсон ҳам бу зот
билан илгаритдан таниш бўлган, қандайдир
саргузаштларни ҳам бошларидан кечириш-
ган эди — қанийди, ўшалардан ҳам оз-моз
хабардор бўлган бўлсам эди!

Ёзар эдим.

Шу тобда иккита воқеа ёдимга тушди.

Биринчиси: Ботир Зокиров Москвада
шифохонада ётганида, Ўлмас Умарбеков би-
лан Учқун Назаров уни кўргани боришади...
Кўргани боришади. Тошкентдан. Тошкентга
қайтиб келишгач, Учқун Назаров мундай де-
ган эди: «Ботирнинг аҳволи офир. Жуда офир.
Биқинини тешиб, тиқин тиқиб қўйишган
экан. Биззи кўриб, жа хурсанд бўлиб кетди.

Назаримда, Ботир Зокиров унча-мунча
майда-чуйда гапларга ҳам парво қилмас, ин-

чунун улуғ-улуғ минбарлардан эшитадигани мақтовларга ҳам бепарво эди: ўрганиб кетганиданми? Табиати шунақалигиданми? Ким билсин.

Аммо битта жиҳати барча хислат-фазилату ўзига хосликларидан устун турарди: у энг чигал муаммолар устида гапираётганида ҳам қандайдир паришон экани сезилиб туради: илло, ўша мунозара пайтидаёқ тамомила бошқа мавзуга кўчиб кетиши ва унданда нарига ўтиб кетиши мумкин эди.

Унинг бу жиҳатини, масалан, бир неча кун давомида бир неча ҳикояларни қоралаб келиши, кейин, дейлик, менинг фикрларимни диққат билан эшитгани ҳолда... ҳикояларни мутлақо қайта ишламаслиги, ҳикоялар ўша — ёзилгани бўйича қолиши-ю, кейин мутлақо расм чизишга берилиб кетиши ва хусусан, Рўзи Чориевни уйига чақириб, полотноларини кўрсатиб юриши ёки турли-туман расомларнинг устахоналарида кезиб юришига, сўнг эса бу «юмушлар»ни ҳам изсиз унутган каби Абдулла Ориповнингми, Миртемир доманингми, Цветаева, Ахматованингми шеърий китобларига шўнғиб кетиши, ундан сўнг қарабсизки, Икром Акбаров биланми, Сайфи Жалил ёки Мутал Бурхонов биланми — мусиқа бобида, яъни, улар Ботир учун ёзган қўшиқларини таҳлил этиш бобида машғул бўлиб қолганига... ва ҳоказоларга, яъни, айтиш мумкин бўлса, қўнимсизлигига, тўғрироғи, паришонлигига йўйиш мумкин: ҳа, у назаримда, бир эмас — бир неча одамга ўхшар, аниқроғи, бир эмас, бир неча ис-

теъдодларга насиб этиши мумкин бўлган қобилиятга эга шахс эдики, кўнгли тусаган томонга назарини қаратар — бу йўриқда у бағоят эркин-озод инсон эди.

* * *

Олдимда турганлар четланди-ю, ўзим олдинга чиқиб қолдим. Қаршимда — узун, чуқургина тобутда Ботир Зокиров ётган эди. Бошида дўппи. Дўппи ёстиққа тегиб, пешонасига хиёл сурилган.

«Ўлим шуми? У энди... турмайдими ўрнидан? Йўқ. Ҳеч қачон қўзғалмайди. Индамасангиз, кунлаб ётаверади... Лекин индайсиз, қўзғатасиз.

Илло, унинг жойи энди — бошқа ерда... Вой, ўша ерга бориш учун шунча йил яшайдими одам?

Жуда жўн нарса, а, ўлим?

Ҳе, Ботиржон, сенинг бошингни тутиб ҳасрат қиладиган Гамлет керак бўлди-да: «О, Ёрик, Ёрик! Қани санинг кулгиларинг, Ёрик?..

Қандайдир хўнграмоқчи эканимни пайқаб қолиб, ён-веримга қарадим-у, худди Умарбековнинг ёнгинасида турганимни кўрдим: ҳа, Ўлмас Умарбеков ёнимда экан. Ботирга тикилиб қолган... Мен томоқ қирмоқчи бўлдим. Назаримда, бусиз ҳам дўстимиз менга қараб қўядиган туюлди: у сезгир инсон.

Лекин у Ботирдан кўз узмас эди.

Кимдир елкамга туртди. Видолашгани келганлар экан. Орқароққа ўтаётган Назаров боши билан имлади мени. Мен ирғалиб, у кишининг олдига бордим.

Шунда Назаров Ботирнинг укаси Жамшиднинг биллагидан тортиб, бағрига босди.

— Жигар, бандалик экан, — деди.

Жамшиднинг ҳам афти шишиб-бўғриқиб кетган экан. Бирдан менга талпинди: худди — «ёрдам беринглар, бу қанақаси бўлди» дегандай. У йиғлар эди.

* * *

Шунда нариги иморатга яқин турган жигарранг «Жигули»нинг очиқ турган эшигидан бошқа дўстларимиз ҳам кўриниб қолишди: Абдуллажон билан Низом. Низом имлагандай бўлди. Учкундан узр сўрамоқчийдим, улар икковлон нари кета бошлади. Орқамдан келган Турғун Азизов бир қўлини елкамга қўйиб:

— Ай, Шукурчик, ёмон бўлди. Бу — котта фожеа, — деди. — Агар билсанг, бу — халқ фожеаси... Тўғримасми? — деб юзимга тикилди. — Ботирдақа санъаткорри ҳар куни онаси туғиб бермийди.

У-у... Уҳ-ҳ. Ботир ўзини жа тийиб яшадди... — Кейин бошини сараклатди.

— Йўқ-йўқ, фикрим бошқача: у оламни кўрди. Бир санъаткор эришиши мумкин бўлган шухратга эришди. Суюмли бўлди... Халққа. Халқларга. Ўзбекнинг номини чиқарди... Унга минг-минг раҳмат. — Кейин синиқиб жилмайди. — Ўзимиз билан кам ўтирарди-де. Дарвиш бўлолмас экан. Ҳа, топдим. Ўткирри тили билан этганда, ўзимизга ўшаб дарвишона яшолмас эди. Кези келганда... Биз, биласан-ку ўзинг кетдикми-кетдик, деб... Унда шундай имкони-

ятлар йўқ эди. Биламан: ҳамма иши режали эди. Гастроллар, гастроллар... Аҳ-ҳ. — Яна бирдан бурилиб, Ботир Зокиров яшаган уй зинасига қараб олди. — Ман Ўлмасхонни опчиқайми? Унинг иши кўп бўтда...

Инсон нимага интилади? Ўзида йўқ нарсага интилади... Ботир Зокиров ҳамиша нимагадир интилиб, унинг куйида паришон бўлиб яшар эди: ўша интилмиши, ажабмас сулув қиёфасида ҳам жамол кўрсатган бўлса...

Турғун Азизовдан сўрамоқчи бўлиб унга қарасам, у Умарбековдан кўз узмай турибди.

Ниҳоят, Умарбеков бизга ялт этиб қарадида, хўмрайганича тез-тез юриб олдимишга келди.

— Шукур, яхшимисиз? — Кейин Турғун Азизовга тикилди. — Ҳамма нарса тахт бўлди... Мен тепага чиқиб тушай. Бирон соатда қайтиб келаман. Қачон чиқаришни, нималар бўлишини ўшатда келишамиз. Бу — республика миқёсидаги фожеа... Тўғрими, Шукур? Газеталарга хабар бериш керак. Телевизорга... — У машинадан чиқишган Абдуллажон билан Низомни кўриб, ҳар иккаламизнинг ҳам тирсагимиздан олиб жилди. — Биласизларми, ман битта нарса ҳақида ўйлавоман. Боядан бери...

— Ўзингиз ҳам бирон соат туриб қолдингиз, — деди Турғун Азизов.

— Шунақами? Билмайман... Ман Ботирга қойилман. Мана шунақа ётишларини кўп кўрганман. Шукур, касалхонада ётганида боргансиз-а?

— Албатта, — дедим-у, тафсилотини айтишимга ўрин қолмади. Аммо тафсилоти ҳаёлимдан кечди.

... Ҳа, шунақа узун тушиб ётган экан. «Э, Холмирзаев, — деди-да, бошини кўтарди. Ўпишдик. Кейин иягини кафти билан уқалай бошлади. — Тағин ўсибди бу, тағин ўсиб қопти... Шукуржон, шуни қириб ташлашга ёрдам берворинг...» — «Жоним билан, — дедим. — Прибор борми?» — «Ҳамма нарса бор. Ана, ойна... — Кейин ярим ғашланиб, ярим кулимсираб гапида давом этди: Ойим келади. Соқол ўсган бўлса, одам касалванд, хунук бўлиб кўринади. Кузатганмисиз? Шунинг учун ҳар куни соқол олдираман. — Кейин ҳеч бир касали йўқдек кулиб юборди. — Дадамми эслайсизми? Инфаркт бўлиб ётганларини... Да-да! Ўшанда соқолларини опқўювдим. Ўша киши этганлар манга: «Соқол одамми қаритиб кўрсатади», деб...

Шукуржон, ман беш марта операция бўлибман-а! Рекорд қўйибман. Айтмоқчи, Саидажон яхшими? Қизингиз... Пуф, ман ҳам битта қиз кўрсамиди...»

* * *

— Билмайман...

Мен ташқарига чиқдим. Умарбеков машинани майдондан тез чиқариб кетди.

Ҳар томонга чўзилган хиёбонлардан эса турли маркали машиналар қор парчалари ётган майдонга кириб келишмоқда, пиёдалар ҳам кўп эди. Ҳадемай майдону уйнинг атрофлари ҳам одамга тўлиб қолади. Биз Ботир Зокировнинг (собик) дўстлари бир четга

чиқиб қолдик: Ботир Зокиров энди элники бўлган эди: ажабо, унинг концертларидаям шунча кўп одам тўпланармиди?

Мана, ўлимига ҳам келишди... Энди ўз санъаткорларини охирги марта кўришади: кейин унинг суратларини кўришади, видео-фильмларда кўришади, радиодан-пластинкалардан ашулаларини эшитишади ва «шундай одам ўтиб кетди-я», деб гурунг қилишади.

Узр, узр! Битта гап ёдимга тушиб кетди. Ботир Зокиров ўшанда Рахшона деган қиз кўрган эди. Турғун Азизовданми, Анвар акамданми эшитиб, ҳайратда қолдим: ахир, Рахшона — Александр Македонский уйланган бақтр қизи — Бақтрия ҳокими Оксиартнинг қизи-ку... Ғалати бўлиб кетдим-у, тавба, Ўлмас Умарбековнинг ҳам ҳув ўшанда — ўғли туғилибоқ ўлган кечаси... тонг отгач, йўлда шекилли, энди бир қиз кўришни орзу қилгани ёдимга тушди. Умарбеков ўшанда аниқ қилиб айтган эди: «Қизбола отасига меҳрибон бўларкан, Шукур. Мана, сизнинг қизингиз, Учқуннинг қизи — Сайёралар қандоқ меҳрибон сизларга... Шундоқ билиниб туради...»

ДИЛИНИ ШАРҲ АЙЛАГАН БУЛБУЛ

*(Таниқли шоир ва драматург
Машраб БОБОЕВ хотираси)*

— **1** 958 йил. Санъат институтига кириш учун Тошкентга келганман. Кечиккан эканман (санъат ўқув юртларига қабул илгарироқ бошланаркан), кимё билан

математикадан имтиҳон олмайдиган бирон-та «осонроқ» даргоҳни қидириб юрибман. Бир пайт Шайхонтоҳурдан ўтаётиб, эълонни кўриб қолдим: эстрада концерти. Қани, эстрадаси қанақа бўларкан, деб чипта олдим.

Дастлаб кирганимга пушаймонлар едим. Қишлоқда дала, пода, трактордан бошқа нарсани кўрмаган ўспиринга саҳнани эгаллаб олган саккизта европача сурнай (трубада!) товуши ёқармиди!..

Лекин бир пайт...

Бир пайт саҳнага қорачадан келган, тим қора сочлари орқага силлиқ таралган ёш йигит чиқди. Ботир Зокировнинг номини эшитгандиг-у, ўзини кўрганимиз йўқ эди. Ҳа-а... Ўзимиз қаторигина экан. Жуссасиям, кўринишиям, рангиям. Қоп-қора. Овозки... қанақалигини айтолмайман, эҳтимол, сурнайларнинг товушини ўчирмоқчи бўлган... сукунат овозидир?..

Бирпасда файласуфликдан асар ҳам қолмади. Ўша овознинг қулига айландим. Ҳақиқатан ҳам, энди сурнайлар шовқини қулоқни батанг қилмас, фақат ўша овоз бор эди, ўша овоз. Уммон ҳам эҳтиётсизлик қилиб чангалига тушиб қолган ҳабаш болани ютиб юбормаган, аксинча, ўзи унинг хизматида — ёввойи тўлқинлари майин мавжларга айланиб, уни кафтда олиб юргандай авайлар эди. Тавба, «ҳабаш бола» қаҳри биланми, меҳри биланми, ишқилиб, нимаси биландир ёввойи уммонни хонаки қилиб олганга ўхшайди!

Хуллас...

Хуллас, Ботир Зокиров пайдо бўлиши билан манзара бутунлай ўзгарди. Юқорида айтганим: сукунат шовқиннинг овозини ўчирди! Бундай тиниқ, бундай майин, бундай ёқимли, бундай дилбар, бундай... дардчил овозни эшитмаган эдим! Энди кўзимга сурнайчилар кўринмай ҳам қолди. Уларнинг ўрнида бир манзара пайдо бўлдики, тасаввурга сиғдириш қийин! Тун. Ке-енг, ададсиз сахро. Осмонда ой йўқ, юлдузлар бор, холос. Шунинг учун ҳам қоронғи. Майин, жуда майин шабада эсиб, қумларни секингина учириб турибди. Қумлар билан юмалаб учаётган нарсалар ҳам янтоқ эмас, гул. Битта-битта бўлиб ўсган. Шабада майин тебранади-да, ўрнидан кўчиб, бошқа томонга учеди.

Арабча қўшиқ эди бу.

Кейин...

Мен қандайдир кенгликларда, қандайдир мавжларда кўрдим ўзимни. Бу олам фақат менгагина мансуб эди. Бинобарин, зални тўлдириб ўтирган томошабиннинг ҳам ҳар бири ўзига мансуб оламни кашф этган эди.

Ботир Зокиров ҳадя этган эди бу оламларни...

Ботир Зокировни шу тариқа кашф этганман ҳамда бирданига суйиб қолиб, доимий мухлисига айланганман.

Ботир Зокиров ҳодисаси пайдо бўлгандан кейин бастакорлар, шоирлар унга жуда яхши қўшиқлар ёзиб бера бошлашди. Туроб Тўла, Султон Акбарий, Икром Акбаров у билан ҳамкорликни йўлга қўйишди. «Газ-

ли», «Раъно» сингари кўплаб қўшиқ бугунги кунда ҳам мухлислари дилида, шогирдлари тилида янграб турибди.

Бир миллат вакили бошқа миллат санъатини ўхшатиши қийин, аммо Ботир Зокиров «Эй, сорбон»ни куйлаганида саҳро машаққатларини тортардингиз, фарангча қўшиғида армонларни унутиб, дикир-дикир сакрардингиз, «Ҳабиба»сида учқур тулпорга ўтириб олиб маъшуқани қувардингиз, «Маро бевус»да битта бўса сўраб қон йиғлардингиз...

«Маро бевус»да куй, қўшиқ тугаганидан сўнг яна бир бор алоҳида «Маро бевус!» деб алоҳида нола қиларди Ботир Зокиров. Бу нола ошиқнинг сўнгги нафаси эди...

Қўлимда унинг бир мактуби бор. Афсуски, менга эмас. Афсуски, Ботир Зокиров билан таниш эмас эдим. Мактуб дўсти, машҳур рассом Рўзи Чориев номига битилган. Мен Рўзи аканинг ижозати билан уни таржима қилиб, газетада чиқарганман. Ниҳоятда улкан меҳр, изтироблар билан битилган бу мактубда Ботир Зокировнинг яна бир, ниҳоятда инсоний қиёфаси намоён бўлади. Унинг дарди (юрак дарди) ҳам шу қадар мўллигига ҳайрон қоласиз. «Гапимга ишон, — дейди у бир ўринда, — бугунги тўқ, ҳаддан ташқари ҳисоб-китобли ва беғам замонда орзу билан яшайдиган, фидойи Мажнунлар у қадар кўп эмас. Мажнун Рўзи Чориевга нисбат берилиб айтилади».

Ўйлаб қолади киши. Машҳур артист бўлса, қаерга бормасин, давранинг тўрига чиқса, хуллас, эл-юрт ардоғида юрган одам

мана шу ардоқ, шон-шуҳрат уммонида маза қилиб сузиб юраверса бўлмасмиди! Нима қиларди ҳамма нарсага жон куйдириб, ҳамма нарсага бошини қотириб!

Бўлмас эди!

У «шому саҳар тиним билмай дилини шарҳ» айлаган булбул эди!

Анча йиллар бурун бастакор Икром Акбаров телевизор экранидан: «Ботир Зокиров вафот этганидан кейин қўшиқ ёзмай қўйдим...», деган эди. Бу гап менга битта шеър ато этган эди.

Қўшиқ ёзинг, устоз,

Кўп қўшиқ ёзинг!

Қўшиқсиз одамнинг ҳоли не кечар?!

Қўшиқсиз оламнинг ҳоли не кечар?!

Шундай ҳам эзфилик, ахир бу ёзиқ,

Қўшиқсиз тириклик кафанин бичар!

Қўшиқ ёзинг, устоз,

Кўп қўшиқ ёзинг!

Уйғонсин десангиз янги тилаклар,

Улғайсин десангиз мурғак гўдаклар,

Чиниқсин десангиз заиф билаклар,

Юксалсин десангиз яна юраклар —

Қўшиқ ёзинг, устоз,

Кўп қўшиқ ёзинг!

Қўшиқ керак, ахир, таранг торларга,

Қўшиқ керак, ахир, гўзал ёрларга,

Қўшиқ керак, ахир, ғамгусорларга,

Қўшиқ керак инсон номи борларга,

*Қўшиқ ёзинг устоз,
Кўп қўшиқ ёзинг!*

*Сўзингиз дилимни айлади вайрон,
Дилимни вайрону ақлимни ҳайрон!
Сўзингиз кўп ёмон, устоз, кўп ёмон!
Қўшиқ тугаган кун тугар-ку замон!
Қўшиқ ёзинг, устоз,
Кўп қўшиқ ёзинг!*

*Сиз қўшиқни ҳамма жойдан топасиз,
Гулдан, ўйноқлаган сойдан топасиз,
Юлдузлар, тўлишган ойдан топасиз,
Аммо...*

*Барчасига тенг келар зотни —
Ботир Зокировни қайдан топасиз!
Қўшиқ ёзинг, устоз,
Кўп қўшиқ ёзинг!*

...Ботир Зокиров орзусидаги бу кунларни кўрмади. Аммо миллионлаб мухлислари, халқи уни унутгани йўқ. Ҳар йили унинг номи билан боғлиқ танлов ўтказилиши, бу танловлар унинг кўплаб муносиб шогирдларини юзага чиқараётгани шундан далолат. 2000 йил Мустақиллик байрами арафасида у Президентимиз Фармонига асосан бир қанча атоқли марҳум санъаткорлар қаторида «Буюк хизматлари учун» ордени билан мукофотлангани ҳам шундан далолатдир. Бу орденни Ботир Зокировнинг миллионлаб мухлислари тақиб юради.

ГУРУРИМ ТОҒДАЙ ЮКСАЛДИ

*Ўзбекистонда хизмат кўрсатган журналист
Маматқул ҲАЗРАТҚУЛОВ шундай ҳикоя
қилади:*

— **1** 1979 йилнинг июнь оyi. Озарбай-
жонда ўзбек адабиёти ва санъати
кунлари давом этмоқда эди. Мухбир сифа-
тида мен ҳам шу тантанада иштирок этган-
ман...

Бокунинг гавжум кўчаларидан бирида
чорраҳада кўк чироқ ёнишини кутиб ту-
рардим. Йўл ҳаракатини бошқараётган ми-
лиционер менинг олдимга келди-да, сиз
Ўзбекистонданмисиз, деб сўради. Шундай,
деганимдан сўнг, декадага Ботир Зокиров
ҳам келганми, деди. Мен у кишининг кел-
ганини айтдим. Бу гапдан бояги милици-
онер жуда севишиб кетди. «Ботир Зокиров
қўшиқларини бир маза қилиб эшитарканмиз-
да, энди. Иложи бўлса ўзи билан учрашиб,
дастхат ёздириб оламан», деди.

Декада кунлари ўзбек адабиёти ва санъ-
атининг вакиллари беш гуруҳга бўлиниб,
Озарбайжоннинг туманларига чиқишди.
Уларга озарбайжонлик ҳамкасблар ҳамроҳ
бўлишди. Ана шу сафар давомида қайси
корхона ёки хўжаликка бормайлик, қаерда
учрашув бўлмасин, албатта, Ботир Зоки-
ровни қайта-қайта сўрашди. Шунда мен
машҳур хонандамизни қардош озарбайжон-
лик қўшиқ санъати мухлислари ҳам жуда
қаттиқ севишини, ҳурмат қилишини кўриб
чексиз қувондим. Гурурим тоғдай юксалди.

Аслида ҳам шундай эди. Ботир Зокировни фақат республикамизда эмас, бошқа кўплаб мамлакатларда қадрлашарди, унинг ашулаларини барча миллат вакиллари берилиб тингларди. Зеро, у барча халқлар қўшиқларини бемалол куйлар эди-да.

Эсимда бор. 1977 йил апрель ойида Москвага борганимда Ботир Зокиров пойтахтда ижодий сафарда экан. Кўчаларда «Ботир Зокиров кўлайди» деган афишалар. Эътибор беринг: унинг ҳеч қандай унвони, қайси республика санъаткори эканлиги ёзилмаган. Шунинг ўзиёқ Ботир Зокиров деган ном, бу хонанда ҳамма учун бирдай таниш, бир хилда қадрли эканлигини кўрсатиб турибди.

Ўша кунлари мен Москванинг «Байкал» меҳмонхонасига тушган эдим. Бир куни оқшом меҳмонхона вестибюлида уч-тўрт йигит-қизнинг ўзаро суҳбати тасодифан қулоғимга чалинди. Улар «Ҳозир Москвада Ботир Зокировнинг концерти кетяпти. Шу концертга қандай қилиб билет топсак экан», деб мунозара қилишарди. Очиғи, жуда ҳаяжонланиб, ғурурланиб кетдим. Одобсизлик бўлса-да, уларнинг суҳбатига қўшилиб, қаердан келишганини сўрадим. Йигит-қизлар Молдавиядан келишган экан. «Мен Ботир Зокировнинг ҳамшаҳариман», дедим ғурур билан. Ишонасизми, улар: «Бизни Ботир Зокиров билан таништириб қўйинг», деб туриб олишди. «Бу иш қўлимдан келадими-йўқми — билмадим. Аммо унинг укаси билан таништириб қўйишим мумкин», дедим. (Шу пайтда собиқ Ҳамза номидаги академик дра-

ма театримиз ҳам Москвада гастролда, жамоа орасида Ботир Зокировнинг укаси Жамшид Зокиров ва унинг рафиқаси Гавҳар Зокирова ҳам бор эди). Бу таклифимдан молдавиялик йигит-қизлар севиниб кетишди. Шунда юрагим яна ҳам ҳаяжонга тўлди, шундай санъаткоримиз борлигидан ич-ичимиздан суюндим. Айти вақтда бир нарса хаёлимга келиб кўнглим бироз ранжиди. Ўзимизда, яъни Тошкентда ёки республикамизнинг бошқа шаҳарларида Ботир Зокиров концерт берса, ҳар доим одамлар шундай ёпирилиб киришармиди? Ботир Зокиров кепти, деб ҳаяжон билан билет қидириб юришармиди? Умуман, биз шу санъаткорнинг тўлалигича қадрига ета олдикми? Ахир у туғма талант эди-ку!.. Чет элдан бирон-бир хонанда келса бас — билет топиш амримаҳол. Унинг савияси қандай, овози қанақа — бунинг аҳамияти йўқ, чет элликми — гап тамом. Олдиндан оққан сувнинг қадри йўқ, деган доно мақол эсга тушади шундай кезларда. Ўшандай «санъат мухлислари» менга ўз ота-онасини ҳурмат қилмайдиган, аммо давраларда, суҳбатларда ота-онанинг қадри, уларни ҳурмат қилиш лозимлиги ҳақида офиз кўпиртириб гапирадиган ноқобил фарзандларни эслатади. Зотан, ҳар қандай ватанпарварлик оиладан, киндик қони тўкилган хонадондан бошланади... Чет эл эстрадасини, умуман хорижий халқлар санъатини ҳурмат қилиш, эшитиш яхши, аммо ўзимизнинг санъатни, санъаткорларни эсдан чиқармайлик.

Ботир Зокировнинг номи ҳам, у куйлаган қўшиқлар ҳам, у яратган асарлар ҳам боқийдир. Чунки у бизнинг фахримиз эди, шундай бўлиб қолажак.

Санъатшунос Анвар ИНОҚОВ сўзлаб берган хотира:

— Ботир ака билан 1957 йилнинг июль ойида Москвада ўтказилган VI жаҳон Ёшлар фестивалида қатнашганмиз. Ўша тадбирда илк бор Раж Капур ва Наргисни кўришга муяссар бўлганмиз. Ўшанда арман, грузин, озарбайжон, туркман, тожик санъаткорлари Ботир Зокировнинг қўшиқда ҳам, рақсда ҳам қойилмақом ижросини кўриб, тан беришган эди. Эртасига хушxabарни эшитиб, ўзимизни қўярга жой тополмадик: Ботир Зокиров VI жаҳон фестивалининг совриндори бўлибди! Ҳаммамиз уни қучоқ очиб табрикладик...

Орадан бир кун ўтиб, фестиваль концерт дастурида иккита доирада чиқиш қилиш менга ҳам насиб этди. Кечга яқин мени VI жаҳон фестивалининг лауреатлиги билан табриклашди. Фестиваль якунида ғолибларга олтин медаль топширилди. Кейин Ботир ака бошчилигида «Ўзбекистон» ресторанига бориб, мукофотни «ювдик». Шу-шу Ботир ака билан ака-ука бўлиб, дўстлашиб кетдик. Ўшанда мен Тошкентдаги Ҳамза мусиқа билим юртининг рубоб факультетида ўқирдим. Ботир ака эса консерваториянинг вокал факультетида таҳсил олиши билан бирга Ўзбек давлат эстрада оркестри-

да яккахон қўшиқчи бўлиб ишларди. Ўқиш баробарида кечқурунлари концертларда ҳам қатнашарди.

1958 йилнинг декабрь ойи ўрталарида ик-каламиз суҳбатлашиб қолдик.

— Ўқишни тугатиб, қаерда ишлайсан, — деб қолди Ботир ака.

— Консерваторияда, — жавоб бердим.

— Оркестримизда доирачи штати бор, маоши 120 сўм. Ўқиб, концертларда ҳам қатнашиб турсанг, яхши бўларди. Бизга шунақа доирачи керак, — деди.

1959 йилнинг февраль ойи ўрталарида Москвада «Ўзбек санъати ва адабиёти» декадаси ўтказилиши олдидан тайёргарликни бошлаб юбордик. Эстрада оркестрида Ян Френкель, Альберт Малахов каби бастакорлар фаолият юритишарди. Ян Френкель ажойиб аранжировкачи эди. У машҳур араб бастакори Фарид ал-Атрошнинг «Араб тангос»ини қайта ишлагач, Ботир ака уни маромига етказиб ижро этди.

Декадага жўнашимизга бир ҳафта қолганида эстрада дастурини бошидан охиригача кўриш учун бадий кенгаш аъзолари қатнашди. Дастурга ўша йилларда халқ орасида ном таратган буюк ҳофизлар: Маъмуржон Узоқов, Жўрахон Султонов, Комилжон Отаниёзов, Фахриддин Умаровлар ҳам келишган экан.

Концерт қиёмида ўтди. Энг охирида бошловчи «энди Ботир Зокиров ижросида янги қўшиқ — «Арабча танго», деб эълон қилди. Ботир Зокиров арабча кийимда

қўшиқни шунчалик маҳорат билан куйладики, ўтирганлар лол қолишди. Томошабинлар «браво, bravo!» деб олқишлашарди.

Москвадаги «Ўзбек санъати ва адабиёти» декадаси муваффақиятли ўтди. «Араб тангоси» москваликларни ҳам лол қолдирган эди. Кейинчалик бу қўшиқ хонанда репертуарининг муқаддимаси бўлиб қолди. Қўшиқ номи билан минглаб нусхаларда пластинкалар чиқарилди.

Декададан қайтгач, оркестр бадий раҳбари ва дирижёри Альберт Малахов тўсатдан вафот этди. Унинг бевақт ўлими Ботирни қаттиқ изтиробга солди. Оркестрга раҳбарлик қилиш унинг зиммасига тушди. Бу эса ортиқча юк эди. Ахир, Ботир Зокиров қўшиқ айтиш, ижод қилиш ҳақида ўйлайдими ёки ташкилотчилик қиладими?

Қисқа вақт ичида оркестр Россия бўйлаб шуҳрат қозонди. У Ленинград, Москва шаҳарларида кетма-кет концерт берди. Чипталар икки-уч ҳафта олдин сотиларди.

«Ботир Зокиров зўр кайфият билан Тошкентга қайтарди. Аммо нур бор жойда соя ҳам бўлганидек, ўзимизда оркестр «душманлари» пайдо бўлди. Улар турли баҳоналар билан оркестр фаолиятини ерга уришга кўп бор уриндилар. Ўша пайтда Маданият вазирлигидаги айрим раҳбарлар Ботирнинг концерт репертуарини тасдиқламай, уни кўп қийнашган. Турли ташкилотларга югуртиравериб, овора қилишган. Оқибатда касаллик

уни операция столига ётқизди», деб эслайди машҳур бастакор Энмарк Салихов.

Қизиқ, дунё халқлари унинг дастурларини орзиқиб кутар, бу ёқда эса ўзгача аҳвол эди. Қаёққа борма, «Яго»лар бор, «Қоработир»лар пешанангдан ниқтаб туради, оёғингдан чалиб йиқитиб, ҳузур-ҳаловат олишади...

Орадан 2-3 йил ўтди. Ўзбек давлат эстрада оркестри Қори Ёқубов номидаги филармонияга қўшилди. Ботир ака билан тез-тез кўришадиган бўлдик. Чунки мен филармонияга ишга кирган эдим. Ботир ака «Мюзик-холл» ансамбли ташкил қилганди. Концертларда «Ялла» ансамбли жўрлигида қўшиқ айтиб, гастролларга чиқарди. Нима қилсин, бошқа чора йўқ. Яхшиям бахтига укаси Фаррухнинг «Ялла» ансамбли бор экан.

Бу орада Ботир ака билан кўп суҳбатлашдик, ҳасратлашдик. Қанақа расм чизганини, шеърлару ҳикояларини таржима қилиб, радиога олиб борганини завққа тўлиб гапириб берарди. Кейинчалик Ботир ака яна оғир касаллик билан курашди. Чунки раҳбарлар у ишонган «Мюзик-холл»ни тарқатиб юборишган эди. Кимсан, бутун дунёга донғи кетган Ботир Зокировни ишсиз қолдиришди. Франция халқини ўз овози билан ром этган буюк қўшиқчини-я?!

«ҲЎ-Ў, ЎША ОЛИС КЕЧА...»

Ҳужжатли-бадиий фильмга диктор сўзи

I манзара.

Монг отмоқда. Ажойиб тонг. Энг бахтиёр тонг отмоқда.

Қуёшнинг борлиги бахт, айниқса, орзиқиб кутсанг-да, айна тонг отиш лаҳзаларида қуёшни томоша қилсанг.

Ана, тонг отди — беғубор самода илиққина кун кўринди.

Ҳатто тун ҳам ажойиб тонг отаётганини дараклаганди. Бу тун болалик тунларимга — орзу ва умид манзараларидан бунёд бўлган ғаройиб эртақларга лиммо-лим энг тотли тунларга ўхшайди.

Ўтмишнинг самовий бахтли манзаралари ўрнини ҳозирги ва келажак шодумонлиги эгаллади. Қайта жонланган эртақлар осмоннинг серюлдуз сатҳида суза бошлади. Фалакни бундайин гўзал ва жозибали кўрмаган эдим...

Манзарани мен ёки менинг қўлларим эмас, йўқ, менинг қувончларим, қалбим, бахтим-иқболим чизган, чизилган манзара сукут сақлагани учун эмас, аксинча, куйлаётгани, қувончларга тўла оламга таралгудек куйлаётгани учун ҳам янада гўзал...

II манзара.

Байрамлар изидан кунлар ўтиб бормоқда, шу боис кун ўтаётгани сезилмайди. Бугун якшанба, ғалати кутиш ҳисси чулғаб олди: эрталабдан кимнидир ва ниманидир кутяпман.

Эҳтимол, баъзан шундай ҳолатга тушиш ҳам керакдир.

Фақат... очигини айтсам, бугун ёлғиз қолгим келяпти. Лекин бугунги кун бошқа кунларга асло ўхшамайди. Энг эзгу ниятларга умид боғлайман.

III манзара.

Сира тушунолмаяпман. Қандай ҳодиса юз бериши мумкин? Қачон юз беради? Бу қадар калондимоғлик, бундаин кибру ҳаво қаёқдан пайдо бўлди? Нимага керак бу, ўзи? Бурунги самимийлигим, содда-беғуборлигим қайларда қолди? Қаёққа ғойиб бўлди улар?

Ахир кеча, ҳў-ў ўша олис кеча мен а-анчагина ёш, навқиро-он, жуда-жуда гўдак эдим-ку. Кейин, ўша пайтлар ҳамма нарса бошқача эди. Мен ўзим билан ўзим овора эдим, бири-биридан ажойиб одамлар орасида яшар эдим. Кў-ўп нарсага ақлим етди, ўқиди-им, тушунди-им, ишлади-им.

Ҳа, ҳў-ў ўша олис кеча мутлақо бошқа одам эдим...

«Оқсоч муҳаббат» қўшиғи берилади (рус тилида).

IV манзара.

Сурат чизишга қизиқиб кетдим.

Хаёлим ўшанга кетганини сезаман кўпинча. Ҳар сафар навбатдаги суратни чизиб битирганимда кўз ўнгимда кеча ўзим кўрмаган, пайқамаган ғоятда нозик, бағоят нафис янги бир нарсани илғайман. Назаримда, бутун борлиқ чунонам гўзаллашади

ва жозибали кўринади. Лекин пайқамаган, илғамаган нарсамни ҳозирча ҳис қиламан, холос, ҳали уни тўла-тўкис, аниқ-тиниқ кўра олмайман, яъни тўла ишонч ҳосил қилмай туриб, чамалаб, тусмоллаб кўраман, шу боис ҳар бир янги тасвир аввалгисига қараганда кўпроқ лаззат бахш этади.

Гоҳида кўзимни шундоқ юмаман-у, тор ва эгри-бугри жин кўчалар туташиб-чал-машиб кетган маҳалламизга қочади хаёл. Маҳалламизни хаёлан кезганим-кезган, шунда оқшомлари кўчаларга сув сепилганда кўтариладиган ҳовур иси димоғимга уради. Ушбу манзарани, албатта, чизаман, чизишим керак.

«Ҳеч ким айбдор эмас» қўшиғи берилди (ўзбек тилида).

V манзара.

Бу — нима?.. Нимадан қочдим?! — Ўзим-га қараб қочдимми? Қаёққа қараб? Нега қочдим?

Ўзим томонга қочдим. Ниҳоят, англадим! — Ўзимдан қочибман!

Ўзимдан ташқарида қандай яхши ва ёқимли бирор нарса орттирдим?

Етти ёт мулоҳазалар, жанжал-можаролар, ғийбатлар бари бир-бирига ўхшайдими?

VI манзара.

Қадимда яшаб ўтган одамлар ҳаётидан ҳикоя қилувчи китобларни ўқиб ўтириб, ўйга толаман, илгариги ва ҳозирги одамлар орасида фарқ кўрмайман.

Ҳеч вақо ўзгармаган. Улар ҳам ҳозирги одамлардай.

«Инсон! Инсон!» — Горький шундай даб-даба билан хитоб қилган.

Бу сўзларни ўқийсан-у, китобни бир чеккага қўйгач, инсон бу қадар дабдабали кўринмайди ҳам, у қадар нузли чамбарак орасида тасвирланган хилқатга ҳам ўхшамайди.

Инсон! Сичқон ҳам, каламуш ҳам шу ерда — одамзоднинг минг бир уруғи ҳозиру нозир.

Негадир санъатга дахлдор одамларга мойиллигим айтарли кучли эмас, ҳаётларини санъатга «бахшида» қиладилар-у, ўзлари илҳом қувончи-саодатидан бебахра бўладилар. Бу — ўлим.

Лекин чорасиз қолган пайтларда ишонч-эътиқод ва ирода кучи билан кулишга, жилмайишга қурби етадиган одамлар бор-ку.

Бор, мен бу тоифа одамларни биламан.

Ана шундай хилма-хил, ноёб, одамови, ғалати кишилар — гоҳида ундайларни кузатиб, улардан ҳайратланишга, уларни кўриб мириқиб кулишга, ҳайрону лол қолишга, уларга ҳамдардик кўзи билан қарашга улгурмайман.

Лекин... нега? Нега энди айни ҳаммаси бошланган ва қанчадан-қанча қўшиқларимни тортиб олган собиқ оғриқларим, дардларим унутилган бир дамда, ниҳоят, эндигина қанот ёзиб, ўзимни янгилагандек ва ақли расо одамлардек ҳис қилиб салгина чирқиллаб товуш чиқарганимда, хуллас, кў-ўп жиҳатдан

балоғатга етиб суякларим қота бошлаганида — ана шундай бир пайтда. Тўхта... ва Яна...

Яна — энди бурунгисига ўхшатмаган мутлақо бошқача тўхташ.

Яна — ҳар тонг манинг шу ерда эканимни лаҳза сайин эслатиб тургувчи, оламни безор қилиб юборадиган «Оғрияпти» ёхуд «Жонга тегди» деган сўзлар билан ифодаланадиган Яна. Бундан халос бўлишнинг яккаю ягона чораси бор, холос — сиқилма, ўзингни қўлга ол... Ҳадеганда ўзингни қўлга олавериш ҳам осон эмас — қўл толиб кетади, ахир!

НАТУРА

Ичкарида — «зимистон»да қандай ҳодисалар, ўзгаришлар рўй бераётганидан беҳабарман, нуқул рентген нурларини кутаман. Мудом кенг ва узун-ун ёрда кетаётгандек ҳис қиламан ўзимни — нур кўринган томонга юришдан тўхтамайман. Бу нур тўғ-ғри ва ёп-ёруғ йўл бўлиши мумкин — айти вақтда тубсиз жарлик узра ярақлаб кўринаётган чироқ бўлиши ҳам эҳтимолдан холи эмас.

Гоҳида чаппор уриб гуллаган даламга, гуллар ва ўт-ўланлар оралаб ястанган нарсага ўхшайди, юқоридан уни пайқаш қийин. Қуёш нури бир текисда терилган бепоё-ён майдон ва ўша нарса оёғимга қадалғунига қадар юриб боравераман. Бу гўзал майдонни тиккасига кесиб ўтишга куч топарман, майдоннинг нариги чеккасига етарман, оёғимга қадалмаган тиканаклар жойида қолган кўйи чириб йўқ бўлиб кетар. Муқаррар, худди

шундай бўлмоғи керак. Шундай бўлади ҳам.

Бироқ кўксингни тў-ўлдириб нафас олиш ва жамики гўзалликдан баҳра олиб майдондан эсон-омон ўтиш учун фурсат керак ҳамда ошиқмай, ҳовлиқмай қадам олмоқ зарур.

Яна қанча йўл юраман, бу ёғи менга қоронғи.

«Ўпич» қўшиғи берилади (форс тилида).

VII манзара.

Қандай янгилик бор? Ҳеч қандай. Димоғим чоғ, бахтиёрман. Айниқса, мияга ҳеч нарса кирмаяпти. Кирмаса-кирмас! Ўзимнинг орзу-умидларим ва хаёлларимдан ўтиб ҳеч қандай китобчалар, ҳеч қандай «даҳо»лар на қалбимни, на-да хаёлларимни тўлқинлантира, ҳаяжонлантира олмаяпти. Кайфиятим дуруст, «ҳушёр тортганимдан» хурсандман. Бутун вужудимни забт этган хотиржамлик бориб турган ялқовликка айланди. Ҳеч нарсага қўл бормаиди: хаёл суриш ҳам малол, ўқиш, ёзишга ҳам эринасан. Аъзои баданим ва бутун вужудим момиқ пахтага, осойишталик ва яна бир карра осойишталик пар тўшагига ботиб кетган.

Бироқ, турган гап, бу — ҳамма-ҳаммаси нисбатан олганда шундай, ўйлаяпман ҳам, ўқияпман ҳам, ишлаяпман ҳам.

Менинг кайфиятимни тушуниб етишингизга ёки унга кўникишингизга тўғри келади ва бемаъни кайфиятни одам ўзини ёмон ҳис қилишидан фарқлай билишингиз

керак бўлади. Ҳаёт севинчу қувончларга тўла бўлгани билан қувончдан баҳра олавермайди ҳар ким, шундан, мен бундай хушчақчақликдан қўрқаман.

«Араб тангоси» қўшиғи берилди (араб тилида).

VIII манзара.

Бир замонлар парвоз этган ва кайфиятим аъло бўлган пайтларим ажойиб эртак эшитгандим... — Худойим-ей, эртак тинглаб қанчалик роҳатлангандим-а! Болалик кезларим Андерсеннинг «Булбуллар» ёки «Иркит ўрдакча» эртакларини тинглаганимда шу қадар тотли ва ғаройиб ҳис-туйғуларим жунбишга келган, азбаройи кўзимдан ёш тирқираб чиқиб кетган ва барча орзуларим ва умидларим шу қадар менга яқин келгандиларки, мен уларни шундоққина ёнгинамда қаторлашиб турганини кўрганман, пайқаганман...

«Кичик шаҳзода» эртаги эди у.

Бу эртакни қачондир, албатта, чизаман.

Эҳ-ҳе-е, қанча-қанча режаларим, мўлжаллаган ишларим борлигини билсаларингиз эди!

Бироқ вақт-соатим келади — муқаррар келади.

Ана ўшанда кўрамиз нима бўлишини?!

Хуршид ДЎСТМУҲАММАД
таржимаси

«ХАЁЛИМНИНГ ЗЕБО ЧЕЧАГИ»

— **Х**аммамиз буюк санъаткор Ботир Зокиров томонидан маромига етказиб куйланган «Араб тангоси» қўшиғини тинглаганмиз. Бу қўшиқ ўзининг сирли жозибаси, соҳир оҳанглари билан ҳар қандай тингловчини ўзига асир эта олади, — деб ҳикоя қилади Иқбол Ҳумоюн. — Бу қўшиқни гўдаклик чоғимда эшитганим учунми, ҳар гал уни буюк санъаткоримиз ижросида тингланганимда болалик хотирам хаёлимда жонланарди. Ўша пайтлари бу қўшиқнинг маъносини билишни жуда-жуда истардим. Шу қўшиқ туфайли, эҳтимол, менда араб тилига қизиқиш уйғонгандир. Орадан йиллар ўтиб, озми-кўпми тил ўргандим, аммо шунда ҳам қўшиқнинг маъносини тўла-тўкис англай олмадим.

Яқинда интернет нашрларини титкилаб, ушбу қўшиқнинг яратилиш тарихи билан қизиқдим. Анча-мунча маълумот тўпланди.

Қўшиқнинг араб тилидаги илк мисраси «Йа заҳратан фий хайалий» яъни «эй менинг хаёлимдаги гул», деб номланади. Бу қўшиқ илк бор Миср киноусталари томонидан 1947 йил суратга олинган «Ҳабибал-ъумр» — «Хаётим севгиси» фильмида куйланган. Қўшиқ муаллифи таниқли араб бастакори ва хонандаси Фарид ал-Атрошдир.

Дастлаб қўшиқ муаллифи ҳақида ҳам бироз тўхталиб ўтсак. Фарид ал-Атрош XX асрнинг бошларида Суриядаги ас-Суайд султонлиги оиласида туғилган. 1920 йил-

да мамлакат французлар томонидан истило қилинган, султон ўз оиласи билан Мисрга кўчиб ўтади.

Фариднинг онаси мусиқа сирларидан яхши хабардор бўлиб, у, арғанун сингари созларни маҳорат билан чаларди. Шу боис Фарид ҳам мусиқага меҳр қўйиб ўсди. У 1941 йилда илк бор синглиси билан бир кинофильмда суратга тушган. Унга «Ҳаётга муҳаббат» (1947) фильмидаги бош қаҳрамон образи ва унинг ўзи ижро этган «Хаёлимнинг зебо чечаги» қўшиғи катта шухрат келтирди. Айтиш жоизки, ушбу шеърнинг муаллифи ҳам, бастакори ҳам, илк ижрочиси ҳам Фариднинг ўзидир.

Кейинчалик ушбу қўшиқни рус тилида ҳам бир неча бор куйлашган. Жумладан, Николай Никитский ижросидаги «За все тебе спасибо» қўшиғи ҳам ўз мухлисларини топа олган. Бироқ, Н. Доризо қаламига мансуб рус тилидаги ушбу қўшиқ сўзлари мутлақо бошқача мазмунга эга.

Бироқ ушбу қўшиқнинг Ботир Зокиров томонидан қайта сайқалланиб, ижро этилиши тангога иккинчи ҳаётни бахш этди. Орадан ярим асрдан кўпроқ вақт ўтганига қарамай, қўшиқ тилдан-тилга ўтиб, ҳамон минглаб қалбларни асир этаётир.

Албатта, Ботир Зокиров қўшиқни эшитиб ёд олган ва куйлаган бўлиши мумкин. Чунки, аслият билан солиштирганда анча тафовутлар кўзга ташланди. Ушбу қўшиқ матнини сўзма-сўз таржима қилишга қурбим етмаган бўлса-да, қўшиқнинг умумий мазмунидан

келиб чиққан ҳолда, уни ушбу мисраларга жойладик. Камчиликлари бўлса, тингловчилардан узр сўраб қоламиз.

Йа захратан фий хайалий

*Йа захратан фий хайалий,
Ройатуҳа фий фуагий,
Йа захратан фий хайалий,
Ройатуҳа фий фуагий,
Жанат ʻалайҳа-лайалий.
Ва азбалатҳа л-айагий.
Ваш шағалатҳа-лʻуйун,
Фамата сихрал-жуфун.
Йа ғарамий, куллу шайъин даъ минний.
Фаназаътул ҳубба мин қалбий ва руҳий.
Ва ваҳабтул ʻумра автари ва лаҳний,
Ва тағанайту фа давайту журуҳий.
Ана тайрун фий руббал фанн юғанний,
Литтуюр, лиззуҳур, фил-ғусун!*

* * *

*Хаёлимнинг зебо чечаги,
Юрагимнинг соҳибасисан,
Тунларимнинг жаннатий иси,
Кунларимнинг жозибасисан.
Кўзлар сенга боғланган онда,
Жой олганди хаёлинг жонда.
Борлиғимни олдинг қўлимдан,
Жону дилда ишқинг мужассам.
Хуш овозинг эшитган онда,
Шифо топди жароҳатлар ҳам.
Мен боғингда нолон қуш бўлиб,
Васфинг куйлай илҳомга тўлиб.*

Барча гуллар, қушлар албатта,
Тинглаб мени, қолсин ҳайратга.

САМОВИЙ ҚЎШИҚ

Матаристон Республикаси Набережная Челни масканидан Ўзбекистонга келган шоир, рассом ва самовий мўъжизалар соҳибаси **ГЕЛФЕНИДА** хоним билан бўлган суҳбатдан:

— Гелфенида хоним, аввал туфилган жойингиз, ўзингиз ҳақингизда қисқача сўзлаб берсангиз.

— Мен ҳозир Челнида яшасам-да, ўзим Ақтанишданман. Ақтанишнинг Кормат деган овулида туфилганман. Қирлар, адирлар бағрида тўрғайлар овозидан сархуш бўлиб ўсдим. Болалиқдан табиатга меҳр қўйиб, унинг гўзаллигига мафтун бўлиб, шеърлар битардим. Ана шундай илҳом келган дақиқаларда мен инсонларни кузатиб турувчи «олий куч»лар борлигига ишонардим, ўзим ҳам шуларнинг таъсирида расм чизиб, шеърлар ёза бошлаганимга амин бўлганман.

— Айтинг-чи, аввал шеър ёзганмисиз ёки расм чизганмисиз?

— Шеърлар ёзиш, расмлар чизиш иштиёқи ҳам бир вақтнинг ўзида туфилаверарди. Расм чизиш жараёнида менга нуқталарни жойлаштириш кўрсатиларди. Кейин уларни чизиқлар тортиб, бирлаштириш ҳам «олий кучлар» томонидан амалга оширилаётгандек туюларди.

— Сиз рассомликка ўқимаганмидингиз?

— Йўқ. Хаёлимга ҳам келмаганди. Билимим ўрта мактаб кўламида, олий маълумотга эга бўлмасам-да, билимларимни оширишга кўп ҳаракат қилардим.

— Сиз айтаётган «олий кучлар» билан та-нишувингиз қандай ҳолатда кечди?

— Гапни узоқдан бошлашга тўғри келади. Перм шаҳрида бўлган вақтимда шаҳар бозоридаги дўконлардан бирида қўшиқ ёзилган қарта (пластинка) овозини эшитиб қолдим. Эшитдим-у, сеҳрлангандек турган жойимда донг қотдим. Бир пайт ўзимни ҳавода муаллақ тургандек ҳис этдим, кейин тепага кўтарила бошладим. Вожаб, мен бозорнинг қоқ ўртасида ҳайкалдек қотиб қолган ўз вужудимни тепадан кўриб турардим...

...Осмонга қарадим, булутлар орасини ёриб чиққан иккита учар жисмга кўзим тушди. Улар кутилмаганда бир-бирларига қўшилиб кетдилар. Ўткир нурдан кўзларим қамашиб қолди. Бу дақиқалар қанча давом этганини билмайман. Кейин ўзимга келсам, бозорда кўчанинг ўртасида турибман. Дўконга кириб, ҳалиги қўшиқ ёзилган, таъбир жоиз бўлса самовий қўшиқ битилган қартани сотиб олдим. Бу Ботир Зокиров қўшиқлари жамланган қарта эди.

Шундан бери унинг овозини ғойибдан эшитадиган бўлдим. Бу ниҳоятда сирли овоз эди. Уни эшитаман дейишим ҳам тўғри келмас. Ботирнинг қўшиқлари қалбимга, шууримга ўз-ўзидан қуйилиб келаверарди. Назаримда, у тириклик чоғида куйлаганида ҳам

олий кучлар мадад бериб турганга ўхшайди.

– Кечирасиз, Гелфенида хоним, мулоқот чоғида сиз унинг ўзини ҳам кўрасизми?

– Қиёфасини кўрмайман-у, шакл-шамойили кўз ўнгимда гавдаланаверади. У билан мулоқотимиз баъзан менинг истак-хоҳишимга қараб, баъзан кутилмаганда содир бўлади. Қачонки тобим қочса ёки бирон нарсадан қаттиқ хафа бўлсам, Ботирнинг қўшиқларини тинглайман. Шунда хафагарчилик тарқалиб, вужудимга самовий қувват қуйилаётганини ҳис этиб тураман.

*(«Қалб кўзи» газетаси, 1994 йил,
сентябрь)*

ШАББОДАДАЙ ЎТГАН УМР

Машхур хонанда, ўзбек миллий эстрада қўшиқчилиқ санъати асосчиси Ботир Зокировни бешафқат ўлим 49 ёшида орамиздан олиб кетди. Ҳатто 50 йиллик тўйини кўриш унга насиб этмади. Аслида, бу тўйга санъаткорнинг ўзи жиддий тайёргарлик кўраётган, энг сара қўшиқларидан дастур тайёрлаб, саҳнага чиқмоқчи, ўзи чизган энг ажойиб картиналарни жамлаб, шахсий кўргазмасини очмоқчи эди. Бўлмади. Машхур шоир Юнус Эмро айтганидек:

*Келди, кечди умрим менинг
Бир шаббода елган каби.
Келди, кечди пайқамадим,
Бир кўз очиб юмган каби.*

Лекин ана шу «кўз очиб юмган» лаҳзада у ўз қўшиқлари билан тингловчилар қалбини забт этди. Эстрада санъати осмонида юлдуз бўлиб порлади. Ва юлдузлар осмонида мангу қолди. Ҳали рўёбга чиқмаган орзуларини, ушалмаган армонларини, айтилмаган қўшиқларини, чизишга улгурмаган манзараларини, одамларга бўлган чексиз самимиятини Ботир Зокиров ўзи билан олиб кетди. Энди у кишидан дилбар қўшиқлар, рангларда акс этган гўзал манзаралар, қалбларда изтироблар билан йўғрилган ширин хотиралар қолди.

Ўзбекистон халқ рассоми Алишер МИРЗАЕВ шундай ҳикоя қилади:

— Бу воқеага салкам чорак аср бўляпти. Ўшанда мен машҳур рассом, марҳум дўстим Шухрат Абдурашидов билан Москвада Суриков номидаги рассомлик институтида ўқир эдик. Мусофир юртда бошдан ҳар хил ҳангомалар ўтар экан. Иссиқ бўлса, совуқ йўқ, совуқ бўлса, иссиқ йўқ, ишқилиб, амаллаб ўқиб, яшаб юрибмиз. Ҳаётимиз дарвешларникига ўхшайди. Топганда еймиз, ичамиз, йўғига қаноат қиламиз. Талабалик аслида ҳаммасига сабр-қаноат қилишдир.

Ана шундай армонли кунларнинг бирида кутилмаганда Ўзбекистонга қайтгимиз келиб қолди. Юртга қайтиб, Сирдарёда пахта тераётган собиқ курсдошларимизнинг ёнига боргимиз келди. Тўғриси, уларни жуда-жуда соғинган эдик. Ана шу соғинч туйғулари бизга тинчлик бермай, оҳанрабо

каби Ўзбекистонга тортаверди. Энди, чет-га чиққан ўзбек дарров ўз юртини соғиниб қолади. Ватан тупроғи кўзига тўтиё бўлиб кўринади. Ўзбекистон — Ўзбекистон-да!

1970 йилнинг 2 ноябрь куни Шуҳрат билан Ўзбекистонга кетиш иштиёқида Москванинг «Домодедово» аэропортига бордик. Одам кўп, патта йўқ. Бунинг устига инқилоб байрами арафаси. Нима қилишимизни билмай, гарансиб аэропортда юрганимизда Ботир Зокировни кўриб қолдик. Олдиндан танишлигимиз борлиги учун, дарҳол ҳолаҳвол сўрашдик. Ботир ака ниҳоятда дилкаш ва самимий инсон эди. Ўқишимизни, шароитимизни суриштирди. Гап орасида дилдаги муддаомизни ҳам айтдик.

— Парво қилманглар, йигитлар. Худо хоҳласа, сизларни, албатта, Тошкентга олиб кетамиз, — деди Ботир ака далда бериб. Кўнглимиз кўтарилиб, ташвишимиз аригандек бўлди. Атрофдагилар Ботир Зокировга ҳаяжон билан қараб туришарди. Бир-бирларига шивирлаб, имо қилиб Ботир акани кўрсатишарди.

Орада Ботир ака қаёққадир бориб келди. Сўнг иккаламизни чақириб, стюардесалар ва назоратчилар ўтирадиган хонага бошлаб кирди. Хона тўла қизлар, аёллар. Дарҳол чумчуқдек чуғурлашиб, Ботир акани ўраб олишди. Бирови савол беради, бирови қоғоз тутиб, дастхат ёзиб беришни илтимос қилади, яна бирови қўшиқ айтиб беринг, дейди. Ботир ака уларга бизларни

таништирди: «Мой лучший гитарист Алишер и мой лучший пианист Шухрат!». Иккаламиз ҳам бош қимирлатиб, у кишининг гапларини тасдиқладик. Ботир ака таништириш жараёнида бизларнинг зудлик билан учишимиз лозимлигини, лекин паттамиз йўқлигини жуда нозиклик билан қистириб ўтди. Улардан биттаси ёрдам қилишини айтди. Шухрат билан иккаламиз хурсанд бўлиб бир-биримизга қарадик. Қизлар бизларни кофе билан меҳмон қилди. Хуллас, уларнинг ёрдами билан «ИЛ-18» самолётида Москвадан Тошкентга учдик. Йўлда Ботир ака қизиқ ҳангомалар, латифалар айтиб бериб, ҳаммамизни кулдириб келди.

Самолёт Тошкентга омон-эсон қўнганидан сўнг Ботир ака ансамблдагиларга рухсат бериб, бизларни таксида «Самарқанд» автостанциясига олиб келди. Патта олиб бериб, Сирдарё автобусига ўтқазиб, хайрлашди. «Дўстларингизга мендан салом айтинглар», деб қайта-қайта тайинлади. Биз ҳам у кишига раҳмат айтиб, ўша куни дўстларимизнинг дийдорига тўйганмиз.

Ботир Зокиров ана шундай ҳаммага яхшилик қилиб юрадиган, самимий ва оқибатли инсон эди. У кишининг ўлимини эшитиб, худди ўз акам оламдан ўтгандек қайғурганман. Афсуски, Ботир акадек бебаҳо инсон ва беназир санъаткор ҳаётга бир марта келади.

«ЛАЙЛИ ИШҚИН ТАНАМДА

ЖОН ҚИЛ»

«Салом, азизим, салом, бебаҳо қўшиғим!
Ҳаётимнинг ёрқин юлдузи!

Менга етолмаганингдек, сенга ҳам энди етолмаслигим аниқ. Тақдир бизни шундай Тоҳир-Зухра қилиб яратган экан. На-чора? Сенинг бетоблигингни эшитиб, мен ҳам оғир касал бўлиб қолдим. Агар бошимни кўтаролсам, ёнингга қушдек учаман. Ҳар сония пластинкагни қўйиб, юрак-бағрим сел бўлиб, дарё бўлиб эшитаман. Ҳозир ҳам ёниб «Мажнун монологи»ни чинакам Мажнундек куйлаяпсан. Менинг Мажнуним!..

...Аё ҳакими доно

Ҳар ҳукмда ҳокиму тавоно!..

Дерлар манга: «Ишқни унутгил,

Лайли ғамидин канора тутғил».

Оллоҳ-оллоҳ, бу не сўз ўлғай,

Ул қавмға тангри узр қилғай.

Лайли ишқин танимда жон қил,

Лайли шавқин рангимда қон қил...

Оҳ, қанийди, қон бўлиб томирларингда оқиб юрсам, нола бўлиб бўғзингда чарх урсам, малҳам бўлиб дардингни олсам? Армоним йўқ эди!.. Ҳатто шу жонимни Сенга бахшида этишга ҳамиша тайёрман!..

Бир неча марта концертларингга кирдим. Сени кўрдим, овозингни эшитдим дегунча эс-ҳушимдан ажралиб, ўзимни батамом

унутаман. Мен ҳар гал концертдан ҳушсиз, қалбсиз ҳайкалга ўхшаб чиқиб кетаман. Агар сен билан юзма-юз кўришсам, юрагим ёрилиб кетади деб кўрқаман. Лекин кўришмоқни жуда-жуда истайман.

Етар. Сени толиқтириб қўймай. Омон бўл. Соғайиб кетсанг, албатта, кўришамиз. Мен бунга ишонаман. Биз яна дийдорлашамиз, қўшиғим. Агар...

Сени бир умр соғинган, хаёлларида гард юқтирмай пок олиб юрган **Фарангис.**»

ВИДО ҚЎШИҒИ

*(Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист,
раҳматли укаси — машҳур актёр
Жамшид ЗОКИРОВ хотираларидан)*

— **Б**отир акам сўнги бор касалхонада ётганларида у кишига, асосан мен ва Галина келинойи қараб турдик. Мен акамнинг соқолларини олиб, баъзан оёқларини илиқ сувда ювардим. Бир сафар «Қанчалар сени яхши кўришимни биласанку, Жамшид», — деб қолдилар. Шунда жуда ғалати бўлиб кетдим. Акамни янада яхши кўриб қолдим. Ичимда Оллоҳга илтижолар қилиб, акамнинг ўлмаслигини қайта-қайта сўрадим.

Бир куни Ботир акам ухлагач, биз ҳам Галина келинойи билан озгина мизғиб қолибмиз. Мени кимдир туртгандек бўлди. Кўзимни очсам, акам жойларида йўқ. Ке-

линойимни уйғотиб, зудлик билан касалхона йўлагига чиқдик. Кимсасиз йўлақда Ботир акам ҳорғин юриб борарди. Бориб, у кишининг қўлларидан тутдик. Мен дарҳол сўрадим.

— Нега турдингиз, ака? Нега бизларни уйғотмадингиз?

— Мен ўзи қаердаман?.. Навфал қани? — деди акам бизга ғалати қараб.

— Ботир ака, Сизга нима бўлди ўзи? Ахир Навфал акам вафот этган-ку?!

— Биласанми, у палатамга келиб, қийналиб ётаверасизми, ака, юринг кетамиз, деди. Мен унга эргашиб кетаётганимда, уни йўқотиб қўйдим. Навфал қани, у қаёққа кетди?..

— Навфал акам йўқ. У ўлиб кетган. Сиз шифохонада ётибсиз. Сизга умуман туриш, юриш мумкин эмас. Юринг, ака, палатага кирамиз.

Шунда Ботир акам тўхтадилар. Ҳолсизланиб бораётган гавдасини тик тутмоқчи бўлди. Лекин уддалай олмади. Йиқилаётган пайтда у кишини келинойим билан ушлаб қолдик. Амаллаб палатага киритдик. Акам қайтиб ўрнидан турмади. Айтишадики, оғир ётган беморни вафот этиб кетган қариндоши чақирса ва ўзи билан олиб кетса, бу яхшилик аломати эмас. Бу беморнинг куни битганлиги аломати экан. Шундай бўлди ҳам. Акам 1985 йил 23 январда вафот этди...

1985 йил 25 январь. Қиш. Совуқ. Қор ёғарди. Мактуб эса йўлда эди. На шиддатли поезд, на тезучар самолёт бу мактубни эгасига етказолмади. Ўша куни жигаргўшалари, дўстлари, қариндошлари ва хабар топган маданият, адабиёт ва санъат аҳли буюк санъаткор Ботир Зокиров билан видолашиб, уни ҳеч қачон мактуб етиб бормайдиган жойга — сўнгги йўлга кузатаётган эди. Мотамсаро осмон унинг тобути устига тинимсиз қор эларди. Видолашаётган қалблар фарёдининг чеки йўқ...

Пойтахт Тошкент кўчалари мотам зарбидан оғир сукутга чўмган, бу мотам гўё она заминни зир-зир титратаётгандек эди. Афсуски, мотам кунида уни сўнгги йўлга кузатиш ҳам халқига насиб этмади. Чунки у яна далада, яна экин экиш дардида эди. Қишда ҳам дала ишқи билан ёнарди. Эшитди. Лекин жуда кеч эшитди. Одатдагидек кечга қолиб йиғлади. Ўз юртига қўшиқдан ҳайкал қўйган... тобут эса армонда кетди...

Афсуски, у қалбида айтилмаган қўшиқларини, чизилмаган картиналарнинг оҳори рангларини, кинода яратмоқчи бўлган ёрқин образларини ва яна қанча-қанча ушалмаган буюк орзуларини ўзи билан олиб кетди. Алвидо, буюк Истеъдод! Алвидо, мўъжизалар яратиб кетган бетакрор овоз! Алвидо, юракларда бўронлар уйғотиб кетган Қўшиқ!

Унинг: «Она халқим олдида жуда қарздорман. Бир фарзанд ва хонанда сифа-

тида шу қарзларни узишим шарт. Ҳали халқимга кўнглимдагидек хизмат қила олганим йўқ. Бошқача куйлаш, бошқача чизиш керак», дея ўз ижодидан қониқмаслик ҳислари билан тўлиб-тошган сўзларини эслайман. Чинакам санъаткор асли шундай бўлмоғи керак эмасми, ахир?! Бу халқ қалбида қола билиш санъати ҳамдир.

Азиз ўқувчим!
Сизларга ўзбек миллий театр ва кўшиқчилик санъати ривожига ҳамон беқиёс, улкан ҳисса қўшиб келаётган Зокировлар сулоласининг йирик вакили, дунёдан олган машҳур санъаткор, ўзбек миллий эстрада кўшиқчилигимиз асосчиси Ботир Зокировнинг гоҳ фахр, гоҳ ифтихор, гоҳ мунг ва изтиробларга тўла ҳаёти, ижод йўли ҳақида баҳоли қудрат ҳикоя қилдик.

Авалло, каминага ушбу мавзунини китоб қилиб ёзишда маслаҳат берган устозимиз — улуғ шоир Абдулла Ориповнинг руҳи покларига қайта-қайта дуолар қиламиз: илоҳим, охиратлари обод бўлсин.

Шунингдек, китобнинг дунёга келишида яқиндан ёрдам берган Ўзбекистон халқ артисти Гавҳар Зокировага самимий миннатдорчилигимни билдираман.

Китобни сабр-тоқат билан ўқиган Сиз азизларга ҳам аввалдан дил изҳорларини билдираман. Айрим саҳифалар қалбингизни тўлқинлантириб, завқ-шавққа тўлдирган бўлса, бундан биз ҳам бениҳоя хурсандмиз. Айрим саҳифалардаги қайғули, ҳасратли

воқеалар, ҳолатлар, агар Сизни ҳам қайғуга солган бўлса, узр. Ёзаётганда, биз ҳам шундай оғир ҳолатларга тушдик. Ёзганларимизнинг баъзи ўринлари меъёрига етмаган бўлса, айб бизда.

Санъатимиз ва маданиятимиз ривожига муносиб ҳисса қўшиб келаётган Зокировлар сулоласининг ҳар бир истеъдодли вакили ҳақида алоҳида-алоҳида ажойиб китоб ёзса арзийди. Бунга бир ижодкорнинг умри етмайди.

Камина Зокировлар сулоласи тарихини ўрганиш жараёнида шу хулосага келдимки, аввало, уларнинг барчасига истеъдодни Оллоҳнинг ўзи бергани аён. Чунки ҳар бирининг яратган санъатида илоҳий мўъжиза бор. Умуман, Зокировларни тақдир бебаҳо истеъдод билан бирга, бетакрор шон-шуҳрат, жуда юксак обрў-эътибор ва такрорланмас шараф тожи билан сийлаган. Лекин бу улуғ мартабаларга, нуфузи жуда баян эътирофларга, мукофотларга улар ҳамиша турфа тиконлар ўсиб ётган чиройли гулзорлардан мардона ўтиб борганлар, десак, ҳақиқатга яқин бўлади. Шунга қарамай, оёқларига, тоvonларига кирган ўткир тиконлар оғриғига чидаганлар. Ҳеч қачон оҳ-воҳ қилмаганлар, дардларини дoston қилиб бировларга айтмаганлар. Ҳатто бир-бирларига сездирмаганлар.

Уларга ҳеч қачон осон бўлмаган. Ҳаёт ва ижод йўллари сип-силлиқ, бир текис кечмаган. Истеъдодларини намоён қилиш учун қанча-қанча истеъдодсиз кимсалар-

га дуч келганлар. Ҳасадгўйлар гуруҳи йўлларига ғов бўлганлар. Энг ёмони санъатдан йироқ амалдорларнинг дўқ-пўписалари, ғазабларига учраганлар. Ўзлари танлаган санъат йўлидаги машаққатли ва мураккаб тўсиқларни мустақкам ирода, тинимсиз изланиш, энг муҳими, ўзларига бўлган юксак ишонч билан енгиб ўтганлар.

Тақдир ўйинини қарангки, ўқишини Тошкент консерваториясидан Москва консерваториясига ўтказиш учун имтиҳон топширганда, беписандлик билан Ботир Зокировни ўқишга қабул қилишмаган. Лекин машҳур қўшиқчи бўлганидан сўнг, москвалик мухлислари уни бошларига кўтариб, эъзозлаганлар. Москванинг барча концерт залларида Ботир Зокиров ҳафталаб, ўн кунлаб концертлар берган. Уни имтиҳондан ўтишига тўсиқинлик қилган казо-казо профессорлар, ўқитувчилар ҳам концертларига кириб, саҳнада унга гулдасталар тутганлар. Бу истеъдодга тан бериш, бетакрор ижрони қўллаб-қувватлаш эди...

Зокировлар сулоласининг истеъдодли вакилларида яна бири хушовоз хонанда, опера ижрочиси Навфал Зокиров эди. Бу талантнинг ҳам умри қисқа экан, ўттиз беш ёшида жигар хасталигидан вафот этди. Фарзанд ўлими отаси Карим Зокировни оғир қайғуга солди. Ота ўғлидан кейин кўп яшамади. Бу оғир лаҳзалар ҳақида Ботир Зокировнинг кундалигида шундай сатрларни ўқиймиз: «Дадам вафот этди. Бу муқаррар фалокатни олдиндан билганимга, энг оғир ҳодисага тай-

ёр турганимга қарамасдан, бу мудҳиш воқеа айнан бугун юз беришини асло ўйламаган эканман... У киши онамнинг қўлларида жимгина, хотиржам жон берибди. Бугун отам уйимизда, оиламиз даврасида энг охирги тунни ўтказмоқда. Барчамиз кутилмаган бахтсизликдан қарахт бўлиб қолганмиз. Ҳозирча ҳеч ким нимани йўқотганини англаб етмаяпти. Одамнинг ақли кеч киради. Назаримда, кейинчалик ҳаммамиз отамизнинг тоғдек залворини тўла-тўқис ҳис қилсак керак...»

Тақдир ҳамон Зокировларни ҳаётнинг бундай шафқатсиз синовларидан ўтказиб келаётир.

Бу орада бутун умри ва ҳаётини жондан азиз фарзандларига бағишлаган оналари Шоҳиста Саидова вафот этди. Сулоланинг истеъдодли фарзанди, таниқли театр ва кино актёри Жамшид Зокиров ҳам оғир хасталиқдан сўнг эрта қазо қилди. Ботир Зокировнинг биринчи умр йўлдоши, таниқли актриса Эркили Маликбоева, уларнинг фарзанди истеъдодли актёр Бахтиёр Зокиров ҳам бу ёруғ оламни тарк этдилар...

Бошларига тушган бундай мусибатларни Зокировлар ҳамон мустаҳкам ирода ва матонат билан енгиб келаётир. Бу оиладаги аҳиллик, ўзаро ҳурмат, бир-бирларини яхши-ёмон кунларда қўллаб-қувватлаш ва дардқаш бўлишнинг ибратли намунаси дир. Ака-укалар, қариндош-уруғлар ўртасидаги самимий меҳрибонликни кўриб, уларга кинининг ҳаваси келади.

Яна Ботир Зокировга қайтамиз. Унинг ҳаётини ўрганиш жараёнида шу хулосага келдикки, у бутун ҳаёти ва умрини гаровга қўйиб яшаган. Шафқатсиз ажал истаган пайтда, истаган дақиқада унинг жонига чанг солиш пайида бўлган. Ўғри мушукдек пойлаб юрган.

Унинг қалбида қўшиқ ва ажал бир умр курашиб яшаган. Бу аёвсиз ва шафқатсиз курашда, шубҳасиз, ҚЎШИҚ ғолиб чиққан. Бу ғолиблик эса жаҳон саҳналарида ҳам эътироф этилган. Ўзбек эстрада санъатида олтин ҳарфлар билан ёзилган.

Ғолибларга ҳеч қачон осон ва енгил бўлмаган. Ҳақиқий истеъдод эгаси борки, ҳамиша унинг ёнида кушандаси ҳам қора куядай эргашиб юрган. Ҳасадгўй ва буйруқбоз тўраларнинг тузуми ҳам, тизими ҳам йўқ. Зокировлар сулоласи бу тақиқлардан батамом қутулиб кетганлари йўқ. Кўролмаслар, санъатдан йироқ айрим кимсалар ҳамон уларнинг йўлларига тўсқинлик қилишга шай турадилар. Ушбу сатрларни ёзаётганда шоир Абдулла Ориповнинг тўртлиги ёдга тушади:

— *Бир умр тўсдинг-ку йўлимни,
Сира эринмадинг, қойилман, кўппак.*
— *Нега эринайин? Итлик феълимни
Ахир мен намоён этмоғим керак...*

Хулоса ўрнида айтмоқчимизки, Зокировлар сулоласи ўзларининг бетакрор санъатлари, умрбоқий қўшиқлари, кино ва театр

сахналарида яратиб кетган образлари билан ўзларига улуғвор ҳайкал қўйиб кетдилар. Жумладан, машҳур хонанда Ботир Зокиров ҳам!

Ушбу ёзилганлар ҳали ҳаммаси эмас. Буюк истеъдод эгаси, серқирра санъаткор ҳақида бир мартада барчасини айтмоқ душвор. Вақти-соати келиб, Оллоҳнинг марҳамати билан ушбу умрбоқий мавзуга яна қайтармиз.

Ҳаёт эса давом этади...

1989-2016

Хуршид ДЎСТМУҲАММАД

МАЗМУНДОР МУНДАРИЖА
ёхуд одамнинг ичидаги одамлар

Шунгил эссе

«Қаерда бўлмай мудом ёдимдасан, она-жоним — Жалойир! Фурсат топилди дегунча сенинг қайноқ бағринга шошаман. ...Тушларимда кўриб йиғлайман, сени Жалойир!»

Шунчаки қоғозга тушмайди бунда-йин сўзлар. Шунчаки айтилмаган сўзлар эса бефарқ ўқилмайди. Бинобарин, ҳар сафар қиссани қўлга олганда беихтиёр уни чўқилашга — такрор ўқишга киришиб кетганингни сезмай қоласан киши. Муаллиф Ашурали Жўраевга қўшилиб тасвирга тортилган қишлоқнинг ҳовли ва чорбоғларида, баҳайбат тутлар, гужум ва ўрик дарахтлари салқинида пойи пиёда кезгинг келади. Мактаб ва боғчаларга кириб жалойирлик болакайлар ва қизалоқлар қўлларига совға-саломлар улашгинг келади. «Саломат хола омонмиканлар?» деган савол кечади кўнгилдан. Умуман, жалойирлик аёлларнинг ҳаётларида қандайин ўзгаришлар юз бермоқда?..

Қиссанинг мантиқий ниҳояси унинг дебоча сўзларига ҳамоҳанг: «Қишлоқ — муқаддас, қишлоқ — улуғ! Ҳамиша қишлоққа хиёнат қилишдан қўрқиб яшаш керак».

Устоз Иброҳим Ғафуров Ашуралининг табиатидаги маҳрамлик фазилатини кашф этганидан, Шухрат Ризо дўстимиз эса маҳрамлик фазилати инсоний меҳрга туташиб кетганини ўхшатиб тасвирлаганидан илҳомланар экансан, бу фазилату туйғунинг илдиз-томирини излашга тушасан: қайдасан, Жалойир?..

Катта ва серқатнов йўл ёқасидаги мулла Жўра бобо ва Очил отадан мерос оддийдан-оддий ва камсуқум хонадоннинг барокатли тарбиясидан, ўн нафар ўғил-қизни ювиб-таранган Мушаррам онанинг ўғитларидан излаганимиз тўғрироқдир ўша маҳрамлик ва ўша меҳр ришталарини? Топармиз ҳам, бироқ ёлғиз туйғунинг ёхуд ёлғиз фазилатнинг ўзи ожизлик қилиши муқаррар, зеро бундай катта муҳаббат изҳорига тўлақонли алоҳида бир одам, алоҳида бир инсон, шахс сафарбар этилмас экан мақсадга етишмоқлик душвор.

Аслида ижодкор халқининг ичи тўла одам бўлади. Ҳамма гап ўша одамларни «ишлата» олиш — зиммасига вазифалар қўйиб, сафарбар эта олишда. Бу ҳақиқатни Ашурали бундан роппа-роса ўттиз йил бурун — эндигина ўттиз баҳорни қарши олган кезларидаёқ англаб етган ва ижодкор сифатида шаклланаётган ботинида кўз очаётган тўнғич ижодий «фарзанд»ларидан бири сифатида унинг зиммасига Ватан туйғусини тараннум этиш вазифасини юклаган эди.

Бу Одам Жалойирга туташ ўнлаб қишлоқларга бўлган муҳаббатини ошкора изҳор этишга бел боғлади. Киндик қони тўкилган

муборак масканга бўлган муҳаббат тарихий Карманага бўлган муҳаббат пиллапоясидан юксала борди, Бухоро ҳайратларида такомил палласига етди. «Номингдан айланай, Навоий!» дея фахр ила ҳайратланди. Андижону Жиззахни, Хоразму Самарқандни, Намангану Сурхонни Бухоро ё Навоийдан кам кўрмади. Ўз ўқувчилари — Ватандошларимиз қонида «пойтахтпарварлик» туйғуси шакланмоғи даркорлигини толмай даъват этди. Миллат пойтахтида Ватан мужассам дея бонг урди.

«Меҳр-оқибатни аслида ўзбеклардан ўрганиш керак» деб ёзади ўша Одам. Ашуралининг бу Одами яратган Ватан туйғуси кўнгиларга кўчгани сайин «бухоролик» ва «навоийлик» деган, «ўзбек» ва «ўзбекистонлик» деган банда ёмон одам бўлиши мумкин эмас, деган хулоса чиқади. Эзгу ният ҳамроҳингизга айланади...

«1983 йилнинг апрель ойида орзуим ушалиб, «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасининг санъат бўлимида ишнинг дараги чиқди. ...Орадан беш ой ўтиб, санъат бўлимига мудир бўлдим».

Ашурали Ватан, халқ, миллат туйғусини санъат орқали топди. Бу тақдир тақозоси эдими ёхуд санъат моҳиятига яширин жодунинг қудрати устунлик қилдими, ҳарқалай, у дунё ва инсон ҳақиқатини санъат орқали кашф этишга астойдил киришди — ботинида оёққа қалққан яна бир ижод Одамини тўласича санъатга йўллади. Ашуралига қўл

учида ишлаш одати бегона эканлиги роса асқотди ўша Одамга. «Юрак бўронлари» эссе-романи фавқулодда талаш бўлиб ўқилди. Бу жўн воқеа эмасди. Ашурали жўн ишга қўл урмаётганини олдиндан биларди. У ишонч ила йўллаган яна бир Одам назарида Аллоҳ Ботир Зокировнинг кўксига жойлаб қўйган истеъдод пўртанаси чинакам бўрон бўлиб кўринди. Асар санъатга бахшида Зокировлар сулоласига бўлган халқимиз муҳаббатиеъзозининг нурли тимсолига айланди.

Ўтган асрнинг ўрталари ва иккинчи ярмида миллий санъатимиз осмонида порлаган ўнлаб улкан санъаткорларимизнинг ҳаёт ва ижод йўллари алоҳида китоблар, асарларга мавзу бўлғуси. Назира Аҳмедова, Тамарахоним, Ҳалима Носирова, Мукарама Турғунбоева, Комилжон Отаниёзов... Уларнинг ҳеч бирлари Ашурали томонидан санъат соҳасига сафарбар этилган Одам эътиборидан четда қолмади. Ҳассос ва бетакрор овоз соҳиби Отажон Худойшукуровга бўлган ўзгача меҳр-муҳаббат дастлабки мақолалардан, вақти билан, махсус бадиаларга ва ниҳоят «Эсар Жайхун шамоллари» эссе-китобчасига айланди. Бу анъана Муножот Йўлчиева ижодига бағишланган лавҳа, Маҳмуд Намозовга йўлланган мактуб-очеркда давом этди.

«Самимий ҳазил одамни маънавий юксакликка кўтаради, кўнгилни равшан қилади, фикрни чархлайди. Кулгидан йироқ юракларга нур сочади, маънавий куч-қудрат бағишлайди».

Қарийб қирқ йиллик ижоднинг қоқ марказидан ранг-баранг иплар-ипаклар билан тўқилган жилвакор бир йўл ақидалари муҳассам бу сўзларда. Ҳазил, кулги мақомини маънавий юксаклик, маънавий куч-қудрат қаторида деб билмоқда ижодкор. Ичидаги энг сара одамларидан бири зиммасига алоҳида миссия юкламоқда. Озмунча ҳажвия яратдими, у Одам? Кулгиси, танбеҳи, беозор ҳазиллари билан озмунча кўнгилларга ёруғлик бахш этишга уриндими? Бу Одамнинг қаламидан тўқилган ҳажвиялардан Габроводан кам бўлмаган кулги мамлакати, ўлкаси, диёрини бунёд этиш мумкин. Илло бу Одам ёмон нозик жойидан олади: тили аччиқ, кинояси ўткир, ҳазили — зил-замбил! Ўзиям аниқ уради — бошқа ҳажвнавислар илғамаган жойини топади: «Йўқолсин қоғозбозлик!», «Ташаббусхўр», «Бозорнома»... митти ҳажвлар, «Саҳифага сиғмаган сатрлар»даги ҳикматларга мойил табассумлар...

«Конверт-одам» ўсиб чиқди ушбу ҳажвлар, табассумлардан.

«Конверт тубсиз қудуқ эди. Лекин қудуқдан ҳам чуқур эди. Чуқурликда гўё лаҳадни эслатарди».

«Конверт-одам» фельетон-қиссанинг бир неча ўрнида ёқимли кўшиқнинг нақароти янглиф такрор-такрор келадиган бу сўзлар ўқувчи этини жунжиқтириб юборади. Козим конвертнинг вояга етиши, амал курсисига етишгани, жамият-юрт корига ярайдиган

паллага етган чоғида конверт касаллигига дучор бўлгани, ўлатдан кўра офатлироқ бу иллатдан қутулолмай охир-оқибат... конвертга қамалиб қолгани. Одатда фельетонда кулгига мойиллик кучли. Бинобарин, ўқувчи қиссадан кулгили ҳолатлар кутади. Умидлари зое кетмайди албатта, ammo-лекин асарда ҳар қанча кулгили вазият, писанда, қочирим учрамасин, у аччиқ танбехдек ўқилади. «Конверт-одам» — огоҳликка ундовчи, кўзни очиб яшашга даъват этувчи қисса. Жиддий-аянчли-кулгили асар. Уни ўқиб, бу дардга даво бергин, Ўзинг, деб юборасан беихтиёр. Шунда муаллифнинг доноларча эскартмасидан тасалли оласан. Конвертвозлик ҳангомаларининг барча-барча кўринишлари аллақачонлар шўро замони иллоти сифатида қиронга учраган.

Конверт-одам — сарқит одам!..

«Ассалому алайкум акажон!

Қандай, соғлигингиз яхшими? Янгамуллам яхши ўқиб юрибдиларми? Нафиса соғсаломат боғчага бораяптими?.. Алишер катта йигит бўляптими?»

«Шакарнинг мактублари» ҳикояси шундай бошланади. Изма-из «Ёлғиз ўғил» ёзилган кезлар адабий жамоатчилигимиз орасида Айтматов, Шукшин, Думбадзе, ўзимизнинг Ҳошимов ва Холмирзаев сингари адибларнинг қатор-қатор сара асарлари офиздан тушмасди. Улар сон-саноқсиз китобхонлар қалбини ҳаққонийлик ва самимият билан қозонган эдилар. «Шакарнинг мактубла-

ри» бошламасидаги жуда-жуда оддийлик замирида нақадар улкан ҳаётий ва бадиий ҳақиқат ётганини ҳар бир жумла, ҳар бир сўз баёнида ҳис этиб турасиз. Ўқиш асносида ҳикоя тугаб қолмасин-да, демоқдан тўхтамайди ички бир нидо.

Шакар муҳаббат билан тасвирлаган қишлоқ манзаралари аканинг — «Ёлғиз ўғил»даги Ўткирнинг шаҳардаги баракни эслатувчи ошиёнида ўтаётган кунлари тасвирига улаиб кетади.

Бору йўғини маънавий улғайиш истагига бахшида қилган, ҳар қандай турмуш уринишларию уқубатларига тоқати етган инсон, йиллар ўтиб ширин бир туш каби хотирлайди ундай олис лавҳаларни...

«Публицистик қисса», «Публицистик дoston», «Ҳажвий монолог», «Фельетон-қисса», «Эссе», «Мактуб».

Аксари ёш журналистлар ижодида жанр тушунчаси бир қадар қадрсизланаётгандек. Ваҳоланки, жанр — сўз айтиш имконияти, сўз айтиш шакли. Ўринли топилган шаклдан оҳанг, сўзлар силсиласи, жумлалар бичими, қуйма бир яхлитлик вужудга келади. Ашуралида монолог кўп, мактуб кўп. Мазкур ҳар иккала жанр моҳиятида очиқлик, самимият ниҳоятда бўртиб кўринади. Демак, муаллиф қоғозга тўкаётган дардлари, изҳорлари ўқувчи кўнглидан тезроқ, мукамалроқ ва албатта таъсирлироқ бўлиб жой олишини истайди.

Ашуралининг ўзи шундай-да, унинг шундайлиги шунинг учун ҳам унинг ичидаги Одамларига шундайига кўчган-қўйган. Кўчишга-ку кўчга-а-ан, илло турфа вази-фаларни сидқидилдан адо этишга сафарбар этилган Одамлар ижодкорнинг, яъни Ашурали Жўраевнинг шахсида жипислашган, яхлит Ижодкорга айланган. Ҳаётини ижодга бахшида этган Инсон ҳаётининг мазмунларга бой мундарижасини ташкил этган.

«Сенга кўнгил берсам...», «Дил гавҳари», «Саҳифага сифмаган сатрлар», «Майсалар уйғонган тонг», «Эсар Жайҳун шамоллари», «Конверт-одам».

Шунча китоб муаллифи Ашурали бирор марта овоз чиқариб: «Китобим чиқди» деганини эслолмайман. Лекин, «Устоз Эркин акага бағишланган китоб босмадан чиқди!», «Омон Матжоннинг китобини кўрдингизми?», «Эркин Аъзамнинг публицистикаси алоҳида воқеа!» дея бу гапларнинг ҳар бирини ношир сифатида чинакам байрам қилиб — шахсий байрамидек қилиб айтади. Янги ва яхши китобни минглаб китобхонларимиз учун шодиёна деб ҳисоблайди. Янги ва яхши китоб ҳар бир хонадонга кириб бориши орзусида ҳаяжонларга тўлиб айтади. Маърифат истовчи кўнгил қувончларига айланиб эшитилади қулоққа бу сўзлар. Ашурали «Адабиёт ва санъат» ҳафталигида ишлаган кезларида ҳам, «Муштум» журнали ва «Афанди» газетасига бош муҳаррирлик қилганида ҳам, «Гулхан»ни болаларнинг севимли нашрига айлантириш йўлида жонбозлик кўрсатган кезларида ҳам шундай эди.

«Ашурбой!..»

Ашурали Жўраев ёшлигидан атоқли ва ардоқли устозлар этагини тутди. Одил Ёқубов, Асқад Мухтор, Шухрат, Кибриё Қаҳҳорова, Озод Шарафиддинов, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Иброҳим Ғафуров даврасида ўқиди, ўрганди, улғайди. Устозлар меҳрини қозонди. Катта-катта давраларда ўз сўзини айта олди. Лекин Неъмат Аминовнинг «Ашурбой!»и ноёб эди, битта эди, бетакрор эди! Шу биргина сўзда Неъмат аканинг ҳам акалик, ҳам устозлик, ҳам маҳрамлик фазилатлари бор жозибаси, меҳру оқибатлари билан мужассам топганди.

Ашурали маърифатга бахшида қаламига садоқат кўрсатиб, ўзи баҳра олган устозларнинг номи, ижоди, руҳи олдида шогирдлик бурчини ҳалол адо этиб яшамоқда.

Палаги тоза одамнинг ҳаётида бундай мисоллар кўплаб топилади...

МУНДАРИЖА

Мангулик остонаси	3
Мажнун сурати	5
Дўстимнинг жаҳоншумул ютуғи.....	15
«Куйламоқ — яшамоқ демак!»	25
«Нафас олиш қандай бахт»	35
Нима топдим-у, нима йўқотдим?	52
Мажнунингман, қўшиғим!.....	54
Париж. «Олимпия» саҳнасида.....	64
«Ботир ҳамиша барҳаёт»	72
Юрак бўронлари.....	81
«Қўшиқларим, сиз учун хижолатлик эмасман»	93
Меҳмоннинг саволлари.....	100
Киприкдаги ёш.....	101
Қўшиқ умри барҳаёт	110
«Сизларни ташлаб кетяпман».....	111
Айтилмаган ҳақиқатлар.....	117
«Сизни тинглаш — ҳамиша бахт!»	136
«Акам — ижодий виждоним».....	138
«Топиб бер, деб ойга ёлвордим».....	143
«Бинафша ҳидланг, амаки!».....	145
Дилини шарҳ айлаган булбул.....	159
Фурурим тоғдай юксалди.....	165
«Хў-ў, ўша олис кеча...»	172
«Хаёлимнинг зебо чечаги»	179
Самовий қўшиқ.....	182
Шаббодадай ўтган умр	184
«Лайли ишқин танамда жон қил»	188
Видо қўшиғи	189
Мазмундор мундарижа.....	198

Адабий-бадий нашр

АШУРАЛИ ЖЎРАЕВ

ЮРАК БЎРОНЛАРИ

Роман-эссе

Муҳаррир З. Қудратов
Рассом дизайнер Б. Зуфаров
Техник муҳаррир Т. Харитонов
Кичик муҳаррирлар: Д. Холматова, Г. Ералиева
Мусаҳҳиҳ М. Ишонхонова
Компьютерда саҳифаловчи С. Азизтоева

Нашриёт лицензияси АИ № 158, 14.08. 2009.
Босишга 2016 йил 28 ноябрда рухсат этилди.
Бичими 84x100¹/₃₂. Офсет қоғози. «Virtec Baltika Uz»
гарнитурасида офсет усулида босилди.
Шартли босма табоғи 10,14 + 0,2(вкл).
Нашр табоғи 9,72 + 0,19 вкл.
Адади 3000 нусха. Буюртма № 16-822.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг
«O'zbekiston» нашриёт-матбаа ижодий уйи.
100011, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

e-mail:uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz
www.iptd-uzbekistan.uz